

Геннадій Махорін

**Форми опору
українського селянства
у часи Голодомору
1932—1933 рр.**

Дослідження проведене за фінансової підтримки
Канадського інституту українознавчих студій
Альбертського університету

Житомир
Видавець ФОП Євенок О.О.
2017

УДК 94(477)
ББК 63.3.(4УКР)622 М36

М36

Махорін Г.Л.

Форми опору українського селянства у часи Голодомору
1932—1933 рр. — 2017. — 168 с.
ISBN 978-617-7607-35-8

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор **С.В.Кульчицький**
(Інститут історії України НАН України);

доктор історичних наук, професор **Г.М.Стародубець**
(Житомирський державний університет ім.І.Франка);

доктор історичних наук, доцент **І.М.Мельничук**
(Житомирський національний агроекологічний
університет)

У книзі на основі архівних джерел розкриваються малодосліджені аспекти Голодомору 1932-1933 років, а саме: зовнішньополітичні чинники цієї, штучно створеної гуманітарної катастрофи, а також масштаби і форми опору українського селянства, що набули характеру внутрішньої війни проти радянської влади. Книга містить значну кількість документів, поданих у розділі «Додатки», які повною мірою ілюструють і підтверджують тези даного дослідження. Книга призначена широкому колу читачів: як науковцям, викладачам, так і тим, хто цікавиться історією героїчної боротьби українського народу.

УДК 94(477) ББК 63.3.(4УКР)622

ISBN 978-617-7607-35-8

© Махорін Г.Л., текст, 2017
© Євенок О.О., видання, 2017

Розділ І. Історіографія та джерельна база дослідження

1.1. Історіографія Голодомору 1932—1933 рр.

Український вимір трагедії

Голодомор 1932—1933 років є однією з найтрагічніших сторінок нашої історії, дослідженню якої приділяється в останні чверть століття посилена увага науковців, котрі вивчають різні аспекти даної проблеми. Цей посилений інтерес був зумовлений і розширенням творчої та наукової свободи науковців і необхідністю об'єктивного дослідження голодоморів, які пережив український народ. Значний вплив мала діяльність комісії комітету Конгресу США з вивчення голодомору, яка підготувала і видала тритомник спогадів очевидців цієї страшної трагедії. Доктор історичних наук, професор Станіслав Кульчицький першим почав співпрацю із зарубіжними вченими, зокрема Дж. Мейсом, видавши уже 1991 року монографію «Ціна великого перелому», у якій акцентував увагу на штучній організованості голодомору українського народу сталінським керівництвом. У подальшому проблему голодомору С.Кульчицький розкривав у таких наукових працях як «Сталінізм на Україні: 20—30 роки» (1991 р.), «Україна між двома війнами (1921—1939), (1993 р.),

«Голодомор 1932—1933 років в Україні: причини та наслідки» (2003 р.), «Голод 1932—1933 рр. як геноцид» (2005 р.), «Голодомор 1932—1933 рр. як геноцид. Труднощі усвідомлення» (2007 р.), «Голод 1932—1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків» (2008 р.) та ін.

Значний внесок у дослідження проблематики Голодомору 1932—1933 рр. зробив доктор історичних наук, професор Василь Марочко. Науковець теж твердив, що голодомор є спланованим геноцидом українського народу. У виступі на Міжнародній науковій конференції

«Голодомор 1932—1933 рр. в Україні: причини і наслідки», яка проходила у Києві у вересні 1993 р. в Інституті історії України НАН України Василь Марочко дав визначення Голодомору як акту геноциду, як безкровної війни проти українського народу радянської влади. Учений чітко констатував, що голод мав характер націоциду.

В. Марочко у колективній монографії «Голодомори в Україні 1921—1923, 1932—1933, 1946—1947: злочини проти народу» також підкреслював антиукраїнську спрямованість голодомору. У згаданій монографії Василь Марочко акцентував увагу на окремому аспекті — діяльності «Торгсину» в часи Голодомору, яка мала грабіжницький характер, адже коштовні речі обмінювалися на продукти за несправедливим співвідношенням. Автори згаданої колективної праці О. Веселова, В. Марочко і О. Мовчан намагалися знайти закономірності, спільне і відмінне в українських голодоморах ХХ ст. Василь Марочко виступив керівником авторського колективу дослідження «Голод 1932—1933 років в Україні: причини та наслідки». У цій праці висвітлюється історія Го-

лодомору 1932—1933 рр. в Україні, розкриваються його витoki, аналізується технологія організації терору голодомом, простежуються різнопланові наслідки голодомору для українського народу. Учений підкреслив, що однією зі складових частин організації голодомору стала постанова ЦК КП(б)У про занесення колгоспів-боржників на «чорну дошку». Це передбачало припинення продовольчого постачання усього села і навіть району, несплата селянам трудовнів (грошима і продовольством), арешт так званих «контрреволюційних елементів» та ін. До числа праць Василя Марочка, присвячених даній проблематиці відноситься і науково-популярне дослідження «Голодомор 1932—1933 рр.» (2007). Також, прагнучи наблизити результати наукових досліджень до широкого загалу, В. Марочко опублікував брошуру «Творці Голодомору 1932—1933 рр.» (2008 р.).

Василь Марочко і Станіслав Кульчицький одні з перших кваліфікували Голодомор як геноцид українського народу.

Розкриттю механізму цього геноциду голодомом приділили увагу В. Васильєв і Ю. Шаповал у науково-документальному збірнику «Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова та Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932—1933 рр.»

Продовженням дослідження проблеми голодомору як однієї з форм терору стала колективна праця на чолі зі Станіславом Кульчицьким «Політичний терор і тероризм в Україні» (2002 р.)

Важливе місце серед досліджень Голодомору займає колективна праця «Смертю смерть подолали: Голодомор в Україні 1932—1933» (2003 р.), підготовлена авторським колективом на чолі з П.П. Панченком.

Важливим джерелом дослідження голодомору став збірник архівних документів з документознавчими статтями науковців «Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932—1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД» (2007р.). Зокрема, Ю. Шаповал у статті про нещодавно віднайдені документи ДПУ-НКВС зазначає, що Україна і Північний Кавказ постачали більше половини зерна, яке вироблялося в СРСР. І незважаючи на це, Голодомором було найбільш вражене селянство (основний виробник сільсько-господарської продукції) саме цих регіонів СРСР.

А С. Кокін, досліджуючи діяльність органів ДПУ напередодні катастрофи і в роки Голодомору, дійшов до висновку, що вже з 1926 р. боротьба з «українською контрреволюцією» стала першочерговим завданням ДПУ. Більшовицька влада з кожним роком посилювала репресії проти інакодумців і своїх потенційних противників, насамперед проти українського селянства, адже антирадянські настрої існували і наростали не тільки серед селянської верстви, але і в гарнізонах територіальних військ Червоної армії і навіть серед частин ОДПУ.

Одним з перших вітчизняних учених, які звернули увагу на дослідження морально-психологічних наслідків Голодомору, став С. Дровозюк, який 2000 року на міжнародній науково-теоретичній конференції «Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка» прийшов до висновку, що вивчені тільки окремі аспекти цієї проблеми.

С. Дровозюк у своїй монографії «Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20—30 рр. ХХ століття: історіографічний на-

рис» розкрив зміни культурного та духовного життя українського селянства у 1920—1930-х рр. Автор підкреслив негативну реакцію українських селян на політику радянської влади у духовній і культурній сферах. Радянське керівництво розглядало українське селянство, яке найдужче опиралося цій політиці, соціальною базою українського націоналізму.

До числа багатьох досліджень з проблеми Голодомору в Україні належать значна кількість історико-краєзнавчих досліджень окремих регіонів та населених пунктів, у яких тією чи іншою мірою приділяється увага

Але, хоча й українськими науковцями протягом останніх 30 років зроблено багато у сфері дослідження проблеми Голодомору 1932—1933 рр., проте ще залишаються малодослідженими такі аспекти як кореляція політики радянської влади і зовнішньополітичної ситуації, яка склалася на осінь 1931—весну 1932 р., форми опору українського селянства, приклади взаємодопомоги у цей страшний час. Тому дане дослідження покликане доповнити знання про цю багатомірну трагедію українського народу.

1.2. Джерельна база дослідження

Серед розмаїття документів, які знаходяться на зберіганні в державних архівах України, найбільш важливі для дослідження проблематики Голодомору архівні джерела Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) та Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Вони відзначаються найвищим ступенем інформативності щодо безпосередніх передумов, причин,

технологій та виконавців творення голоду в українських селах. Документи ЦДАВО України зосереджені у фондах: Ф. 1, Ф. 8, Ф. 24, Ф. 27, Ф. 166, Ф. 257, Ф. 337, Ф. 388, Ф. 539, Ф. 559 та ін. Документи ЦДАГО України представлені у фондах Ф. 1, Ф. 263 та ін.

Інформативними є документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ДА СБ України): фонди Ф. 16, Ф. 42 та ін., а також документи державного архіву Міністерства Внутрішніх Справ України (ДА МВС України): Ф. 46 та ін.

Важливими є і архівні джерела державного архіву Хмельницької області (ДАХО), які дають змогу проаналізувати перебіг подій впродовж 1930—1934 рр. на Поділлі. Вони представлені у фондах: Ф.П-12, Ф.П-301, Ф.П-23, Ф.П-364, Ф.П-433, Ф.Р-259, Ф.Р-1160 та ін.

Особливо цінні документи для дослідження проблематики Голодомору зосереджені у державному архіві Вінницької області (ДАВО). Основними серед них є розсекречені у 1991 р. матеріали фондів місцевих партійних органів, насамперед такі: Ф.П-29, Ф.П-30, Ф.П-33, Ф.П-51, Ф.П-54, Ф.П-63, Ф.П-87, Ф.П-136, Ф.П-714 та ін.

Практично всі документи носили гриф «Таємно» або «Цілком таємно». Зокрема, у фонді Вінницького обкому КП(б)У збереглися доповідні записки секретарів Вінницького обкому КП(б)У в ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б) У про стан сільського господарства області, перебіг хлібозаготівельної кампанії, численні факти голодної смерті населення області, прохання про надання продовольчих позик для голодуючого населення. У відповідь, замість реальної допомоги продовольством, місцевих керівників звинувачували у «лібералізмі», «опортуністичному ставленні до хлібозаготівель», «панікерстві».

Серед документів можна також виділити директивні листи і телеграми обкомів КП(б)У, які готувалися на основі директив ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У. Іноді в райони області надсилалися копії директив та телеграм вищих партійних органів СРСР та України. Вони надсилалися для виконання місцевим партійно-державним керівництвом. Але в доповідних записках секретарів райкомів КП(б)У, адресовані секретарям обкомів КП(б)У, аргументувалася неможливість виконання хлібозаготівель, попереджувалося обласне керівництво щодо наближення масового голоду, описувалися картини голодування селян, інформувалося про кількість померлих від голоду по району, окремих населених пунктах.

Поряд з архівними документами, в облдержархівах зберігаються спогади очевидців Голодомору 1932—1933 рр. Вони розкривають перебіг та наростання загальноукраїнської трагедії через призму бачення окремої людини. Очевидці розповідають про злочинну поведінку сільських активістів, численні факти грабувань та знущань над селянами, описують емоційний стан, почуття голодуючих. Особливо слід відзначити, що очевидцям на той час було 10-14 років. Дитячі спогади та переживання є найбільш гострими у людській пам'яті. На все життя вони запам'ятали смерть рідних, односельців та своїх ровесників. Лише в часи незалежної України відійшов у минуле страх перед більшовизмом. Пам'ять про загиблих ровесників спонукала свідчити про злочин більшовицького режиму.

Таким чином, численні документи архівів України свідчать, що Голодомор був результатом цілеспрямованої політики вищого партійно-державного керівництва СРСР та УСРР, яке знало про величезну

катастрофу, але не спромоглося і навіть навмисно не хотіло допомогти мільйонам вмираючих людей. Тому, на думку багатьох вітчизняних та іноземних дослідників, Голодомор 1932—1933 рр. в Україні має явно виражені ознаки геноциду. Іншим важливим джерелом інформації для дослідників проблематики Голодомору стали архівні документи, опубліковані у науково-документальних збірниках. Серед них вагомим місцем посідають збірники документів, які підготував Р. Пиріг. За його участю ще в 1990 р. був виданий науково-документальний збірник документів «Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів». Подані в збірнику архівні джерела засвідчили проведення згубної для українського селянства хлібозаготівельної політики, для реалізації планів котрої тоталітарна більшовицька держава залучала органи юстиції, прокуратури, державної безпеки, міліції. Документи вищих партійних і радянських органів влади УСРР підтвердили абсолютну залежність даних республіканських структур у цей трагічний період від ЦК ВКП(б) та РНК СРСР. Про це свідчить і факт вивезення всіх наявних колгоспних фондів, в тому числі посівного матеріалу, в рахунок виконання додаткових хлібозаготівельних завдань. Саме ця вимога кремлівської більшовицької влади до українського керівництва в грудні 1932 р. відіграла найбільш згубну роль в масовій смертності селянства в 1933 р., адже вивезення посівних фондів катастрофічно ускладнило продовольче становище в українських селах.

Ще більш інформативний, на нашу думку, науково-документальний збірник «Голодомор 1932—1933 років в Україні: документи і матеріали» (упо-

рядник Р. Пиріг), який вийшов у світ у 2007 р. під егідою Інституту історії НАН України та Українського інституту національної пам'яті. На сьогодні це найповніше тематичне зібрання автентичних джерел з історії Голодомору 1932—1933 рр. в Україні. В книзі подано 681 документ (січень 1932 — грудень 1933 рр.), які переконливо розкривають причини, перебіг, масштаби та наслідки страшної соціогуманітарної катастрофи українського народу, інспірованої більшовицьким тоталітарним режимом. Це документи ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, РНК СРСР і РНК УСРР, обласних і районних партійно-радянських органів влади; установ ДПУ, суду, прокуратури, міліції; листування Й. Сталіна, Л. Кагановича, В. Молотова, С. Косіора, В. Чубаря та ін.; звернення селян – листи, заяви, скарги, прохання; щоденники очевидців голодомору.

Серед значної кількості документальних джерел є й матеріали про масовий мор від голоду населення Поділля і районів сучасної Житомирської області. Про це йдеться у спецзведеннях Вінницького обласного відділу ДПУ до обкому КП(б)У, в інформаціях Вінницького обкому партії вищому номенклатурному керівництву, в доповідних записках Вінницької обласної оздоровчої комісії, в матеріалах районних дільничних прокурорів та ін. Вказані документи свідчать, що влада знала про трагедію в українських селах, але протягом кількох років свідомо не надала ефективної продовольчої допомоги вмираючим від голоду селянам.

Привертають увагу багатьох науковців і краєзнавців історіографічні та науково-аналітичні дослідження з проблематики Голодомору Р.Подкура. Вченим опрацьовано значний масив документів

радянських спецслужб. Науковець робить висновок, що ці архівні матеріали є найбільш достовірними як джерело для вивчення політичних, соціально-економічних, культурних процесів в Україні у 20-30-х рр. ХХ ст. Так, у 1997 р. в науковій праці «Вінницький обласний відділ ДПУ повідомляє... (Суспільно-політичне життя Поділля на початку 30-х років за матеріалами ДПУ)», яка була надрукована в науковому журналі «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ», автор зазначав, що хоч і виявлені випадки створення документів ДПУ з метою фальсифікації, разом з тим документи спецслужб чи не єдині містять в собі об'єктивну інформацію про ті процеси, що відбувалися в країні в цілому та її окремих регіонах. Для визначення співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в джерелі, рівня його достовірності науковець запропонував використати такі принципи: при дослідженні історичної проблеми використовувати якнайповніше джерела різного типу, характеру і походження; вивчати джерело в цілому, у сукупності всіх його сторін, розкритті внутрішніх зв'язків і протиріч; розглядати джерело як продукт конкретного етапу суспільного розвитку, що дає можливість фіксувати процеси народження, становлення і розвитку джерела, а також його зв'язок з іншими джерелами.

Актуальною і змістовною є ґрунтовна джерелознавча праця Р. Подкура «За повідомленнями радянських спецслужб» (2000 р.). В ній автор на основі широкого кола джерел, особливо тих, які протягом тривалого часу були закриті для дослідників, висвітлив проблеми, пов'язані з формуванням документальних масивів радянських спецслужб, визначив їхню класифікацію, загальну характеристику, розкрив шляхи використання для вивчення по-

літичних, соціально-економічних та культурних процесів в Україні в 20—30-х рр. ХХ ст. Щодо загострення продовольчої кризи в українському селі, науковець акцентує увагу на тому, що ситуація ускладнилась ще на початку 1928 р., коли більшовицька влада повернулася до політики продрозкладки. В інформаційно-аналітичних доповідних записках Вінницького обласного відділу ДПУ подаються зведені статистичні відомості проведення розкуркулення по районах області у 1931—1933 рр.; інформаційні повідомлення спецслужб розкривають свавілля місцевої влади в українських селах в ході проведення примусової колективізації і, показують основну форму протесту—масовий вихід селян з колгоспів у 1932 р.; інформації Вінницького обласного відділу ДПУ підтверджують наростання голодного мору на Поділлі і Житомирщині, факти протистояння з сільським активом, коли в боротьбі за виживання селяни згуртовувалися і ламали склади зі збіжжям, розбирати бурякові кагати, застосовуючи при цьому сільськогосподарські знаряддя як зброю проти представників влади.

Отже, історіографічні та археографічні напрацювання вчених за останні десятиліття значно розширили та поглибили дослідження з проблеми Голодомору 1932—1933 рр. в Україні.

Розділ II. Зовнішньополітичні чинники Голодомору 1932–1933 рр.

Попри намагання держав урегулювати відносини в світі шляхом укладання Версальсько-Вашингтонської системи договорів, невирішені суперечності заважали встановленню стійкого миру на планеті. Протягом 1920-х років країни вели тонку дипломатичну гру, яка нерідко супроводжувалася спалахами напруженості у відносинах: кожна з держав ревно захищала свої інтереси, намагалась переграти іншу. Така політика була характерна і для відносин СРСР з іноземними партнерами. Особливо непросто склалися стосунки з Польщею та Англією.

Напруження у відносинах з Польщею було пов'язане з необхідністю виконання умов Ризького договору — обидві сторони затягували здійснення домовленостей. Франція навіть підштовхувала Польщу до війни проти Радянської Росії. На Генуезькій конференції польська делегація зайняла про французьку позицію і виступила проти визнання Радянської Росії. Польща підтримала також позицію Англії і Франції, піддавши осуду радянсько-німецький договір у Раппало; у польській пресі обговорювалася можливість нападу з боку радянсько-німець-

кого військового союзу. Наприкінці 1923 р. стосунки з Польщею нормалізувалися, сторони, хоч і не в повній мірі, але частково виконали умови Ризького договору.

1 лютого 1924 р. Великобританія визнала СРСР, а 6 лютого — також Італія, невдовзі — Норвегія, Австрія, Швеція. Однак уже 8 травня 1924 р. Великобританія звинуватила СРСР в антибританській пропаганді в Азії, надіславши так званий «ультиматум Керзона». Радянському керівництву вдалося нормалізувати стосунки і у серпні 1927 р. між Великобританією і СРСР був підписаний договір про торгівлю і мореплавство. Але радянсько-британські відносини через два місяці знову зіпсувалися. До рук англійської розвідки потрапив лист Зінов'єва, у якому він давав рекомендації англійським комуністам щодо підпільної політичної діяльності — більшовики ще не відмовилися від ідеї привнесення революції в інші країни. Лист було опубліковано в англійській пресі, британська влада розцінила цей лист як факт підривної діяльності з боку СРСР.

Радянському керівництву довелося шукати зміцнення стосунків з іншими державами. В 1925 р. був підписаний договір про ненапад і нейтралітет з Німеччиною. Цього ж року «польська комісія» ЦК РКП(б) прийняла рішення запропонувати Польщі співпрацю у металургійній галузі: об'єднання криворізької залізної руди і польського вугілля. Хоча договір і не було тоді підписано, але проведені переговори щодо цього питання сприяли деякому поліпшенню радянсько-польських стосунків.

У травні 1926 р. у Великобританії розпочався загальний страйк гірників. В СРСР, безумовно, за вказівкою влади розгорнувся збір коштів для

страйкарів. Федерації гірників Великобританії були передані гроші, зібрані радянськими профспілками, які прийняли рішення про відрахування у фонд допомоги страйкарям 1% своєї зарплати. Великобританія розцінила це як втручання у свої внутрішні справи і розірвала дипломатичні відносини з СРСР, припинено було і дію радянсько-британського торговельного договору. Британська влада провела обшук у радянському торговому представництві, з Лондона вислала радянських службовців. Міністр закордонних справ Г.В.Чічерін розцінив ці дії як створення «єдиного морального фронту проти Радянської Росії», адже до осуду СРСР приєдналися й інші західні держави. В документах XV з'їзду ВКП(б) у грудні 1927 р. міжнародна ситуація була розцінена як переддень збройного нападу на СРСР.

Одночасно погіршуються відносини і з Польщею. 7 червня 1927 р. на вокзалі у Варшаві колишній учасник Добровольчої армії Б.Коверда застрелив радянського повпреда у Польщі П.Л.Войкова. Є припущення, що цей замах було організовано англійською розвідкою. На вище згаданому XV з'їзді ВКП(б) Х.Раковський закликав відповісти «достойним революційним отпором, в том числе и войной».

Наприкінці 1927 р. було також розірвано дипломатичні відносини між СРСР і Китаєм, загострюються стосунки і з Японією.

Складна зовнішньополітична ситуація і ймовірність розв'язання війни стала однією з важливих причин переходу до форсованої індустріалізації «з метою зміцнення обороноздатності країни», – як було висловлено на XV з'їзді ВКП(б).

Ймовірність війни поступово переростала у цілком реальну загрозу. Повпред СРСР у Польщі Д.В.Бо-

гомолов у своєму листі в Народний комісаріат закордонних справ СРСР від 12 червня 1928 р. повідомляв про вірогідність нападу Польщі восени 1928 р. або в 1929 р. У зв'язку з цим член колегії Народного Комісаріату закордонних справ СРСР Б.С. Стомоняков у листі повпреду СРСР у Польщі Д.В. Богомолу 22 червня 1929 р. писав: «Мы подвергли сегодня совместно с работниками Отдела Прибалтики и Польши пересмотру нашей тактики в отношении Польши в связи с изменениями в соотношении сил, которые принесли события последних месяцев и в особенности падение английских консерваторов. Мы пришли при этом к заключению, что оставляя по-прежнему в полной силе нашу основную линию разоблачения элементов агрессивности и авантюризма в польской политике в отношении СССР, мы должны сделать, с одной стороны более сдержанным тон нашего реагирования, и, с другой стороны, сократить размеры нашего реагирования на факты внутренней и внешней политики Польши». Це було зумовлено зокрема і складною ситуацією на Далекому Сході, де виник збройний конфлікт з Китаєм.

Польща ж тим часом робила кроки по зближенню із Німеччиною. Певним поштовхом до цього була заява Великобританії, що вона не буде заперечувати, якщо Берлін і Варшава домовляться про зміни спільного кордону. 31 жовтня 1929 р. між Німеччиною і Польщею було підписано Ліквідаційну угоду, згідно з якою сторони відмовлялися від будь-яких претензій. 11 березня 1930 р. Німеччина ратифікувала цю угоду і того ж дня було укладено німецько-польський договір, який однак не встиг реалізуватися. Адже влітку 1930 р. німецько-поль-

ські відносини розладналися. Погіршилися також і радянсько-польські стосунки: ескалацію напруженості викликав напад на радянське генеральне консульство у Львові.

Польщі вдалося переграти СРСР у справі налагодження відносин з прибалтійськими країнами. Народний комісаріат закордонних справ СРСР з великим жалем констатував: «Балтійськими странами владее одержимость страхом перед социальной опасностью, перед насильственной советизацией, попытка которой со стороны СССР им кажется неотвратимой, и чем ближе приближаются сроки антисоветской войны, тем больше стремятся лимитрофные государства сплываться вокруг Польши».

Вбачаючи загрозу з боку Польщі в союзі з прибалтійськими державами, Сталін наказав у півтора рази збільшити чисельність армії, а у вересні 1930 р. висловив думку про необхідність розташування не менше 150—160 піхотних дивізій, щоби забезпечити оборону Ленінграда і Правобережної України. Сталін, звертаючись до Молотова, підтвердив, що «пока Латвия, Эстония, Финляндия и Польша не создадут блок, они воевать с СССР не станут. Стало быть, как только они обеспечат блок – начнут воевать (повод найдут)».

30 січня 1930 р. радянське керівництво провело реорганізацію зовнішньої розвідки, перед якою ставилося завдання активізувати розвідувальну діяльність проти Польщі, Німеччини, Великобританії, Франції, Румунії, Фінляндії, прибалтійських країн і Японії.

У 1930 р. радянсько-польські стосунки залишалися напруженими через взаємні закиди щодо вну-

трішньої політики. Так, СРСР негативно оцінював «паціфікацію», а Польща розглядала це як прояв територіальних претензій, і, в свою чергу, 30 березня 1931 р. надіслала ноту протесту проти, як вона вважала, анти польських виступів на XII Всеукраїнському з'їзді Рад і X Білоруському з'їзді Рад керівників і членів РНК УРСР и БРСР Чубаря, Голодіда, Порайко, Скрипника і Александровського: «Польское правительство должно рассматривать это как проявление отсутствия доброй воли и относится к этому как к недружественному акту». У документі зауважувалось, що неприпустимо вживати терміни Західна Україна і Західна Білорусія.

У 1931 р. СРСР і Німеччина продовжили дію Раппальського договору. Польща ж, яка на той час мала погіршені стосунки з Німеччиною, поширювала чутки про те, що вона веде переговори з СРСР щодо укладення договору про ненапад. Це робилося для того, щоб розладнати радянсько-німецькі відносини. У відповідь СРСР висловив офіційну заяву про безпідставність цих чуток і що ніяких пропозицій з боку Польщі не поступало. Польща таку, вже справжню, пропозицію висловила більш, ніж через півроку — в серпні 1931 р.

Радянському керівництву вдалося уникнути крайнього загострення міжнародних відносин, що цілком могло призвести до війни, однак не вдалося здійснити форсовану індустріалізацію у короткий термін, не вдалося подолати внутрішню опозиційну силу — значну частину населення, яка негативно ставилася до існуючої радянської влади. Тому потрібно було виграти час, і СРСР підписує цілий ряд договорів про ненапад: 23 січня 1932 р. — з Фінляндією, 5 лютого 1932 р. — з Латвією, 4 травня

1932 р. — з Естонією, 25 липня 1932 р. — з Польщею, 29 листопада 1932 р. — з Францією.

Разом з тим і Польща старалася гарантувати свою безпеку. 26 січня 1932 р. вона заключила договір про ненапад з Німеччиною строком на 10 років. Відбувається покращення стосунків між ними. У зв'язку з цим згадуваний уже вище член колегії Народного Комісаріату закордонних справ СРСР Б.С.Стомоняков у своєму листі від 19 липня 1933 давав рекомендації повпреду СРСР у Польщі В.А. Антонову-Овсієнко: «Как показывают факты, польская политика явно ориентируется на две эвентуальности — войну с Германией при сохранении мира с нами, и соглашение с Германией, а, возможно, с Японией против нас. Мы должны в нашей политике по отношению к Польше учитывать эти две эвентуальности.

Их этого вытекает основная установка в политике СССР в отношении Польши: принять все меры к усилению тех тенденций и сил в Польше, которые ориентируются в первую очередь на первую эвентуальность, и с этой целью всемерно стремиться к укреплению, развитию и углублению наших отношений с Польшей. Проводя эту основную линию в нашей политике в отношении Польши, мы не должны однако усыплять нашу бдительность, а обязаны напротив, следить и противодействовать противоположным тенденциям польской политики, стремящимся использовать так называемый «советский козырь» для давления на Германию с целью добиться наиболее выгодного для Польши соглашения с нею».

А 5 листопада 1933 р. Повпредство СРСР у Польщі констатувало: «На ближайшее будущее

политика Польши будет, очевидно, заключаться в «балансировании» между Востоком и Западом. Польша будет, по всей вероятности, продолжать политику одновременного улучшения отношений с Германией и СССР. Продолжая линию на сближение с нами, Польша, по видимому, будет и дальше стремиться не связывать себе руки, учитывая возможность нападения на нас Японии и создания обстановки для осуществления старых великодержавно-федеративных планов Пилсудского за счёт Советского Союза».

Складність ситуації засвідчував і Б.С.Стомоняков, повідомляючи 19 лютого 1934 р. Повпредство СРСР у Варшаві про результати переговорів з міністром закордонних справ Польщі Ю.Беком: «Ни на какое сотрудничество с нами против Германии Польша на данном этапе не желает идти».

Як бачимо, зберігалася настороженість у ставленні до Польщі, велася тонка дипломатична гра. Побоювання щодо небажаних для СРСР дій Польщі поділяв і Є.В. Саблін, відомий діяч у емігрантському середовищі. Він у своєму листі від 20 березня 1934 р. до В.О. Маклакова, голові створеної колишніми дипломатами «Ради послів» повідомляв: «Ходят слухи о том, ...что на случай занятия Японией части российской территории на Дальнем Востоке, Польша и Германия пожелают, вероятно, этим воспользоваться для того, чтобы уладить свои собственные разногласия за счёт России. Польша могла бы отказаться от Данцигского коридора в обмен на некоторую часть российской территории и другой порт. Такое решение имело бы многие преимущества. Германия получила бы выход на Восток... Подобного рода проекты давно

уже занимают мысли Пилсудского и Розенберга... Москва чрезвычайно озабочена возможностью заключения германо-польского союза и подозревает, что недавно подписанный между ними пакт о ненападении содержит ещё какие-то секретные постановления».

Отже, у 1920—1930-х рр. існувало перманентне напруження у міжнародних відносинах СРСР з іншими державами, яке час від часу набувало загострення. Епогею загострення зовнішньо-політичних стосунків досягло в 1931 — першій половині 1932 року, коли загроза нападу на СРСР стала надзвичайно реальною, особливо з боку Великобританії, Польщі, Франції, Японії. Це підтверджує і характер відносин СРСР з цими країнами, і оцінка політичної ситуації в світі пресою, і секретні документи радянського керівництва про підготовку до війни, особливо в 1931—1932 роках. Навіть забезпечивши деякий спокій, внаслідок договорів про ненапад, із-заходу, зі східного боку загроза залишалася, адже Японія відмовилася нормалізувати стосунки з СРСР.

Вище наведені тези підтверджуються також матеріалами преси та секретними документами, що свідчать про форсовану підготовку до війни Радянського Союзу, загроза якої створилася на весну-літо 1931 року.

Розділ 3. Преса про зовнішньо-політичні відносини у 1927—1932 рр.

Газета «Вісті», Харків 20 січня 1929 р.

ІМПЕРІЯЛІСТИ МРІЮТЬ ПРО НАПАД НА РАДЯНСЬКУ ТЕРИТОРІЮ. ПІЛСУДЧИКИ ОРГАНІЗУЮТЬ ПЕТЛЮРІВСЬКИХ НЕДОБИТКІВ

Берлін, 18. Букарештський кореспондент газети «Таг» повідомляє про нову подорож генерала Лерона* до Варшави в зв'язку з готуванням, що їх дуже енергійно провадиться в Польщі й мета яких – **«примусове розв'язання українського питання в польському дусі».**

Зі слів кореспондента, в Польщі організовано кадри 6 українських дивізій під керівництвом генералів Безручко та Осади. (виділено жирним у тексті – Г.М.). Поруч з переговорами, що відбуваються у Варшаві, та воєнними готуваннями «посвячені» обговорюють питання, **в якій мірі можна притягти Румунію та Чехо-Словаччину до передбаченого польського наступу, якого чекають наступної весни».** (виділено жирним у тексті – Г.М.). Далі кореспондент повідомляє, що у Варшаві надають сер-

РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ВЗАЄМИНИ.

МІЖ НІМЕЧЧИНОЮ І СРСР ПІДПИСАНО КОНВЕНЦІЮ

Радянська суспільність зустріла з глибоким задоволенням складення між СРСР і Німеччиною конвенції про розбір і погоджування тих непорозумінь, що можуть виникати між обидвома державами. В умовах широких і жвавих взаємин, що існують між СРСР і Німеччиною, в умовах широких політичних стосунків окремі непорозуміння неминучі. Добра воля обидвох дружніх держав скерована на те, щоб усунути такі непорозуміння. Це забезпечує зміцнення того курсу зовнішньої політики обидвох держав, що виникає з Раппальського договору і гарантійного пакту. Разом з останньою економічною угодою та з тижнем німецької техніки нова конвенція віщує твердість і незмінність того курсу.

Особливе значення цієї події виникає ще з тієї обставини, що Німеччина, велика й могутня капіталістична держава, погодилася з Радянським Союзом на тому, що порядок узгодженого розбирання на суворо-паритетних засадах повнотою забезпечує об'єктивний, безсторонній і спокійний розгляд конфліктів, ґрунтуючись на добрій волі сторін.

29 січня 1929 р.

РОЗХОДЖЕННЯ МІЖ ПОЛЬСЬКО-РУМУНСЬКИМИ СПІЛЬНИКАМИ

Відень, 26. «Нойє Фрайє Пресе» публікує статтю свого букарештського кореспондента, присвячену взаємовідносинам між Польщею, Румунією та Радянським Союзом. У статті підкреслюється, що

йозного значення питанню про ту позицію, що її займає Чехо-Словаччина, зокрема, через те, що є наміри одночасно з українським питанням розв'язати також у «польському дусі» і литовське питання, а це, напевне, має призвести до конфлікту з Німеччиною. В поінформованих варшавських колах, зі слів кореспондента, добре відомо, що близькі до Пілсудського особи настроєні зовсім не проти конфлікту з Німеччиною, бо найголовніша мета зовнішньої політики Польщі — є оволодіти Східною Прусією.

Друкуючи це повідомлення свого кореспондента, «Таґ» відзначає, що завдання генерала Лерона* полягає в підготовці виступу «східних васалів Антанти» проти СРСР. Газета заявляє також: **«В усякому разі ці воєнні готування повнотою пояснюють польські маневри в затягуванні відповіді на радянську пропозицію про надання чинності пактові Келлога»** (виділено жирним у тексті — Г.М.).

Прага, 18. Орган німецької аграрної партії, що належить до урядової коаліції «Дейче Ландпост» присвячує передову «становищу на Україні», причім намагається довести, що «думка про самостійність України є не породження фантазії, а ґрунтується на реальних фактах». Далі газета намагається нав'язати читачам **думку про «союз» між Польщею та «самостійною Україною»** (виділено жирним у тексті — Г.М.). Як відзначають у політичних колах, газета, таким чином, підтримує плани генерала Лерона та польських мілітаристів.

дискусія між Польщею та Румунією у різних питаннях, що стосуються взаємовідносин з Радянським Союзом виявила різке розходження в поглядах між польським та румунським генеральними штабами. Зі слів кореспондента, Румунія стоїть на погляді ко-нечності додержувати оборонної тактики, а Польща стоїть за нападну. Очевидно, пише далі кореспондент, питання про спільне командування в разі війни проти Радянського Союзу також вирішено на-вряд чи в бажаному для Румунії значенні.

Газета «Вісті», Харків 19 лютого 1929 р.

ПОЛІТИКА УПЕРТОСТІ Й ГОЛОГО ЗАПЕРЕЧЕННЯ

Лондон, 18. Коментуючи недавню промову Чер-чїлля, де він повторював звичайні антирадянські вихватки, «Сендей Таймс» пише: «Черчїль виступив саме тоді, коли англійські ділові кола готуються відвідати Москву, щоб відновити англо-радянські торговельні взаємини. Англія не може без кінця від-городжуватися від СРСР стіною голого заперечення, тим часом як радянська торгівля переходить до ін-ших країн. Говорити з роздратуванням англійським промисловцям, ніби треба тільки держати двері щільно замкнутими перед великим споживачем – це дуже убогий погляд.

Газета «Вісті», Харків 24 липня 1929 р.

Англійський уряд запропонував СРСР розпочати переговори про відновлення взаємин. Повпредові СРСР у Франції т. Довгалецькому доручено виїхати до Лондону для переговорів.

Газета «Вісті», Харків 2 серпня 1929 р.

В МАНЬЧЖУРІІ ФОРМУЮТЬСЯ БІЛОГВАРДІЙСЬКІ ЗАГОНИ

Токіо, 28. Чанчуанська японська газета «Кокумін Німпо» повідомляє, що з 20 чисел липня в Маньчжу-рії формуються білогвардійські загони. Набрано по-над 2 тис. чол. Між хінським командуванням і керів-никами білогвардійщини укладено угоду, згідно з якою росіяни самостійно організують партизанські наскоки на територію СРСР, зберігаючи своє власне командування, а хінське командування постачає їм зброю і військові припаси.

Газета «Вісті», Харків 1 вересня 1929 р.

РАДЯНСЬКО-ХІНСЬКІ ВЗАЄМИНИ

Владивосток, 31. З 28 до 30 серпня випадки об-стрілювання хінським військом наших прикордон-них частин стали частіші. 28 серпня в районі Паді Білгір хінські солдати обстрілювали наші прикор-донні частини. 30 серпня хінські солдати обстрі-ляли наш пароплав «Карпенко» у 12 км нижче від Благовіщенська. Одночасно помічається посилення діяльності білобандитів, що переходять на нашу те-риторію для наскоків і пограбувань.

Газета «Вісті», Харків 1 вересня 1929 р.

В НАЙМАХ У ПІЛСУДСЬКОГО

Львів, 29. Під заголовком «Більше уваги петлю-рівській комашні» друкує передову статтю селян-сько-робітничка газета «Наше життя» в Холмі. Газета зазначає, що в зв'язку з військовим готуванням про-

ти Радянського Союзу на Волині під опікою воєводи Юзефського починає збиратися петлюрівська згряя, що виконує ролю українських агітаторів Пілсудського (виділено жирним у тексті – Г.М.) і намагається взяти провід над місцевим українським населенням. На державні кошти петлюрівці заснували Український Кредитний Банк у Луцьку, Український Народний банк у Холмі, Волинсько-Український театр у Луцьку і низку петлюрівських колоній на місцях. Слідом за широкою акцією заснування народних театрів по селах – «Рідних Хат», петлюрівці, прагнучи охопити своїм впливом сільську молодь, заснували Волинський Союз молоді.

Газета «Вісті», Харків, 11 вересня 1929 р.

АНТИРАДЯНСЬКІ ПЛЯМИ ФРАНЦУЗЬКИХ ІМПЕРІАЛІСТІВ

Женева, 9. Сьогодні Бріян дав сніданок головам делегацій 27 європейських держав. На сніданку Бріян виклав план організації «Сполучених Штатів Європи», або, як тепер обережніше висловлюються французи, утворення федеративного зв'язку між європейськими державами» (виділено жирним у тексті — Г.М.).

Офіціальних відомостей про перебіг наради нема, проте відомо, що вона не тільки не виявила однодушності, а, навпаки, довела, що ніхто, крім країн Малої Антанти поки що не має думки підтримувати проекта Бріяна, бо не бажають ув'язуватися в антиамериканську та антирадянську комбінацію Франції і не прихильні дати Франції додаткову можливість зміцнювати свій вплив на континенті.

Газета «Вісті», Харків, 4 жовтня 1929р.

СРСР І ВЕЛИКОБРИТАНІЯ

Лондон, 3. Ройтер повідомляє: «Представник радянського уряду Довгалецький підписав документ, що стверджує англо-радянську угоду про відновлення дипломатичних взаємин.

Варшава, 3. «Кур'єр Цодзенки» вважає результат переговорів СРСР з Англією за перемогу СРСР і висловлює од- верту невдоволеність із цього.

Відень, 2. Коментуючи результати переговорів між Довгалецьким і Гендерсоном «Найє Фрейє Пресс» пише: «Покладений початок, який відродить сподіванки на краще майбутнє. Зближення між двома заклятими ворогами - СРСР і Англією є гарантією миру.

Газета «Вісті», Харків, 29 жовтня 1929р.

ІМПЕРІАЛІСТИ ЗМІЦНЮЮТЬ ПРОТИРАДЯНСЬКИЙ ФРОНТ

Коментуючи результати подорожі польського міністра закордонних справ Залеського до Букарешту, зокрема підписання польсько-румунського арбітражного договору, «Таг» приходить до висновку, що польсько-румунська дружба зміцнилася. Орган важкої промисловости «Авенір» відзначає, що «Франція вважає Польщу насамперед за бар'єр, що відокремлює Німеччину з її таємними думками про реванш від СРСР. Суть польсько-румунського союзу в тому, щоб не дати змоги СРСР обійти цей бар'єр з півдня».

Газета «Вісті», Харків, 7 грудня 1929р.

Тверда політика СРСР витверезила імперіалістів. Радянсько-румунські переговори розвиваються нормально.

Газета «Вісті», Харків, 16 січня 1930 р.

УЧАСТЬ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ В ПІДГОТОВЦІ НОВОЇ ВІЙНИ

Прага, 12. Комфракція парламенту звернулася з новим запитом до міністра закордонних справ Бенеша у питанні про зовнішню політику Чехословаччини. Зупиняючись на ряді фактів, що свідчать про гарячкове готування Чехословаччини до війни, й характеризуючи зовнішню політику оточення пролетарської держави, комфракція питає, як розуміти невизнання СРСР до цього часу. Комфракція запитує, чи уряд готовий негайно й без усяких застережень визнати Радянський Союз.

Газета «Вісті», Харків, 21 лютого 1930р.

ЖІНОЦТВО — ГОТУЙСЯ ДО ЗАХИСТУ СРСР!

Нині нема жодної капіталістичної країни, що не провадила б інтенсивної підготовки до нападу на Радянський Союз. Але Червона армія у свою чергу готується до захисту нашої країни від нападу імперіалістів і події на хінсько-східній залізниці показали, що Червона армія завжди готова дати відсіч нашим ворогам.

Проте, треба зазначити, що наш тил повинен так само інтенсивно готуватися, щоб в потрібний момент допомогти Червоній армії. В цьому мають

відіграти велику роль жінки. Тому жіноцтво повинно активніше працювати в різних військових, хемічних, санітарних та інших гуртках... Невідкладним завданням жіноцтва повинно стати 100% втягнення жінок до лав ТСО-Авіахему...

Газета «Вісті», Харків, 21 червня 1930р.

ПОЛЬСЬКО-РУМУНСЬКА ВОЄНЩИНА ОНОВЛЮЄТЬСЯ НА ВИПАДОК ВІЙНИ З СРСР

Берлін 19. З Букарешту повідомляють, що між Польщею і Румунією точаться переговори про заходи, яких слід вжити, щоб зміцнити польсько-румунський союзний договір.

Польський генштаб стоїть на тому погляді, що воєнний союз з Румунією бажаний тільки тоді, коли Румунія виконає вимоги Польщі про збільшення і вдосконалення озброєнь.

З другого боку, з поверненням Кароля до Румунії виникають певні розходження у питанні про найвище командування в разі війни проти СРСР. За умовами союзного договору, що були чинні досі, найвище командування польсько-румунськими арміями, коли набере чинності артикул договору, скерований проти Радянського Союзу, має належати Франції або Польщі.

Ред. — Чутки про непорозуміння між польською та румунською воєнщиною в питанні про верховне командування союзними, польською та румунською арміями наразі війни з Радянським Союзом, заслуговують на певну увагу. Справа, звичайно, не в тім, що новий румунський король, який, як і належить його королівському званню, носить військову форму і вважає себе за воєнний талант, даний йому від

природи, з тої ж підстави (приклад — Микола II), не хоче уступати командування румунською армією Пілсудському... Тепер маршала Пілсудського висувається тільки як «солом'яну людину», за висловом німців, що за нею стоять згідно з плянами генерального штабу, генерал Гуро або генерал Вертело. Про те досить ясно говорять об'їзди цих представників французького командування.

Газета «Радянська Волинь», 9 лютого 1931 р.

НОВІ ПЛЯНИ ВОРОГІВ СРСР БУРЖУАЗНА ФРАНЦІЯ ГОТУЄТЬСЯ ДО ЗБРОЙНОГО НАПАДУ НА КРАЇНУ РАД

Щодня надходять дальші відомості, що буржуазні країни, зокрема Франція, активно готуються до збройного нападу на країну Рад. Французькі заводи, що виробляють військові матеріали, працюють тепер з дуже великим навантаженням. Так само гарячковими темпами працюють і чехословацькі військові заводи, що підсилили випуск кулеметів, гармат і набоїв.

Французький генеральний штаб організує тепер спільну нараду представників чехословацького, польського й румунського урядів для обговорення питань про дальше підсилення випуску військових матеріалів... Всі ці наради мають забезпечити активнішу участь Польщі, Румунії й Чехословаччини в готуванні війни проти СРСР. Дуже характерно, що тепер до антирадянського фронту активно включилася також Австрія. 2-го лютого в Австрії відбувся з'їзд поміщиків. На цьому з'їзді були представники уряду, в тому числі й міністр закордонних справ Шобер. З'їзд ухвалив резолюцію — вимагати від уряду

розірвати дипломатичні й торговельні стосунки з СРСР. В зв'язку з тим, що небезпека інтервенції проти СРСР щораз зростає, «Правда» (в № газети за 3.ІІ) відзначає, що цього року роковини робітничо-селянської Червоної армії і фльоти трудящі СРСР святкуватимуть в умовах все більшої загрози інтервенції.

Газета «Радянська Волинь», 1 серпня 1931 р.

НЕБЕЗПЕКА ЗБРОЙНОГО НАПАДУ НА СРСР ЗРОСТАЄ

«На чолі готування інтервенції стоїть Франція — «сама агресивна й мілітаристична країна зо всіх країн світу» (Сталін). Капіталістичні держави тепер всіма способами намагаються втягнути до протирадянського фронту Німеччину. Васали Франції (Польща, Румунія, Фінляндія та інш.) зв'язані між себе низкою договорів, скерованих проти СРСР. Головні сили інтервенції — Польща та Румунія. Їхні армії перебувають під безпосереднім керівництвом генерального штабу Франції. Франція бере під свою опіку білу еміграцію, намагається використати й цю силу (білих у Франції є щось 400 тисяч).

За останніх 5 років число військових заводів у наших західних сусідів збільшилось удвоє (року 1926 було 63 заводи, а 1930 — 113). У військовій промисловості Польщі працює 65 тисяч робітників. З участю французьких капіталістів будують стратегічну залізницю Гдиня — Верхня Сілезія, військову базу поблизу Констанці (Румунія), будують хемічні, автомобільні та авіаційні заводи.

Росте озброєння й інших країн. Але підняти маси на війну з СРСР — країною будованого соціа-

лізму — завдання для буржуазії надзвичайно тяжке й ризиковане.

Газета «Вісті», Харків, 5 січня 1932 р.

В. Нечай «Партія «революціонерів» провокаторів та інтервентів», критикуючи ППС, головну партію «Центроліву» (ліве крило, як трактувалося, польського фашизму) писав: «Допомагаючи «зліва» фашистським паціфікаторам «будити державну свідомість» серед поневолених західньо-білоруських і західно-українських мас, пепеесівці не забувають одночасно і за здійснення великодержавницького і фашистського ідеалу — Польщі «од можа до можа», не забувати своєї місії в інтервенції проти Радянського Союзу.

ППС визнавала конечну потребу — утримувати в Польщі міцну збройну силу, вважаючи на те, що «нова війна мусить бути»...

Пепеесівців у такому разі доповнює їхній спільник — лідер куркульської партії Пяста Вітос. Його партія, як і ППС, легалізувала захоплення влади Пілсудським. Про своє ставлення до диктатури Пілсудського Вітос заявив: «Але я не хотів їй перешкоджати, я гадав, що хто сягає по владу, має великі пляни». Великі пляни, що їх сподівався Вітос від Пілсудського, це війна проти СРСР, здійснення того, що не пощастило їм обидвом здійснити 1920 року?»

Газета «Вісті», Харків, 16 січня 1932р.

«ВІЙСЬКОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ ФРАНЦІЇ ПРАЦЮЄ ШАЛЕНИМИ ТЕМПАМИ»

Франція не тільки сама гарячково обороняється, а й озброює своїх васалів. Споруджують і спускають на воду нові військові судна. Заводи безупинно виготовляють військове спорядження. Прованські заводи в Марселі виконують тепер замовлені 6 тис. газових бомб, діаметром 7 сантиметрів. Авжеж тільки завод Рено щоночі таємно вивозить танки і автокулемети.

Одночасно французький уряд озброює своїх васалів. Так, споруджений у Франції підводний човен «Лу» прибув до польського порту Гдиня. Тепер почали споруджувати 2 контрміноносці і один крейсер водообсягом 7500 тонн для Польщі.

Завод «Долоне-Бельвіль» одержав замовлення на 4000 бомб довжиною 1 метр для літаків, а завод «Прага» — на 20 буксирів для прожекторів в 1 метр 20 сант. для Польщі. 20 таких же буксирів вивезено до Югославії. Завод «Левело» одержав замовлення для румунської армії на 25 млн. запальних вибухових набоїв для стріляння на танки і літаки.

Газета «Вісті», Харків, 17січня 1932р.

ЗАХІДНОУКРАЇНЬСКА БУРЖУАЗІЯ ГАРАНТУЄ ПОЛЬСЬКОМУ ФАШИЗМОВІ ЛОЯЛЬНІСТЬ І ДОПОМОГУ

Готуючи з Західної України плацдарм для нападу на Радянську Україну, польський фашизм дрібними поступками успішно здійснює союз з західно-

українською буржуазією: польський уряд має намір довести число українських народних шкіл до 1000 (тепер 600), відкрити три державні українські гімназії (Тернопіль, Рогатин та Дрогобич), дати великі субсидії західноукраїнським господарським установам та організаціям — «Сільському господарю», «Маслосоюзу» і «Центросоюзу» нібито також має бути організований у Стеніславі український університет.

Компенсацією від української буржуазії є додержання цілковитої лояльності щодо польського уряду. Вельми показовим для характеру цієї лояльності є зокрема упідлеглення українських спортивних товариств («Луг», «Пласт» і «Сокол») польській державній Управі військового вишколу. В цей спосіб згадані українські спортивні товариства перетворено на місця вишколу антирадянських військових кадрів.

Газета «Вісті», Харків, 18 січня 1932 р.

«ГРАНДІОЗНІ НАДОЗБРОЄННЯ ІМПЕРІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН»

За відомостями, що є, Франція і Італія розмістили замовлення на 50 нових військових суден. Югославія також вирішила збудувати флоту, яка поки що складається з 2 крейсерів, 10 винищувачів, 40 міноносців. Японія тепер майже цілком оновлює свою флоту. Всі її військові судна будуть модернізовані. Програма англійського адміралтейства передбачає збудувати багато підводних човнів. Польща замовила на французьких корабельнях деяке число підводних човнів. У цьому ж номері стаття «Польський уряд-уряд шибениць і антирадянської війни»:

Ви притаїлися, але при першій же нагоді ви разом з імперіалістичними бандами кинетесь на СРСР».

Газета «Вісті», Харків, 21 січня 1932р.

«МОВА ЙДЕ ТІЛЬКИ ПРО ЧАС ЯПОНСЬКОГО НАСТУПУ»

Харбінський кореспондент зазначає, що хоч з того часу як Японія обвинувачувала СРСР у підтримці генерала Ма настало деяке заспокоєння, проте японці ані трохи не припинили готувати експансію на російському Далекому Сході. «Для тих, що живуть тут протягом багатьох років, — пише кореспондент, — нема більше сумнівів щодо цього. Мова йде тільки про час японського наступу. Все готування до наступу на військовому Далекому Сході закінчено. Японці ані трохи не бояться Червоної армії і вони більше не приховують того, що вони мають намір битися.

Газета «Вісті», Харків, 22 січня 1932р.

СПРОСТУВАННЯ ТАРС

ТАРС уповноважений заявити, що повідомлення Букарешту і Парижу про те, ніби румунські військові судна затримали шведський пароплав «Єрлан», що віз зброю неначе б то для СРСР, а також про конфіскацію цієї зброї румунською владою — від початку до кінця вигадані. Поширення таких брехливих повідомлень напередодні конференцій в справі роззброєння явно має спеціальну мету відтягти увагу від країн, що справді закуповують зброю і готують нову війну.

Газета «Вісті», Харків, 1 лютого 1932р.

«ПРИВИД НОВОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ»

Відгуки закордонної преси

Берлін. Вся буржуазна й соціал-фашистська преса вельми розгублена в зв'язку з останніми подіями в Китаї. Всі газети в один голос висловлюють тривогу, що коли воєнні події триватимуть далі в нинішньому напрямі, вони можуть закінчитися новою світовою війною (*виділено жирним у тексті* — М.Г.).

Газета «Вісті», Харків, лютого 1932р.

ВІДОЗВА НІМЕЦЬКОГО «ТОВАРИСТВА ДРУЗІВ СРСР»

Берлін, 4. «Товариство друзів СРСР» опублікувало відозву до трудящих Німеччини. У відозві сказано: «Загроза антирадянської війни ніколи ще за останні 10 років не була така серйозна, як тепер».

Нью-Йорк, 4. ЦК компартії ПАСШ (*мається на увазі США* — М.Г.) закликає робітників і селян організовано вимагати вивести військові кораблі та збройні сили з Китаю, припинити готування антирадянської війни.

Отже, за публікаціями у періодичних виданнях можна прослідкувати характер зовнішньо-політичних відносин, тонку дипломатичну гру держав, те напруження, яке існувало наприкінці 1920-х років і набуло найвищого загострення в 1931 — на початку 1932 року, яке, зокрема, визначалося констатуванням «що загроза антирадянської війни ніколи ще за останні 10 років не була така серйозна, як тепер».

Зрозуміло, що у тій складній зовнішньо-політичній ситуації радянське керівництво мусило швидкими темпами нарощувати воєнну могутність держави, розвиваючи військову промисловість,

проводячи організаційні заходи на випадок війни, здійснюючи військово-патріотичне та ідеологічне виховання суспільства. Про це свідчать документи, вміщені у наступному розділі, що ілюструють атмосферу найвищої загрози війни у 1931—1932 роках.

Преса та документи радянської влади щодо воєнних приготувань

Сов. секретно
23.XII.1930

Секретарю Житомирського
городського партійного комітета

В виду досрочной работы по переосвежению медицинского имущества войсковых частей и учреждений 44-й дивизии, возложенной на Житомирское отделение аптеко-управления **с жёстким сроком окончания работ, т.е. к 15 января 1931 г.** Политический Отдел 44-й дивизии просит освободить от партийных и советских нагрузок заватуправлением тов. Германа на этот отрезок времени.

Зам. начальника политического отдела
44 дивизии

Бахмаров
Верно: инструктор по мобработе Безкровный
ДАЖО. — Ф.П. 124. — Оп. 1. — спр. 10. — Арк. 24.

Секретарям райпарткомов
секретно
помкомкор VIII в/ч № п/о 194
гор. Житомир 1931 г.

С 5-10 марта в районах Корпусного Округа начинается приписка запаса к воинским частям. Для этого командованием частей и райвоенкоматами создаются комиссии.

Кампания по приписке имеет громадное значение в деле укрепления обороноспособности страны и боеготовности РККА, так как приписанный к частям запас представляет те людские контингенты, с которыми воинские части **с объявлением мобилизации пойдут в бой**. Поэтому задаче качественного отбора контингентов для приписки и обеспечению здорового политико-морального состояния приписников должно быть уделено особое внимание.

Исходя из этого прошу:

Обеспечить социально-классовый отбор приписников, не допустив к приписке ни одного социально-чуждого или морально-неустойчивого.

Всю работу по приписке проводить под видом уточнения учёта, ни в коем случае не допуская разглашения действительных целей.

Помощник командующего

*VIII Корпусным округом по политчасти,
помощник командира корпуса Болтрушко*

ДАЖО. — Ф. 114. — Оп. 1. — Спр. 484. — Арк. — «Директивы и переписка по вопросам военно-оборонной работы 23 декабря 1930 — 31 января 1933 гг.».

3.XII.1931 г.

Житомирский горпартком во исполнение директивы ЦК о военизации партийцев, работу по развёртыванию военной учёбы среди членов и кандидатов партии Житомирского организации начал с 1 октября сего года. На 1 октября 1931 г. Военизации подлежало 409 чел. мужчин и 275 женщин. Для охвата учёбой этого числа партийцев были созданы 3 учебных группы и курсы по изучению служб связи,

санитарной, химической, военно-административной и автотранспортной...

Сельских коммунистов, подлежащих военизации, насчитывается в райрне 43 чел. Для них, решением Бюро ГПК, будут организованы в первой половине февраля стационарные 15-дневные курсы в Житомире.

ДАЖО. — Ф.П. 124. — Оп. 1. — Спр. 29. — Арк. 138. «Таємне листування МПК з ГПУ і міліцією і воєнкоматом».

Задания для УЧХ (приложение № 4)

1. На станции среди пребывающих воинских частей проводят лекцию меднеграмотности.

2. Проводят работу жёнами рабочих и служащих станции по вопросам о первой мере борьбы против химнападения.

3. Если станция узловая, организует из ... человек пошивочную и ремонтную мастерскую.

4. Организует кружок первой помощи пострадавшим в бою (от химнападения и вообще от боя).

Парторганизатор *подпись*

Ответ. инструктор *подпись*

Арк. 91

Задание для коммуниста - руководящ. орг. «ОСО»

В зависимости от размера и поля деятельности станции организует группу ... человек по ликвидации военнеграмотности (хим. оборона) на станции, в командах и среди окружающего населения.

Организует команду в мирное время для помощи в восстановлении разрушений транспорта от боя и вредительства.

Распространяет среди населения противогазы.
Информирует секретаря п/ячейки о своей работе.
Райпарторг

Отв. инструктор по моб. вопросам
Арк. 92

*Секретарю Андрушёвского
районного партийного комитета*
29.I.1932

Совершенно секретно

Наряду с общим строительством, требующим большого напряжения всех сил, в Корпусном Военном округе проводятся большие оборонного характера работы, требующие не меньшего участия и помощи районов. В частности, в Житомире в 1932 году возводится строительство, превышающее десятиmillionные расходы.

Такое строительство не может быть своевременно выполненным без широкого и активного участия прилегающих районов.

Международная обстановка, как никогда, требует окончания работ не только в сроки, но и значительно раньше.

Личная заинтересованность тов. Косиора и тов. Петровского и их указание мне лично донести о ходе строительства и практической помощи каждого в отдельности прилегающего района, достаточно убедительно говорит о необходимости большего внимания и связи со строительством и значительно большей практической помощи.

От Вашего района в ближайшие дни ожидаю ежедневно 300 подвод, вербовку на постоянную работу 150 плотников, 30 каменщиков и

чернорабочей силы по заявкам начальника строительства.

Непосредственная вербовка возложена мною на начальника 6-го строительного участка, представители которого к Вам явятся.

Уверен, что дружными общими усилиями мы справимся с социалистическим строительством этого года и практически обеспечим оборонные работы.

*Командующий корпусным округом
командир и военный комиссар*

VIII-го стрелкового корпуса Антонюк

ДАЖО. — Ф. 114. — Оп. 1. — Спр. 484. — Арк. 12. — «Директивы и переписка по вопросам военно-оборонной работы 23 декабря 1930 — 31 января 1933 гг.».

Совершенно секретно
Секретарю районного парткомитета
Андрушёвского района

В противовоздушной обороне система «ВНОС» (воздушное наблюдение, оповещение и связь) играет исключительное значение. Мероприятия по приведению в боевую готовность противовоздушной обороны требуют особого внимания по организации системы ВНОС.

Главмилицией Украины и Управлением ПВО УВО, на имя начальника раймилиции даны исчерпывающие указания об организации системы ВНОС и подбор личного состава. На должности начальников наблюдательных постов ВНОС преимущественно партийцев и комсомольцев.

Учитывая важность этих мероприятий Киевское областное бюро КП(б)У предлагает проверить,

как на местах осуществляется организация ВНОС, оказывая полное содействие органам милиции в подборе личного состава.

Об исполнении донесите к 10 марта 1932 г.

Секретарь облбюро КП(б)У

Резниченко

ДАЖО. — Ф. 114. — Оп. 1. — Спр. 484. — Арк. 21. — «Директивы и переписка по вопросам военно-оборонной работы 23 декабря 1930 – 31 января 1933 гг.».

Комуністична партія (більшовиків) України

Сов. секретно

Секретарю Андрушівського

районного партійного комітета

С объявлением мобилизации в Вашем районе будут производиться крупные дорожно-строительные работы **срочного оперативно-военного характера** (переправы, дороги и т.д.).

Вся рабочая сила и транспорт будут предоставляться по нарядам Наркомтруда и Наркомвнудела путём получения её из мелких местечек и непромышленных городов.

Секретарь ЦК

Строганов

ДАЖО. — Ф. 114. — Оп. 1. — Спр. 484. — Арк. 1. — «Директивы и переписка по вопросам военно-оборонной работы 23 декабря 1930 – 31 января 1933 гг.».

Сов. секретно

Секретарю Андрушівського

районного парткома

При объявлении войны одним из западных государств — Польшей, Румынией и т.п. Штабом

РККА установлена дислокация движения беженцев по главным дорогам, расположенным в Киевской области. В распорядительном порядке беженцы Вашего района будут двигаться на распределительный пункт №3 гор. Переяслав по дороге в направлении таких пунктов и сёл: Котельня, Волиця-Зарубинецка, Котляровка, Жидовцы, Дунаевка, Б.Церковь, Острийка, Шпендовка, Кагарлык, Ходоров, Переяслав.

Кроме этого, по дороге к этим населённым пунктам там будут двигаться беженцы и других районов.

А поэтому Вам необходимо в мирное время из числа Вашей парторганизации выделить одного политработника для работы среди беженцев на ночлеге в селе Котельня Вашего района, и сейчас же для него выработать совместно с райвоенкоматом инструкцию о его работе.

При выделении политработника необходимо иметь ввиду, чтобы выделенный товарищ был не военнообязанный, или в противном случае необходимо его забронировать в военкомате.

Зав. советско-торговым отделом

Киевского обкома КП(б)У

Кодрянский

Отв. военный инструктор

Киевского обкома КП(б)У

Заикин

ДАЖО. — Ф. 114. — Оп. 1. — Спр. 484. — Арк. 80. — «Директивы и переписка по вопросам военно-оборонной работы 23 декабря 1930 — 31 января 1933 гг.».

Сов. секретно

3.II.1932

Всем ГПК и РПК парторганизаций дорог и районов

В связи с запросами парткомов о составлении мобплана на 1932 г. сообщают, что в основном мобплан 1931 г. остаётся в силе, однако проведённая опытная мобилизация в 1931 г. Обнаружила ряд недочётов в мобпланах, на основе чего за последнее время и было дано ЦК ряд директив об уточнении отдельных моментов мобплана.

Необходимо уточнить мобплан паркома в части обеспечения и руководства проф. и общ. организациями на военное время, так как этому вопросу недостаточно уделяется внимания, что видно из материалов опытной мобилизации.

План эвакуации паркома также недостаточно проработан, а в некоторых районах совершенно отсутствует, что видно из материалов проверки и запросов с мест. Расчёты финансирования, перевозных средств и подвижного состава, внесённые в планы эвакуации паркома, проф. и общ. орг. предусмотреть в общем плане эвакуации Горсовета или РИКа, на основе указаний СНК и НКФ и должны быть подробно отображены в мобплане паркома (что, куда и когда вывезти). Каждый исполнитель должен знать, что ему делать в военное время.

ДАЖО. — Ф. 114. — Оп. 1. — Спр. 484. — Арк. 15, 16. — «Директивы и переписка по вопросам военно-оборонной работы 23 декабря 1930 – 31 января 1933 гг.».

29 січня 1932 р. зам. начальника штабу VIII стрілкового корпусу Дубравін розіслав 55 екземплярів схеми політико-економічного опису (оцінки) адміністративного району. Опис включає: характеристику місцевості, заняття мешканців, економічні

ресурси району, стан розвитку промисловості і сільського господарства, торгівлі, дороги, національний і соціальний склад населення, вікова структура населення, політичний стан у районі, настрої населення, наявність антирадянських елементів – куркулів, націоналістів, духовенства.

Термін виконання до 12 лютого 1932 р.

ДАЖО. — Ф. 114. — Оп. 1. — Спр. 484. — Арк. 10, 11. — «Директивы и переписка по вопросам военно-оборонной работы 23 декабря 1930 — 31 января 1933 гг.».

*Зовсім таємно
До Андрушівського РПК*

За мобілізаційним планом преси і видавничої діяльності на 1932-й рік для Вашого району встановлено такі тиражі випуски В/газети на десятий день мобілізації і перший місяць війни на цій підставі Вам потрібно переробити свої видавничі пляни і пляни експедиції газет, гасел, відозв на час періоду:

а) На десять день мобілізації газета «Соціалістичний шлях» має виходити щоденним випуском на 2 сторінках з щоденним тиражем 8000 примірників;

б) На перший місяць війни газета виходить з періодичністю 10 разів на місяць на 4-х сторінках з разовим тиражем в 6000 примірників.

В перший день мобілізації вами повинно буде випущено відозву до трудящих, також потрібно буде видрукувати певну кількість різних гасел. Для чого Вашому району визначено такі тиражі відозв та гасел:

а) Відозв 5000 примірників;

б) Гасел 25000 примірників.

... протягом 10 днів мобілізації і першого місяця війни випустити 2-3 відозви і 10-20 різних гасел.

Спеціального фонду газетного паперу (за браком такого) вам надсилатися не буде і ви повинні негайно дати директиву редакції під особисту відповідальність редактора послідовно утворювати місячний перехідний запас газетного паперу, суворо заборонивши його витратити на інші потреби.

*Відповідальний інструктор ЦК КП(б)У Щугля
Заст. голови у справах друку А. Зорин
3.IV.1932*

ДАЖО. — Ф. 114. — Оп. 1. — Спр. 484. — Арк. 53, 54. — «Директивы и переписка по вопросам военно-оборонной работы 23 декабря 1930 — 31 января 1933 гг.».

Розділ 4. Форми опору українського селянства: тенденції загострення

4.1. Внутрішньопартійне протистояння

Незважаючи на те, що в Україні був недосів зернових на площі в 2,2 мільйона гектарів і загинуло 800 тисяч гектарів озимини, Рада Народних Комісарів СРСР визначила для УСРР на врожай 1932 року явно нереальний для виконання хлібозаготівельний план обсягом у 356 мільйонів пудів. 6 липня 1932 р. про це було видано постанову РНК СРСР і ЦКВКП (б). На III Всеукраїнській партконференції обговорення хлібозаготівельного плану викликало гостру дискусію, деякі делегати рішуче протестували проти завищених обсягів. Але Молотов і Каганович, які прибули на конференцію, не допустили зменшення плану. Однак відкрите або приховане незадоволення значної частини парткерівників в Україні залишилося. Сталін у листі до Кагановича 11 серпня 1932 року писав: «Самое главное сейчас — Украина. Дела на Украине из рук вон плохо. Плохо по партийной линии. Говорят, что в двух областях Украины (кажется, в Киевской и Днепропетровской) около 50 райкомов высказались против

плана хлебозаготовок, признав его нереальным. В других райкомах обстоит дело, как утверждают, не лучше»[149].

Так, заступник голови ДПУ УСРР Карлсон повідомляв: «Зав. Орготделом Носовского райпарткома Черниговской области вышел из партии, сдав в РПК свой партийный билет, мотивируя несогласием с линией партии на селе. Проведенным следствием установлено, что Яременко по постановлению бюро РПК был прикреплен по хлебозаготовкам к селу Лихачево, где проявил полнейшую бездеятельность. За время его пребывания в селе с 10 по 15.XI был заготовлен только 1 цнт зерно-хлеба ... Яременко в беседе с членами партии — директором бурякосохозообъединения Твердовским и инженером-экономистом сахзавода Преподобным, высказывал свое несогласие с линией, при чем Твердовскому он сказал: «Я не хочу подчиняться директивам партии и Правительства по хлебозаготовкам, особенно о беспспорном изъятии хлеба у отдельных категорий населения. Эти постановления партии нереальны, они не могут быть применены в наших условиях к крестьянству, так как последние не только голодают. Проведение в жизнь директив партии по хлебозаготовкам вызовет всеобщее восстание населения против соввласти...»[150].

У цій же архівній справі констатується ситуація у Харківській області: «Заворготделом Дрибинский Ново-Водолажского района отказался работать по хлебозаготовкам и вместе с пред. Райпрофсовета членом бюро РПК Смолкиным дезертировал из района. В с. Ордынка председельсовета Нетецкий, предпотребкооперации Чернышенко и секретарь партячейки Балоновой пьянствуют и хлебозаготовками

не занимаются. Они ведут разговоры: «Хотя у многих членов партии заберут партбилеты и отдадут под суд, но плана хлебозаготовки ни в коем случае не выполним». В с. Княжное секретарь партгруппы Лойко считает план хлебозаготовок нереальным и ничего к выполнению плана не делает. То же отмечено в сс. Ракитное, Ст. Водолага, Новоселовка, Просяное, Станичное и др. Правооппортунистическими настроениями проникнут также руководящий состав отдельных колхозов. Предколхоза с. Ордынка Чернышенко, член партии, хлеб в счет хлебозаготовок не вывозит, заявляя: «План нереален, если его выполним, колхозники будут голодать»[151].

Така ж ситуація була і на Полтавщині: «Предрайисполкома Кобелякского района Бема говорил: «Многие колхозы уже не имеют семян, самое большее мы сможем выполнить план на 15%. Пусть приезжают из обкома резники и начинают сами заготавливать хлеб». Аналогичные факты оппортунистических настроений и проявлений выявлены в 18 сельсоветах и 30 колхозах района»[152].

По Житомирщині фіксувалося таке ж ставлення до хлібозаготівельних планів. Для прикладу, «по селу Кукільні, за повідомленням нашого уповноваженого партосередок майже ніякої роботи не проводить щодо організації колгоспної маси навколо здійснення планів хлібозаготівель й так зорієнтував весь партосередок. Тут мав місце той факт, що кандидати партії намагалися не прийняти план, а крім того, в своїх виступах заявляли: «Коли б ми знали, що серед нас буде така робота, що нам прийдеться виконувати такі обов'язки, ми б зовсім не пішли до лав партії...».

В селі Журбинцях голова сільради в розмові з уповноваженим МПК заявив: «план нереальний, ми

хліба не дамо, жінки наші візьмуть вила й поубивають тих, що захотять взяти хліб»[153].

Тому цілком зрозумілими є результати хлібозаготівельних компаній. Так, у Бердичівському районі станом на 25 жовтня 1932 р. «Гальчин виконав план лише на 16%, Журбинці — 23,8%, в Жидівці (тепер с. Радянське) — 24%, Бистрик — 29,7%[154].

Така ж картина була по всій Україні. Станом на 5 жовтня 1932 року з 23270 колгоспів тільки 1403 виконали хлібозаготівельний план. А станом на 25 жовтня річний план хлібозаготівель було виконано на 39% [155].

Отже, песимістичне ставлення до реальності виконання хлібозаготівельних планів, намагання добитися їх суттєвого зменшення або навіть саботажне невиконання цих планів з боку деяких місцевих керівників — це вияв спротиву політиці вищого партійного керівництва. Архівні документи констатують і інші види спротиву місцевих парткерівників, голів колгоспів: «Правление колхоза «Перемога» с. Выгнанка Любарского района с целью невыполнения плана хлебозаготовок сообщало районным организациям неверные сведения о ходе хлебозаготовки и наличии хлебных ресурсов в колхозе. Правлением колхоза скрыто свыше 400 центнеров ржи и 250 центнеров пшеницы. Правление колхоза с. Домбаловки (польский нацсовет) Мархлевского района разбазаривало колхозный хлеб и сообщало фиктивные сведения о ходе хлебозаготовок и наличии хлебных ресурсов. Правлением скрыто 142 центнера обмолоченного хлеба и 60-70 центнеров необмолоченного».

А на Вінничині «управляющий Купчинецким отделением Яструбинского свеклосовхоза Ильи-

нецкого района разбазарил свыше 600 центнеров хлеба якобы на довольствие рабочих совхоза. В действительности же, в связи с тем, что учета рабочей силы не велось, в совхозной столовке систематически большими партиями получали питание местные крестьяне, не имеющие никакого отношения к совхозу» (А він же насправді допомагав голодуючим селянам. — М.Г.). За спогадами мешканця смт Мирополя Бардаша В.Д. «директор школи і голова колгоспу у цьому селищі давали безоплатно харчі раз на добу односельчанам». Місцевого голову колгоспу також було звинувачено у «розбазарюванні» хліба.

У тих умовах партійцям-керівникам потрібно було робити вибір: або долучитися до виконання плану голодного винищення українського народу або якимось чином уникнути участі у таких антигуманних діях. І ціна такого вибору була висока: не тільки втрата партквитка (це щонайменше), а навіть свободи або й життя. Тому нинішнє покоління повинне знати імена тих, хто зробив вибір, зберігши свою честь і совість, хоча й був покараний за це владою. І серед тих, чия пам'ять вшанована вдячними нащадками — колишній голова колгоспу у селі Нова Чорторія Любарського району Осадчук Степан Сидорович, який урятував життя односельців у 1932-1933 рр. Йому у селі встановлено пам'ятник з вдячним написом.

4.2. Наростання протестних настроїв

Найбільш поширеною формою спротиву селян непомірним хлібозаготівлям було переховування зерна. Переважно намагалися його сховати у спеціально викопаних ямах. А невелику кількість — у

грубці, печі тощо. У своєму щоденнику поїздки по Україні Л. Каганович записав: «Единоличники прячут у колхозників, особливо тех колхозов, которые выполнили хлебозаготовки». Як бачимо, це свідчить про солідарність селян-одноосібників та колгоспників. Ще одним підтвердженням цього є те, що сама влада констатувала вияви співчуття селян-бідняків до заможних господарів, яких розкуркулювали і висилали до Сибіру.

У згаданому вище щоденнику Л.Каганович радив: «Надо село взять в такой «штосс», чтобы сами крестьяне раскрыли ямы. Добровольно вскрывающим ямы надо дать амнистию... Искать так, чтобы сами добровольно раскрывали ямы, так как иначе у нас не хватит сил перекопать всю землю»[156].

І влада, дійсно, застосовувала до тих, хто переховував хліб, все жорстокіші заходи. Так, В. Балицький доповідав, що «за 4 місяця после начала хлебозаготовок до 15 ноября было арестовано по хлебозаготовительным делам 11 тыс. чел. За месяц с 15 ноября по 15 декабря — 16 тыс. чел., в том числе 435 партийцев, 2260 чел. из колхозного аппарата, в том числе 409 председателей и 441 бухгалтер и счетовод, а также 107 пред сельсоветов. К расстрелу приговорено 108, но ещё на рассмотрении 100 человек»[157].

Але такі каральні дії викликали ще більший протест людей, антирадянські настрої все наростали. 6 травня 1932 року секретар Житомирського міського партійного комітету Маєв повідомляв Київському обласному парткому: «Поруч із здоровими виступами мали місце в деяких селах виступи антирадянські з боку окремих селян, як то: «Радвладі вірити не можна, закони в них сьогодні одні, зав-

тра другі! Сьогодні зменшили, а завтра збільшать» (с. Псища); «Хоч плани хлібозаготівлі зменшено, але додатковими планами все одно до решти заберуть» (с. Вацьків)»[158].

А інформатор Бердичівського МП К Предворський 7 червня 1932 року повідомляв: «У с. Скраглівці під час обмірковування постанов виступавший по ним вчитель виявляв своє незадоволення проти партійної та коморганізацій, виступи якого зводилися до слідуєчого: «Партійна та КСМ організація зовсім непотрібні і їх потрібно розігнати, бо як би не вони, то було б краще. Партійці довели до того, що зараз голодають діти, та в час фізкультури не можуть підняти рук». Деяка частина селян не вірить в постанови й висловлює свої думки, що це лише балачки, а коли ми засіємо, то все рівно заберуть усе. В окремих випадках такі агітації мали певний вплив на частину бідноти проти наших міроприємств, прикладом цього можна навести такий факт, що коли одноосібним господарствам по с. Половецькому було роздано посівматеріал гречки для посіву її, то останні замість висіву використали її на харчування»[159].

У с. Швайківці, також Бердичівського району, селяни говорили: «В час хлібозаготівель по селах були представники з району, то забирали хліб, а тепер коли нас постигла голодна смерть, то влада не дає ніякого порятунку». А у с. Великих Гадомцях, читаємо у цьому ж архівному документі, «бідняк так реагує в гущі колгоспників: «Нас Советская власть довела до того, що приходиться умирати з голоду. Хто видумав цю вдасть — щоб йому добра не було. От обдурили. Селянин працює день і ніч, а за це приходиться помирати з голоду». І констатується, що «аналогічні балачки ведуться і по іншим селам»[160].

Рятуючись від голодної смерті, селяни вирушали у пошуках хліба у Західну Україну, Білоруську республіку, Центрально-Чорноземний округ Російської федерації — їх дивувало, чому тут, на не дуже родючих землях немає голоду, а в Україні з її чорноземами є. Ще під час хлібозаготівель 1931 року було заборонено перевозити хліб окремих особам залізницею та водним транспортом і вже тоді навіть ґрунтові шляхи перекрили загород-загонями. Навесні 1932 року дозволили в обмеженій кількості (вагою до пуда) перевозити хліб та інші продукти, але вже влітку знову накладена заборона і відновлені функції загород-загонів. До того часу, станом на середину липня 1932 р., тільки з 21 району України виїхало близько 116 тисяч біженців, а в перерахунок на усі 484 районів загалом майже 3 мільйони[161].

Така втеча від голоду — одна із форм пасивного спротиву селян радянській політиці, це один із шляхів порятунку людей від голодної смерті. Інші селяни вбачали порятунок у колективному саботуванні хлібозаготівельних планів і завдань. Як свідчить інформаційний лист до Вінницького обласного бюро КП(б)У, направлений 21 липня 1932 року, «в с. В.Нізгурцях (тепер Бердичівського району. — М.Г.) один з колгоспників, бувший церковний староста... розповсюджував агітації такого змісту «Забрали увесь хліб, але коли б люди були не дурні і організовано не виконували б всіх компаній та повиписувались з колгоспів, то держава мусіла б забезпечити селян»[162].

А у «Доповідній записці про хід хлібозаготівельної кампанії на 1 березня 1933 року» по Вінницькій області також характеризуються настрої селян, які, зокрема, казали: «Селянам треба було б держатись

як по інших місцях — не здавати хліба, бо у скорому часі при таких обставинах рад влада провалиться й усі були б забезпечені од голодовки»[163].

Такі настрої переростали в агітацію до повстання. У цьому ж документі зафіксовано і такий вислів мешканця с. Новий Любар на Житомирщині Івана Тарасюка: «До яких пір комуністи будуть знущатись над селянами. У скорому часі буде гибель і колгоспника, я читаю біблію, у якій зазначено, що у цьому році має виникнути повстання народа, розграблять всі хлібні склепи й буде покінчено існування Рад-влади, тоді краще життя настане, хто залишиться в живих»[164].

Багато селян, і не тільки селян, а й робітників, покладали надії на те, що ось-ось розпочнеться війна західних держав або Японії проти СРСР і радянська влада впаде. А інші у реальній загрозі війни, яка склалася у 1931-1932 роках, вбачали причину непомірних хлібозаготівель. У згаданому вище документі за 1 березня 1933 року наводяться слова селян, як колгоспників, так і одноосібників, що «хочуть забрати весь хліб й підготуватись до війни, яка мала розпочатись у січні місяці, й тепер платять контрибуцію, щоб викупитись»[165].

На Донбасі, півдні України також були поширені подібні настрої. У архівному документі в розділах «Распространение провокационных слухов» и «Пораженческая агитация и настроения» зафіксовані висловлювання робітників залізничного транспорту:

«За последнее время усилилось распространение провокационных слухов о «якобы» начавшихся военных действиях СССР с Японией, восстаниях на селе, о предстоящем значительном «ухудшении» со-

стояння снабження, которое «перерастёт в голод» и т.д. Слухи о «начавшемся наступлении» японцев на СССР отмечены по станциям: ст. Лиман — машинист депо Молчанов, ст. Илловайское — слесарь депо Лиштованский, ст. Кисловка — стрелочник Коваленко. Утверждение «уже проводят мобилизацию по несколько человек с каждого села» — депо Лиман, машинист Сушко.

Носителями пораженческих настроений являются преимущественно антисоветская часть транспортников, из среды специалистов и служащих, которая оживлённо комментирует события на Дальнем Востоке, с удовольствием рассматривает эти события «как неизбежность» войны и высказывается о желательности поражения в этой войне СССР при помощи интервенции со стороны западных держав. «Война нам необходима, чтобы уничтожить неправду, которая существует при соввласти» (Депо Симферополь, автогенщик Обутовцев, бывший коммунист)»[166].

У цьому ж документі наводиться цілий ряд висловлювань, у яких виражена думка, що селяни, робітники і навіть армія не будуть захищати радянську владу. А також говориться про те, що селянство скористається війною і виступить проти існуючої влади, а робітники до них приєднаються. Так, машиніст депо Іловайськ Токайчук твердив, що «у нас в стране произойдёт война на почве голода». А робітник ст. Таганаш Південний Філіпенко казав: «Социализм ведёт к гибели. Лучше быть в капиталистической стране, где есть сало и хлеб. Я был командиром Красной Армии, но теперь воевать не пойду. Кого мы будем защищать? Правителей, которые нас прижимают? Не наши они. А чуждые нам».

Працівники інших залізничних станцій висловлювали подібні думки: «Воевать не сможем. Соввласть потеряла доверие рабочих и служащих. Гибель соввласти неминуема» (ст. Мелитополь — плательщик Артеменко); «Как только начнётся война, то весь народ пойдёт против СССР и сразу соввласть уничтожит» (Мелитополь — носильщик Буйный); «Скорей-бы перемена власти... Иностранные державы помогут нам избавиться от этих советов и большевиков» (ст. Користовка, рем. раб. Ждан); «Крестьянство на 90% против большевиков и внутренний фронт будет опаснее внешнего»; «Морите наших детей... урезываете хлеб... Как я могу идти воевать, если семья голодная»[167].

На Київщині, Житомирщині, Вінниччині — всюди такі ж настрої. З анонімного листа до Київського обласного парткомітета: «Дурна буржуазия, что медлит с войной. Если послышатся орудийные раскаты, то в тылу будет кромешный ад»[168].

Ще наприкінці весни 1931 року селяни, бачачи, що держава форсовано готується до війни, по-своєму розцінювали дії влади щодо них, зокрема, масове виселення до Сибіру заможних господарів. Так, у спецзведенні «О ходе подготовительной работы по высылке кулацких семейств и настроениях населения по Ружинскому району на 30-е мая 1931 г.» наводяться найбільш характерні висловлювання селян:

«с. Вчорайше. Часть населения как подкулачники, спекулянты, церковники и проч. все в один голос говорят, что их вывозят потому, что в будущей войне эти люди могли бы восстать против власти.

с. Дергановка. В связи с арестом глав семейств, выселяемых, по селу начали ходить слухи о том, что скоро должна быть война, и что высылка происхо-

дит потому, что соввласть боится кулаков, а поэтому их выселяют.

с. Бровка. В связи с высылкой кулаков женщины бегают по селу и распространяют слухи о том, что уже нужно готовиться к выезду вглубь России всем, так как война уже началась и соввласть хочет согнать кулаков в тыл, чтобы крестьяне не могли что-либо сделать, а когда они будут в тылу, тогда гораздо легче будет не допустить восстания.

с. Халаимгородок. ... Члены коллектива Сорочинский Пётр, Виргушанов ненавидят власть и ожидают войны.

с. Крыловка. Проводимые мероприятия вызывают разные контрреволюционные толки, что якобы соввласть забирает последний кусок хлеба, доведут народ до голодной смерти, скорее-бы вспыхнула война и т.д.».

А мешканец с. Кошелівки (тепер Червоноармійсько-го району) так висловлювався восени 1931 року: «Коли була б війна і бачив би, що б'ють більшовиків, то я тільки поміг би бити, щоб скоріше їх знищити».

Навіть міліція не була налаштована захищати владу. Так, «Сводка о политико-моральном состоянии частей и подразделений Житомирского оперативного сектора РК милиции УССР за октябрь месяц 1931 г.» передає слова міліціонерів міліції 2-го району м. Житомира Тишковця і Супряги: «Подождем немного и на нашей улице будет праздник. Может быть Япония и другие государства ударят в нашу Манчжурию, авось к будущему году будет война, тогда они пойдут кричать, что мы все товарищи и нужно идти воевать. Мы тогда посмотрим. А лучше в зелёной роще пролежим, а винтовку в руки не возьмём».

А в 1932 році настрої міліції не покращились, а навіть погіршилися. Про це свідчить «Докладная записка о состоянии снабжения продовольствием работников Киевской областной РК милиции» від 22.IV. 1932 р.: «Снабжение работников РК милиции Киевского гарнизона и области находится в катастрофическом состоянии. Подобное положение со снабжением деморализовало милицейскую массу и привело к тому, что по некоторым районным аппаратам милиции появились случаи:

а) уход с постов и отказ от несения служебных обязанностей.

б) тенденции к дезертирству и уходу в банды.

в) открытые антисоветские выступления.

г) явные настроения в случае войны выступить против Советской власти.

Милиционеры 8-го взвода 35-го Промдивизиона Городницкого райаппарата милиции (тепер Новоград-Волинського району) 3. IV. 1932 г. подали коллективное заявление следующего содержания: «Мы, милиционеры, заморены голодом и вся служба для совласти нам не родная, а является чужой. Мы хотим есть. Голодаем до невозможности... Если не будет улучшения, то своевременно высылайте на нас вооружённый отряд — мы пойдём по примеру белогвардейцев. Будем совершать налёты на колхозы. Польша недалеко от нас...». Подобного рода явления отмечены по Бориспольскому, Менскому, Репкинскому, Таращанскому, Сновскому районным аппаратам милиции».

Однак найгостріше незадоволення виявляло українське селянство, яке становило переважаючу частину населення, і своїми опозиційними, антирадянськими настроями являло дійсну загрозу для влади.

Це підтверджується багаточисельними висловлюваннями, які фіксували спецоргани, листами у ЦК КПУ трудівників. Так, член партії з 1919 р., нагороджений орденом Бойового Червоного Прапора за взяття Перекопу написав листа до ЦК КПУ, у якому твердив, що «все селянство вороже настроєне проти радвлади і в разі війни тил наш буде проти нас, а тил — це здоров'я армії. Село зараз у руках недобитого куркуля і воно є порохова яма, яка при не-догляді може взірватись кожную хвилину. Бідняк-селянин жде війни. Бідняк говорить: «Я бився за землю, за хліб, а за що ж зараз буду битися? Хіба за те, щоб пухнути з голоду?»».

Саме тому влада в умовах реальної загрози зовнішньої війни розв'язала війну внутрішню проти українського селянства, якою стало цілеспрямоване винищення голодом у 1932-1933 рр. (цій проблемі присвячене попереднє моє дослідження. Див.: «Голодомор 193-1933 рр.: внутрішня війна в умовах загрози зовнішньої. — Житомир, 2007).

4.3. Агітація до активних виступів

Однією з форм спротиву непомірним хлібозаготівлям і дієвим засобом агітації до непокори було також розповсюдження листівок, прокламацій, звернень, відозв тощо. Це у 1932 році набуло характеру масового явища по всій Україні, як у селах, так і містах. Для прикладу, у березні 1932 року по селах Попільнянського району розповсюджувалися листівки з відозвами до селян та інтелігенції. Так, у селі Липки 11 березня на огорожі біля церкви та колгоспу були вивішені листівки такого змісту:

«Відозва до всіх селян. Доволі знущання. Як вийти з такого становища? А так. Треба всім ска-

зати — доволі робити в колективі, коли нема хліба. Долой бригаду. Одна дяка – нема хліба, не буде лушпин з картоплі. Все рівно пропадати з голоду. Нічого страшного нема — страйк і йти в міста і більш виходу немає. Об'являємо себе лодирами, коли нема хліба. Розбить хлібні магазини і забрать хліб. Революція, революція. Хай буде, як було в 1926 році...».

«Відозва до інтелігенції. Інтелігенціє — схаменися, на бідний народ подивися. Подивися, як бідує бідний народ. Бідує, та згадай раніше, хто цим керує та за ким ви тягнете руку, бідний народ на муку... Так слухай інтелігенціє. Закликаю вас до їдної спілки. Народу тяжко від такого голоду, як ми бачимо на цей день. Так хай живе С.О.Н.И.»[169].

Архівні джерела розповідають про поширення листівок і в інших регіонах України. У довідці «Про виявлення антирадянських листівок» читаємо: «В Славянской школе ФЗУ 29 декабря 1931 года на доске для объявлений была обнаружена ученицей школы Гугель (член Л КСМУ) лис-товка антисоветского содержания (копия листовки прилагается). Гугель листовку передала преподавательнице школы Белоконь (член партии).

Приблизительно в то же время зав. учебной мастерской Берман (член партии) получил почтой анонимку и листовку также антисоветского содержания» [170].

Докладним і широким висвітленням агітації за допомогою листівок відзначається документ під назвою «Спец- сводка № 21 Южного Округного транспортного отдела ОГПУ «Об антисоветских проявлениях на транспорте» по состоянию на 25.IV. 1932 года»:

«Последний отрезок времени характеризуется ростом количества распространяющихся на транспорте антисовдокументов в форме: листовок, воззваний, писем, резолюций, анонимных записок (Белгород, Лиман, Купянск, Волочиск, Полтава, Люботин, Бирзула, Днепропетровск, Мелитополь, Глобино, Ромодан) — данные за конец марта и апрель месяц с.г.

По содержанию эти документы носят резко выраженный антипартийный, антисоветский и антисемитский характер с упором на «голод в стране», на «издевательства партии и Соввласти над крестьянством» и с призывами к погрому и восстанию.

По Полтаве обнаружен был в апреле с.г. целый ряд листовок (5, 8, 1, 13, 16 апреля), преимущественно в Полтавском паровозоремонтном заводе. Листовки носят петлюровский характер.

5.IV. на ст. Полтава при изъятии писем с почтового ящика обнаружен конверт, на котором вместо адреса напечатано к.-р. воззвание следующего содержания:

«Голодный люд, пора повстати, годі під пресом комуністів умирати».

Внутри, на самом же конверте рукой написано другое воззвание следующего содержания:

«Одеса. «Союз Вільної України»

Паразити! Як не покинете знущатись над робітником і селянином, та наладим радвладу по... (цензурное выражение) мішалкою. Смерть комуністам».

11.IV. учеником ФЗУ Полтавского ремонтного завода Эпштейн и Иофе в 6 часов утра обнаружена на Пушкинской улице в Полтаве антисоветская листовка, наклеенная на водосточную трубу, написан-

ная рукой, чернилами. Листовка приклеена была слюною. Содержание следующее:

Відозва

До держ. політ, управ, та Червоної армії. Люди гинуть. Станьте на захисту. Село пухне. Робітнику не дають. Боріться із контрреволюц.

Робітник

IV. на ст. Ромодан Полтавского района по прибытии товарного поезда № 930 со ст. Ромны вагонный мастер Державицкий обнаружил в одном порожнем вагоне к.-р. листовку следующего содержания:

«Досить голодної муки, досить голодної смерти. Де наш хліб? Єднаймося проти тих, що за нашу працю мучат нас голодом...»

Указанная листовка написана наборным шрифтом на маленьком клочке линованной бумаги.

Зав. школой ст. Волочиск партиец Семенов обнаружил среди служебной почты листовку, написанную от руки, неразработанным почерком, следующего содержания:

Прокламація

Жити стало неможливо. Нічого їсти. На Україні кров, каліцтво. Відправляють наших предків, дітей і братів на Сібір... Не можна мовчати — всі на боротьбу... Під червоні прапори революції. Всю колгоспівську землю — народові. Всі на боротьбу».

У селі Демківці Любарського району в травні 1932 р. була вивішена листівка, у якій говорилося: «Не вірте комуністам, вони брешуть». У інформаційній збірці» від 21 липня 1932 року, надісланій до Вінницького обласного бюро КП(б)У йдеться проте, що «в адресу Сингаївської та Хажинської сільрад (тепер це Бердичівського району — М.Г.) невідомо

ким через пошту було направлено по 1 примірнику листівок-відозв антирадянського змісту за підписом «Городской Комитет рабочей партии»[171].

Ще більш радикальною формою виявлення спротиву діям влади були усні відкриті заклики до повстання, до застосування фізичної сили, зброї і т.д. У с. Садках Бердичівського району, як свідчить архівний документ, «одним з виступавших колгоспників було так заявлено: «Потопимось в крові, а хліба не дамо», а другий колгоспник на цих же зборах закликав присутніх зовсім не обмірковувати пляну: «Доки нас будуть дурить і мучить». Там же в селі Садках, коли зібралось багато людей, один з громадян, — Хомич накинувся на голову сільради, взяв його за груди й почав кричати: «Або тобі смерть, або нам смерть, доки будеш дурить нас, ти плян хлібозаготівлі прийняв, а хто його буде виконувати. Ви з головою колгоспу хочете нас подушити, нам таких непотрібно, давай збори, щоб їх повикидать (голова сільради і колгоспу в село надіслані), а поставити своїх. Бий його, коли вилами, вони всі гади». Голова с/р примушений був втікати»[172].

В іншому документі читаємо: «Счетовод Горбашевского потребтоварищества Ярунского района Куприянчук Терентий советовал своему брату, чтобы он ни в коем случае не выполнял хлібозаготовку, сказав: «а если кто придёт искать хліб, того просто заруби топором. Дурак тот, кто сдаёт хліб»[173].

А в с. Ставки Джулинського району Вінницької області «колхозница Рудая Мария, организовав несколько женщин, пришла с ними в сельсовет и стала требовать от председельсовета хліб, нанося ему и присутствующим членам сельсовета и упол-

номоченному РИКа оскорбления. Этой группой в сельсовете был устроен дебош. В селе Красносельки Чудновского района колхозники Литинский Яков Тимофеевич и Пасичник Максим Иосифович среди колхозников проводили работу для организации и самовольному разбору картофеля. На собрании по вопросу хлібозаготовки Литинский Яков крикнул «Треба розкрити кагати й нехай люде беруть картоплю, бо голодні». Все бросились к кагатам и забирали картошку. В селе Оратове Уманского района Калинин Василий, высказывая своё возмущение по поводу хлібозаготовки, заявляет: «Ничего не стоит делать другого, как взять топор и порубать их всех на месте, гады-коммунисты довели такую богатую страну до голода»...[174] Серед селян ширились чутки про те, що уже цілі регіони охоплені повстаннями. У згаданій архівній справі наводяться матеріали по Вінницькій області, до складу якої входила у той час і частина Житомирської області. І у зв'язку з вище зазначеним, з цього документу довідуємося про настрої і заклики селян.

«Это последний вздох Соввласти, ибо весной нами будет управлять другое государство. Сейчас в виде пробных шагов Полтавская и Екатеринославская области охвачены восстаниями крестьян, а весной и нам придется за косу и в лес», — говорят середняки с. Майдан-Черниловецкий Деражененского района Колесник Л. и Колесник Дмитрий, проводя агитацию среди крестьян против хлібозаготовки.

«Когда уже будут селяни та робітники брати коцюби на рогаці, йти кричати, щоб дали хліба, а то народ з голоду помирає. Радвлда замазує очі, що хоче постройти фабрики та заводи, но вона певно цього не дожде, бо народ вже виходить із терпіння, цієї

весни уже щось повинно бути, хіба заграничні держави не знають, як тут народ обурений? Все знають, але мовчать і думають, що нехай народ зовсім обдеруть, то він сам встаніє зробіть, а тоді заграничні держави вмішаються і скажуть не умієте керувати й поставлять своє правительство», — середняк села Мястковки Чудновського району Грабовський Йосиф Іванович, проводя агітацію в зв'язі з хлібозаготівкою. Это настроение было поддержано середняком Новицким Владимиром Яковлевичем.

В селі Малая Русава Томашпольського району у середняка Вдовичака Якова бригадою по хлібозаготівкам було изъято 5 пудів хліба. После этого Вдовичак в присутствии односельчан заявив: «За цей хліб, що вони у мене забрали, рано чи пізно я їм віддячу, хай не думають, що Радвлада буде довіку й кого я намітив з цих бригадирів, могила їм неминуха. Більш уже не схоче й не буде забирати хліб у людей».

4.4. Перехід до активних форм опору хлібозаготівлям

Викладені вище настрої селян, які формувалися у відповідь на дії влади, агітація до опору цим діям — все це в кінцевому результаті закономірно призводило до активних виступів, серед яких було самочинне розбиття хлібних складів, розбирання картопляних кагатів, розвантаження вагонів, самочинне збирання хліба, масовий вихід з колгоспів з розбиранням раніше усуспільненого майна і навіть замаху на тих, хто здійснював хлібозаготівлі, а також організовані повстання. Влітку 1932 року це набуло характеру загального явища по всій Україні.

Студенти Дніпропетровського хіміко-технологічного технікуму написали листа у Москву: «Дорогий товариш Сталін, на це треба звернути особливу увагу, бо люд у селі підніме прямо страйк, піде проти Радянської влади і ще трохи так побуде без хліба, голодні, то будуть просто йти і руйнувати колгоспи, розбирати своє власне добро і робити індивідуально, як і раніше робили. Все це примушує робити злидні, голод, від якого вони тепер пухнуть»[175].

І дійсно, як свідчить довідка секретно-політичного відділу ОДПУ «Про негативні явища на селі й діяльність антирадянського елемента» від 5 серпня 1932 року, особливої активності селянський рух набував протягом червня-липня, і саме в Україні. Адже, якщо по всьому СРСР відбулося 1630 селянських виступів за 1932 рік, то тільки в УСРР – 923, тобто майже 60% від загальної кількості [176].

У квітні 1932 р. у Потіївському районі селяни громили колгоспні комори. У травні 1932 року секретар Любарського райпарткому повідомляв обласний комітет ЦК КП(б)У про те, що «У селі Провалівка колгоспники розібрали насінневу картоплю, у селі Стрижівка населення вночі вибирає із землі для їжі посаджену картоплю та моркву-висадку на насіння».

Виступи селян, які супроводжувалися самочинним розбиранням хліба та інших продовольчих запасів, а також вимогою віддати їм усуспільнене раніше майно, влада називала волинками. Заступник Народного комісара юстиції і Генерального Прокурора УСРР А.Приходько констатував факти волинок як у нашому краї, так і по всій Україні:

«1. Пулінський район Київської області. Волинкою було охоплено 12 сел і таке супроводилося

розграбуванням склепів і посівматеріалом. Всього по району розібрано 336 центнерів.

Під час цих дій було нанесено побої уповноваженим РВК Локтікову і Петровій, і голові РВК Майстру. В селі Солодирі під час волинок намагалися забити секретаря РПК т. Остера та зам. голови РВК т. Кауля, але їм пощастило врятуватися. Деякі характерні штрихи з Пулінських волинок: В основному натовп волинщиків — це жінки і лише в поодиноких випадках були і чоловіки. В окремих селах до цих волинок приєднувався і актив села; в складі волинщиків і навіть за ватажків були, наприклад, в с. Карпові, активістка біднячка Виговська, що до цього часу працювала 2 роки головою с/р, в с. Адамівці на чолі натовпу в 70 жінок була член сільради активістка Бондаренко, в с. Юльянівці приймали участь у волинці дружини червоноармійців і навіть мати двох членів партії, що працюють зараз на ударних будівництвах в БССР. Вимоги, що їх виставляли волинщики — це негайна видача хліба і взагалі харчів. В окремих селах було чути з натовпу вимоги повернути куркулів, переобрати сільраду, надати всім виборчих прав тощо. Колгоспники в окремих селах хоча й прямої участі у волинках не брали, все ж співчували їм. Серед волинщиків різко виділяється велика кількість осіб, надто виснажених та попухлих.

В Оболюянському, Хорольському і В.Багачанському районах масові натовпи селян прибувають до с/р з вимогами хліба. В Устивицькій с/р розігнали керівників села, нанесли побої активу і переводячи у активу обшуки, забирали все майно і продукти і нарешті натовп жінок біля 500 осіб затримали голову с/р, якого під чорним прапором повели до ст.

Гоголево, розташованої за 7 кілометрів від села, де є склепи Союзхлібу та намагалися розгромити склепи і забрати зерно.

В селі Пісках Лохвицького району за ініціативою розкуркулених відбулася волинка тричі. В ній брало участь кожного разу по 200 жінок, ходили до сільради, вимагали хліба, намагалися на ст. Лохвиця розібрати і розграбити пакгаузи і вагони з хлібом. За сигнали до початку волинок було те, що били на сполох в церковні дзвони.

В багатьох районах також занотовано розібрання силоміць корів, що теж носило характер волинок».

Вихід з колгоспів ставав масовим явищем і мав чітку тенденцію зростання протягом літа 1932 року. Тільки у період червня поступило заяв про вихід із колгоспів від 14055 осіб, у 475 колгоспах 111 районів України. І, як відмічав заступник голови ДПУ УСРР Карлсон, основна маса заяв — у Вінницькій, Київській та Харківській областях. Якщо за дві перші декади червня у Київській області поступило 1109 заяв, то у третій декаді червня — вже 2211, у Вінницькій відповідно 2835 і 2965. Якщо взяти окремих район, для прикладу Бердичівський, тоді ще Вінницької області, то за липень 1932 року було подано заяв про вихід з колгоспів: по Сингаївці — 10, Садкам — 10, Іванківцям — 18, Кикишівці — 20, Жидівцям (тепер с. Радянське) — 38, Великим Гадомцям — 57. Подібна картина була і в інших районах нашого краю.

Селяни-бідняки часто виявляли солідарність із заможними селянами і середняками, яких у 1932 році уже відносили до категорії куркулів з відповідними діями щодо них. Так, нижче приведені витяги з архівних документів засвідчують це:

«В жовтні місяці в Чернухінському районі мав місце такий факт. Голова РВК, Нач. РайДПУ, нач. міліції, агент розшуку та ще 5 членів партії та комсомолу були в с. Корсуновці (на хуторі) по хлібозаготівельній роботі. Будучи спровоковані, не перевіряючи даної їм інформації, направились до середняцького господарства, як до куркульського, забрати хліб. Під час обшуку зібралась юрба, яка вимагала припинити репресивні заходи до середняка та оточивши з усіх боків районних представників, вивела їх із села. Чутки про це розповсюдились по району».

А в селі Шестовці Чернігівського району юрба в 500 осіб, переважно жінок, напала на бригаду, що вилучала майно у «куркуля», відібрала всі речі і побила бригаду.

Найрадикальнішою формою спротиву хлібозаготівлям були терористичні акти щодо активістів, а також місцевих керівників та уповноважених райкомів, які організували і проводили конфіскацію хліба. Щомісяця Народний комісар юстиції і Генеральний прокурор УРСР В.Поляков повідомляв С.Косіору про такі випадки. І констатувалося, що:

«Останнім часом число терористичних актів збільшилось.

12-го жовтня недалеко від села Слав'янки Межівського району Дніпропетровської області забито на смерть трьох осіб: секретаря партгруппи, полевода та ко-нюха.

10.X. на хуторі Миколаєвка Васильківського району Дніпропетровської області пострілом поранено голову с/ради.

24.IX. о 12-ій годині ночі в с. Райках Бердичівської міськради Вінницької області забито пострілом студента-активіста.

30. IX. в Маловадській с/раді Рубежанського району було вчинено напад на бригадира по політ, кампаніям кандидата партії Лебедея, якого було поранено».

«Окремі теракти за грудень місяць. Київська область

Макарівський район. В селі Ковилові підпалено хату одноосібника, де зібралася куткова бригада по хлібозаготівлі, де і був голова сільради. Було зав'язано з надвору сінешні двері та підпалено хату. Згоріло 2 хати, жертв не було.

В селі Мотижині підпалено хату члена с/ради активіста. Хата згоріла.

Конотопський район. Пострілом через вікно забито Червоного партизана, члена колгоспу, що брав активну участь у виконванні господарсько-політичних кампаній.

Прилуцький район. В хут. Турківському на загальні збори селян з'явилися 3 невідомих, озброєні і вимагали видачі їм представників району. Упевнившись, що таких на зборах не було, злочинці розігнали збори і зникли».

Отже, у період голодомору 1932-1933 років український народ не був безвольною жертвою, а виявляв рішучий спротив у різних формах непомірним хлібозаготівлям і показав себе у тих надзвичайно складних умовах гідним слави запорозьких козаків, а також тих, хто у подальші роки боровся за українську державність, за право бути господарем на своїй, Богом даній землі.

Додатки: архівні документи

*Сов. секретно
серия «К»*

*Начальнику межрайонер
группы по выселению*

Спецсводка № 6

О ходе подготовительной работы по высылке кулацких семейств и настроения населения по Ружинскому району на 30-е мая 1931 г.

За истекший день в связи с арестом глав семейств и подготовкой к высылке кулацкого элемента, отмечены факты нежелательных разговоров, а также провокационные слухи о войне среди отдельных лиц как середняков-индивидуальников, а также и среди колхозников. По некоторым селам наблюдается, что среди середняков в особенности единоличников настроение пессимистическое, отказываются выходить в поле на работу и продолжать обработку земли, так как произведенные аресты кулаков произвели на них напуганность, а некоторые говорят, что все равно работой или не работой, скоро придёт и нам очередь собираться на высылку

Среди женщин появились разговоры о том, что высылка эта не перед добром проходит, ибо скоро

будет война с поляками, советская власть кулаков боится, а поэтому их и высылают.

Необходимо отметить, что в районе существует положительное состояние и настроение населения. Тенденций к каким-либо группировкам или волынкам со стороны кулацкого элемента на сегодняшний день не зарегистрировано. Хотя отдельные случаи проявления антисоветских настроений не принимающего массового и серьезного характера. Так например:

с. Голубовка. В селе за последнее время усилились провокационные слухи о войне и агитации против коллективизации, чему поддаётся отсталая масса населения и верит в сущность этих провокаций, до того, что не выходят на работу мотивируя тем, что скоро будет война, сколько не работай, наши труды все равно пропадут и нам пользы от этого не будет.

с. Вчорайше. Часть населения как подкулачники, спекулянты, церковники и проч. все в один голос говорят, что их вывозят потому, что в будущей войне эти люди могли бы восстать против власти.

с. Дергановка. В связи с арестом глав семейств, выселяемых, по селу начали ходить слухи о том, что скоро должна быть война, и что высылка происходит потому, что соввласть боится кулаков, а поэтому их выселяют, слухи эти исходят из более сочувствующих, а в особенности от индивидуальщиков и середняков.

с. Бровки (тепер Андрушівського району Житомирської області). В связи с высылкой кулаков женщины бегают по селу и распространяют слухи о том, что уже нужно готовиться к выезду в глубь России всем, так как война уже началась, и соввласть хочет

согнуть кулаков в тыл, чтобы крестьяне не могли что-либо сделать, а когда они будут в тылу, тогда гораздо легче будет не допустить восстания.

с. Халаимгородок. Бондар Григорий Иванович высказался: «Если бы был Петлюра, то мы этой панцины не делали бы». Второй член коллектива Пустовой Алексей во время работы выразился так: «Нащо його робити, все рівно роби й не роби, то воно так не буде, мусить змінитись, бо хто бачив, щоб я віддав воза, коні, землю і щоб робити за кіло хліба в день». Такие разговоры ведут и другие члены коллектива Сорочинский Петр, Виргушанов, которые ненавидят власть и ожидают войны.

с. Крыловка. Проводимые мероприятия вызывают различные контрреволюционные толки, что якобы соввласть забирает последний кусок хлеба, доведут народ до голодной смерти, скорее-бы вспыхнула война и т.д.

Сов. секретно

Нач. участка по выселению

г. Бердичев. Копия

Нач СПО 7-го сектора ГПУ УССР

Нач. СПО ГПУ УССР г. Житомир

Спецсводка № 18

О настроениях населения после высылки кулацких семейств по Ружинскому району на 6 июня 31 г.

Настроение населения после высылки кулацких семейств в большинстве сёл запуганное, многие крестьяне, в особенности середняки, совершенно не желают теперь разговаривать о высылке, считают, что теперь разговаривать о своём нельзя, так как многие коммунисты переодевшими ходят целыми

ночами и выслушивают кто где чего говорит, а потом всех записывают и назначают на высылку.

У многих крестьян в особенности середняков появились тенденции к выезду в другие местности на работу, у многих крестьян имеется тенденция пьянствовать и не выходить на работу. Наиболее характерные факты отмечены в следующих селах:

с. Быстрик. В связи с высылкой большинство населения упало духом, чувствуют себя запуганными и ожидают для себя такой же участи, много индивидуальщиков желают выехать из села, но пред. сельсовета не выдаёт удостоверений, напр. Осадчий Степан Андреевич хочет ехать в Москву к брату, потому что по его мнению в селе нельзя жить. Ревун Марко Васильев тоже хочет выехать и смотрит на всё как на наказание господнее. Порхун Максим говорил, что невинных людей берут и без всяких отправляют на высылку, даже не дают попрощаться со своими родственниками, ночью схватят и увезут. Так долго быть не может. Если бы коммунисты думали тут хозяйничать, так они этого бы не делали, а то они хозяйничать не думают и поэтому так уничтожают крестьян. Разве так можно жить, чтобы я будучи три года в коллективе и ничего не получил — ни товару, ни обуви, хорошо что мы донашиваем своё, а если у нас ничего не будет, то что мы тогда будем делать. В разговоре его поддержали и др. товарищи Мороз и Ткач.

с. Мал. Низгурцы. После отправки кулаков многие крестьяне имеют тенденцию к выезду из села в другие районы дабы избежать высылки. По этому же селу имеется целый ряд нареканий на Соввласть за то, что соввласть по их мнению неправильно издевается над невинными крестьяна-

ми. Напр. крестьянин Данилюк Прохор Степанович говорит, что Советская власть издевается над народом так как чувствует свою силу, но ничего им ещё недолго осталось потому что Советский Союз сейчас находится в кругу капиталистического окружения и не нынче так завтра Советский Союз лопнет. Сельупольномоченных он называет босотой, а коммунистов грабителями, в этом ему активно помогает его теща Оксана, которая придя со станции стала говорить что сейчас с людьми расправляются очень жестоко, я была на станции и видела как вся эта босота обозлена как звери даже близко никого не подпускали к станции, всех разгоняли и не давали никому свидания. В этом их поддерживают и др. крестьяне Негодюк, Ковальчук и Мартынюк. Все указанные фигуранты состоят у нас на первичном учёте, а на Мартынюка Марка заведено дело.

Подібні настрої зафіксовані працівниками ДПУ і в інших районах Житомирської області, по всій Україні. Для прикладу:

Сводка о политико-моральном состоянии частей и подразделений Житомирского оперативного сектора РК милиции УССР за октябрь месяц 1931 г.

Милиционеры милиции 2-го района г. Житомира Тышковец и Супряга вели разговор: «Подождём немного и на нашей улице будет праздник. Может быть Япония и другие государства ударят в нашу Маньчжурию, авось к будущему году будет война, тогда они пойдут кричать, что мы все товарищи и нужно идти воевать. Мы тогда посмотрим. А лучше в зелёной роще пролежим, а винтовку в руки не возьмём. Мы сейчас работаем целый месяц за пуд

хлеба, а подождём до весны, тогда будем работать за пуд картофеля».

ДАЖО. — Ф.П.124. — Оп. 1. — Спр. 29. — Арк. 123.

А житель села Кошелівки (тепер Червоноармійського району) А.Грозовський так висловлювався восени 1931 р.: «Коли була б війна і бачив би, що б'ють більшовиків, то я тільки поміг би бити і отруював би їх газами, щоб скоріше їх знищити, а то ця зараза взяла владу в руки та мучить людей, а самі говорять, що народне право. Який чорт народне право, коли нас переселяють насильно».

І не тільки словами, а й діями виявляло своє ставлення населення України до радянської влади і її політики. У 1930-1931 роки активізувався повстанський рух по всій Україні — головним чином, у відповідь на примусову колективізацію, на надмірні хлібозаготівлі, на свавільні дії представників влади щодо селян, церкви і священників. Завінформсектором оргінструкторського відділу ЦК КП(б) У Сегалович повідомляв у довідці за № 434 «Про закриття церковів та ексцеси в зв'язку з цим»:

«В Любарському районі на протязі другої половини лютого місяця 1930 року відібрано 29 церковів, що викликало серйозні хвилювання (волнення). Закриття церковів в цьому районі проходило надзвичайно грубо та супроводжувалося ексцесами. Так, при знятті дзвонів в с. Великому Браталові зібрався гурт жінок, що був розігнаний водою з пожежного насосу, що породило в районі різні чутки про те, що колективізація переводиться насильно, зачинаються церкви, що буде влаштована «Червона ніч» і т.і.

В с. Париівці Плисківського району (тепер Вінницької області) церкву закрито й використано

для засипки насіння. Не дивлячись на розпорядження РВК про звільнення церкви, — селяни відмовились, заявивши: «якщо знаходите це незаконним, то віддайте під суд все село». ОПК зазначає, що подібні приклади є й по інших районах».

З березня 1930 року в Україні поширилися «волинки» — люди почали масово виходити з колгоспів. Так, по Мархлевському району кількість колективів скоротилась на 30 %. У Пулинському районі, зокрема, у колонії Пулин-Німецький зі 116 господарств залишилося 45, у селі Черемошному із 50 — 4, у селі Василівці із 352 — 18. Подібне відбувалося в багатьох селах Баранівського району. Так, у селі Суемці подано 40 заяв про вихід із колгоспу. «Волинки» супроводжувалися й активними виступами проти Радянської влади. У селах Радулин і Свинобичі (тепер — Берестівка) жінки вимагали повернути їхнє майно, реманент, забраний в колгосп, а також звільнити заарештованих. Аналогічні виступи відбулися у селах Ярунського, Коростишівського, Новоград-Волинського, Дзержинського та інших районів. У селі Пишки Любарського району (тепер — Хмельницької області) селяни виступили проти комуністів, радянської влади та колективізації. На придушення «бунту» був направлений збройний загін. П'ятьох селян заарештували. Невдовзі двох з них за постановою Трійки при колегії ДПУ УСРР від 17 травня 1930 року розстріляли.

Селянські виступи були й в інших областях України. В доповідних та інформаційно-політичних листах секретаря Тульчинського окрпарткому до ЦК КП(б)У в березні 1930 року повідомлялося: «Стан в селах М'ястківського, Бершадського, Вапнярського, Ладизинського районів, де хвилювання швидко

переросли в збройні повстання, викликав необхідність застосувати в останні дні репресивні заходи (організація загонів, арешти заколотників, куркулів, застосування зброї)... В Соболівському районі під час вилучення куркулів та організаторів хвилювань був озброєний опір, після примінення зброї з боку червоноармійських загонів, натиск відбито».

Якщо в січні 1930 року в 45-ти масових селянських заворушеннях брало участь 13410 осіб, то вже в лютому у двохстах заворушеннях — 59600 осіб. В березні 1930 року кількість антирадянських виступів сягнула 2945, у яких брало участь понад 87 тисяч осіб.

ДПУ конфісковувало 1930 р. сотні листівок, зокрема такого змісту: «Піднімайтеся! Кожен візьме в руки, що він може, ми покажемо дорогу клятим комуністам! Звільнимо Україну від московського панування. Хай живе Україна!»

Навіть весною 1932 р. народ, виснажений до краю голодом, не зламався духом, не втратив волі до боротьби. Так, 16.03.1932 р. у селах Попільнянського району з'явилися листівки із закликком: «Відозва до всіх селян. Доволі знущання. Як вийти з такого становища? А так. Треба всім сказати — доволі робити в колективі, коли нема хліба. Долой Бригаду. Одна дяка - нема хліба, не буде лушпин з картоплі, все рівно пропадать з голоду. Нічого страшного нема — страйк і йти в міста і більш виходу нема. Об'являємо себе лодирами, коли нема хліба. Розб'ить хлібні магазини і забрать хліб. Революція, революція. Хай буде, як було в 1926 році».

Радянська влада застосувала у відповідь каральні заходи, намагалася нейтралізувати найактивніших організаторів виступів. 2 лютого 1930 року

було видано наказ ОДПУ СРСР № 44/21 щодо негайної «ліквідації контрреволюційного куркульського підпілля, діючих контрреволюційних і повстанських організацій». Тих, кого підозрювали в організації антирадянських виступів, наказувалося виселити за межі України.

Держархів СБУ. — ф. 6. — Спр. 67093. — ФП. — Т. 11 — Арк. 1-10 (з книги «З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. — 2002. — № 1 (1р) п. — 2002.ст 208-210)

Документ №4

Всем ПП ОТИ ІУ ориентировка по ликвидируемой ГПУ УССР шпионско-диверсионно-повстанческой организации II отдела польского Главного штаба

Дело «Весна»

ГПУ УССР раскрыта и в настоящее время ликвидируется крупнейшая всеукраинская организация, созданная II отделом польского Главного штаба. Вся деятельность этой организации, направленная к подготовке всеукраинского вооруженного восстания, должна была обеспечить успех на-мечавшейся интервенции, и в частности, рейда петлюровских партизанских отрядов из Польши, который должен был предшествовать интервенции в первую фазу войны.

Территориально организация охватила значительную часть Украины (бывшие округа Киевский, Черниговский, Конотопский, Нежинский, Ромненский, Прилукский, Черкасский, Шепетовский, Винницкий, Каменец-Подольский, Могилевский, Харьковский, Мариупольский, Криворожский, Днепропетровский, Запорожский, Полтавский и непосредственно города — Харьков, Киев и Одессу) и

восстановила связи за пределами УССР (СКК, Закавказье, ЦЧО, Западная область, Белоруссия, Москва, Ленинград). Конкретно работа организации шла по линиям шпионажа, создания диверсионных ячеек и организации боевых повстанческих отрядов.

За последнее время, когда организация развернула работу на селе по созданию массового повстанчества, там широко использовались сепаратистские, петлюровские лозунги как наиболее жизненные в условиях украинского села. В настоящее время арестовано 3400 человек, изъято 1682 единицы оружия.

Заместит, пред. ОГПУ Ягода Нач. СОУ ОГПУ Евдокимов 5 декабря 1930 г.

У березні 1930 року на місця була надіслана відповідна «Інструкція в зв'язи з проведенням операції по виселенню кулаков на север». Зокрема, сільуповноважений Городницького району (тепер у складі Новоград-Волинського району — Г.М.) одержав вказівку: «На основаниі приказа ГПУ УССР за № 66012 в цілях очищення Коростенського округу, як пограничного округу, от кулацкого контрреволюційного елемента и петлюровського кулацкого актива, могутих служити як руководителями и организаторами, так и кадрами для повстанческой, диверсионной и шпионской работы польско-петлюровских зарубежных центров и для устранения каких-либо возможностей для вспышек, надлежит выселению их на север».

У доповідній записці Волинського окружного партійного комітету Левицького від 25 березня 1930 року повідомлялося, що відповідно до директиви, одержаної ДПУ, було намічено до виселення 2000 сімей. Однак протягом 1930 року виселили значно

більше — 2797 родин. Серед них 68,3% — українці. І ця кількість — 2797 сімей — тільки по одному Волинському округу і тільки за неповний 1930 рік! А це понад 13 тисяч осіб! В 1931 році акції виселення продовжувалися. Тепер до категорії «куркулів» почали відносити значну частину середняків, які залишилися індивідуальними господарями, а в колгосп не пішли. Навіть бідняки-колгоспники визнавали це несправедливим, говорячи, що «виселяють хороших, працьовитих господарів», і численні факти співчуття бідняцької верстви до тих, кого виселяли, констатувало ДПУ.

Наприкінці весни 1931 року загроза воєнного нападу на СРСР з боку інших держав стає не тільки ймовірною, як про це говорилося у попередні роки, а цілком реальною, і досягає свого апогею у період осені 1931 — весни-літа 1932 року. Радянське керівництво мусило визнати, що незважаючи на масові виселення антирадянськи налаштованих осіб, населення України в основній своїй масі «к советской власти относится враждебно (або «крайне враждебно», або — найм'якше формулювання — «отрицательно») и «ожидает войны». Збройні виступи продовжуються і влітку-восени 1931 року.

Настрої населення 1931 р. у Баранівському районі ілюструють наступні архівні документи:

Документ №5

«Слід відмітити, що антирадянські настрої селянства супроводжувалися активними виступами. Так, у селі Вільха Баранівського району загін «Лісовики» 28.03.1931 р. спалив будинки голови колгоспу і голови сільради, а їх самих убили. Цей же загін

спалив голову колгоспу, поранив голову сільради у селі Глибочок цього ж району. У ніч 26 на 27 липня 1931 р. «Лісовики» підпалили майно Токарівського колгоспу. Цей загін, очолюваний Савою Кучеруком, діє на території Полонського, Дзержинського і Баранівського районів».

ДАЖО. — Ф.П.116. — Оп. 1. — Спр. 85. — Арк. 295.

Документ №6 **До протоколу № 15 від 15.11.1931** **Резолюція**

Про підсумки проведення жовтневих свят в районі.

1. Констатувати, що святкування 14 роковини жовтня в районі пройшло під знаком мобілізації робітничо-колгоспної та бідняцько-середняцької мас на виконання господарсько-політичних кампаній на селі, наслідком чого майже зі всіх сіл району в день 7-8 листопада відправлено Червоні валки хліба, городини, картоплі.

2. В боротьбі за Ленінську генеральну лінію партії, в боротьбі з нитіками і невірами у більшовицькі темпи, районова парторганізація добилась згуртованості навколо ленінської генеральної лінії партії робітничих, колгоспних, бідняцько-середняцьких мас, про що свідчить масовий вступ робітників, колгоспників, ударників до лав партії. 7-8.XI. подано заяв про прийняття до лав КП(б)У до 100 робітників, колгоспників.

3. Побіч цього бюро РПК відмічає значну активізацію в жовтневі свята ворожих пролетаріату та революції елементів куркульства — бувших петлюрівців, білобандитів, які в низці сел (Суємці, Погоріле, Смолдерів, Баранівка, Вільха, Токарівка) вели

провокації серед колгоспників, бідняків, середняків, робітників тим, що «скоро й вас ліквідують», «завжди говорять про успіхи, а тут все забирають», що «скоро буде війна й на слідуєчий рік не будете святкувати», «від селян все беруть, а нічого не дають». Найбільш активні прояви ворожих елементів мали місце в польських та німецьких селах.

Керуючий справами Грищак. Підпис
ДАЖО. — Ф.П.116. — Оп. 1. — Спр. 89. — Арк. 350-351.

Як бачимо, політика радянської влади щодо селянства наштовхнулася на жорсткий опір останніх. Селяни України — не тільки українці (хоча вони й становили 90% селянської верстви), а й поляки, німці, чехи, як фіксувалося у секретних документах ДПУ «враждебно относятся к соввласти».

В умовах реальної загрози нападу на СРСР радянське керівництво, усвідомлюючи, що населення України не стане на захист чинної влади, а навпаки, готове навіть долучитися до розгрому комуністів, вдалося до уже раніше апробованого заходу упокорення населення — штучного голоду. Згадаймо, що влаштований більшовиками «терор голодом» в 1921-1922 роках значно ослабив повстанський рух в Україні. Тому новий і ще страшніший за своїм розмахом терор голодом в 1932-1933 роках мав на меті зламати дух, волю до боротьби селянства України, яке намагалось зберегти своє право бути господарями на своїй землі, готове було збройно боронити це право. Сталін вважав українське селянство «соціальною базою українського націоналізму». Відомий історик І.Лисяк-Рудницький слушно підкреслював: «Швидкий і могутній підйом українства підкопував гегемонію Москви, що її подальше збереження ставало під виразним зна-

ком запиту. Загрозу, що виникла для московського панування, можна було зліквідувати тільки новими, гострішими засобами. Сталін послідовно змагав до того, щоб знищити всі активні українські суспільні групи, щоб таким чином обезголовити націю, примусити її до капітуляції та зробити з неї покірне знаряддя у руках кремлівських можновладців».

Спеціально організований голодомор 1932-1933 років і був тим «гострим засобом», аби примусити селянство до капітуляції. Це була своєрідна війна влади проти свого народу. І влада цього й не приховувала. Секретар ЦК КП(б)У Мендель Хатаєвич у 1933 році так і заявляв: «Між селянами і нашою владою точиться жорстока боротьба на смерть. Цей рік став випробуванням нашої сили і їхньої витривалості. Голод довів їм, хто тут господар. Він коштував мільйонам життя, але колгоспна система існуватиме завжди. Ми виграли війну».

Ми знаємо ціну цієї перемоги - понад 8 мільйонів померлих від голоду. І це лише одна із сторінок тривалої боротьби більшовицько-комуністичної влади проти українського народу.

ЦДАГОУ. — Ф. — 1. — Оп. — 20. — Спр. 5480 — Арк. 133-136

Дела по саботажу хлібозаготовок, хищенням, разбазариванием хліба в колхозах

Правление колхоза «Перемога» в с. Выгнанка Любарского района с целью невыполнения плана хлібозаготовок сообщало районным организациям неверные сведения о ходе хлібозаготовок и наличии хлібных ресурсов в колхозе. Правлением колхоза скрыто свыше 400 центнеров ржи и 250 центнеров пшеницы. Правление колхоза арестовано.

Правление колхоза с. Домбаловки (польский нацсовет) Мархлевского района разбазаривало колхозный хлеб и сообщало фиктивные сведения о ходе хлебозаготовок и наличии хлебных ресурсов. Правлением скрыто 142 центнера обмолоченного хлеба и 60-70 центнеров не обмолоченного хлеба. Установлен факт перепрятывания в колхозе кулацкого хлеба. По делу арестованы пред. колхоза и счетовод.

Управляющий Купчинецким Отделением Яструбинского свеклосовхоза Ильинецкого района разбазаривал свыше 600 центнеров хлеба якобы на довольствие рабочих совхоза. В действительности же, в связи с тем, что учёта рабочей силы не велось, в совхозовской столовке систематически большими партиями **получали питание местные крестьяне, не имеющие никакого отношения к совхозу** (тут і далі підкреслено у тексті — М.Г.). Директор свеклосовхоза, знавший о творящихся в отделении безобразиях, мер к их прекращению не принимал. Управляющий Купчинецким отделением исключён из партии и арестован. Привлечён также к ответственности директор свеклосовхоза. Ведётся следствие.

Начальник Винницкого областного отдела ГПУ УССР Соколинский

*ЦДАШУ. — Ф. — 1. — Оп. 20. — Спр. 5481 — Арк. 12-86
совершенно секретно серия «К»
Нач. СПО КОО ГПУ УССР г. Киев копия: г.
Бобринск, правительственный вагон №1213. VI. 32 г.
тов. Броневому.*

Спецдонесение «О разборе обобществлённого скота и о результатах искривлений».

В развитие вопроса предыдущего нашего спецдонесения о разборе обобществлённых коров ко-

лхозниками по селу Лебедовка на сегодняшний день находится в таком положении: колхоз имени «Ворошилова» имеющий обобществлённого скота в количестве 95 коров, из этого количества разобрано 71 шт.

Принятыми мерами партийными и другими организациями к прекращению разбора коров, не дали положительных результатов, о чём было сигнализировано спецсообщением от 9 июня с.г. № 1158 ...

Имеются ряд заявлений с других сёл, так например: Ивангород — 38 заявл. и Михайловка — 75 с просьбой о возврате обобществлённых коров.

В отношении же искривления классовой линии, имевшее место в с. Ребедайловке, согласно нашего спецсообщения, в результате законченного следствия установлены самые отъявленные факты со стороны председателя сельсовета Кудели, председателя колхоза тов. Шульги и других, заключающиеся в следующем:

Предсельсовета тов. Куделя, предколхоза тов. Шульга с активом села Бондаренко, Кравицким, Бычком, Дубровым Иваном и Бычком Поликарпом систематически пьянствовали и зачастую работу проводили в пьяном виде, избивая в случаях неповиновения их требованиям, доводили твердое задание, исходя из своих взглядов, а в худом случае раскулачивали и забирали вплоть до домашних вещей, съестных продуктов и т.д. Характерными моментами искривлений приводим следующее:

а) Овчаренко О., член колхоза, бедняк, был исключен из колхоза и в последствии раскулачен за невыполнение плана взноса посевматериала, которому был доведен неправильно;

б) Овчаренко Ерофей, бедняк, был оштрафован на 25 руб. за невозку буряка, у которого было изъято всё имущество, 133 руб. наличными деньгами, на 80 руб. облигации и проч., и его жена была избита;

в) у Быленко Евдокии, по соцположению беднячка, член колхоза, без её ведома сорвали крышу с хаты и забрали в колхоз;

г) Зуболия Лаврентия за невыполнение одного центнера посевного материала исключено из колхоза, которого оштрафовали в 120 руб. и в результате был продан дом и имущество;

д) тов. Куделя, заподозреавши в краже сала Кульбашину Феодору (девица) в пьяном виде хотел изнасиловать её, и вообще тов. Куделя выдавал справки девицам на право выезда за пределы сельсовета;

е) во время хлебозаготовки Романчук Леонтий за незначу причитающегося с него хлеба, был связан веревками, которого поднимали до потолка и бросали вниз, а потом обливали водой;

ж) у Быленко Анны во время изъятия коровы, последнюю обвязали верёвками и таскали по двору, нанося побои кулаками;

Ряд таких моментов, в которых тов. Куделя, Шулъга и другие применяли в момент обобществления скота, сбора посевного материала, хлебозаготовки. Причём домашнее имущество, которое забиралось в погашение штрафов, хлебозаготовки и проч. присваивались себе, что подтверждается фактами.

*Нач. Каменского РО ГПУ Колесников
Уполномоченный СПО Пасхалов*

Совершенно секретно

Об отрицательных моментах в АМССР

«В селе Кучиерах секретарь партячейки и пред. колхоза отказались выполнить требование уполномоченного Обкома и секретаря РПК, заявив, что если их заставят дополнительно сдавать хлеб, то они сдадут партбилет».

«В последнее время усилились эмиграционные тенденции» Зам. председателя ГПУ УССР Карлсон 5 октября — 32 г. г. Харьков

Совершенно секретно

Специальное сообщение об искривлениях классовой линии и нарушениях революционной законности в с. Корытное и Ляхово Балтского района АМССР

«В ночь на 16.X. в с. Ляхово зав. производственным участком МТС — член партии Тростянецкий избил рукояткой нагана встреченного им на улице зачисленного в Красную Армию призывника Костюка. В ту же ночь Тростянецкий совместно с председателем сельсовета Тарнавским избили до потери сознания колхозника-ударника Коцерюбу».

*Зам. пред. ГПУ УССР Карлсон 23 октября — 32 г.
г. Харьков*

Совершенно секретно

**Специальное сообщение о правоопорту-
нистическом выступлении зав. Орготделом
Носовского райпарткома Черниговской области**
Зав. орготделом Носовского Райпарткома Яременко вышел из партии, сдав в РПК свой пар-

тийный билет, мотивируя несогласием с линией партии на селе.

Проведённым следствием установлено, что Яременко по постановлению бюро РПК был прикреплён по хлебозаготовкам к селу Лихачево, где проявил полнейшую бездеятельность. За время его пребывания в селе с 10 по 15.XI. был заготовлен только 1 цнт зерно-хлеба.

15.XI. Яременко самовольно оставил село Лихачево и явился в райцентр. О причине выезда из села в разговоре с информатором РПК Шепелем Яременко заявил: «Я сейчас хлеб не заготавливаю, а собираюсь ехать в обл. К.К. с целью сдать свой партийный билет, т.к. в дальнейшем в партии быть не могу. Я убедился, что проводимая линия партии по крестьянскому вопросу неверна, крестьянская масса настроена против нас... Хлебозаготовки настолько непосильны, что их никакими способами выполнить нельзя... Крестьянство плачет от проводимой политики. Я не хочу отвечать за действия крестьян. После сдачи партийного билета предполагаю уехать в Донбасс и быть простым рабочим.

Через несколько дней Яременко в беседе с членами партии — директором бурякосовхозобъединения Твердовским и инженером-экономистом сахзавода Преподобным, высказывал своё несогласие с линией партии, при чём Твердовскому он сказал:

«Я не хочу подчиняться директивам партии и Правительства по хлебозаготовкам, особенно о беспорном изъятии хлеба у отдельных категорий населения. Эти постановления партии нереальны, они не могут быть применены в наших условиях к крестьянству, т.к. последние не только не имеют из-

лишков хлеба, но уже теперь голодают. Проведение в жизнь директив партии по хлебозаготовкам вызовет всеобщее восстание населения против Соввласти. Я не хочу быть виновником народных страданий и по этой причине вышел из партии...»

Зам. пред. ГПУ УССР Карлсон 7 декабря 1932 г. г. Харьков

Совершенно секретно тов. Хатаевичу
**Специальное сообщение о право-
оппортунистических настроениях в Ново-
Водолажском районе Харьковской области**

Годовой план хлебозаготовок по состоянию на 1.XII. — с.г. в районе выполнен на 54,2% (по области на то же число план выполнен на 50%).

Неудовлетворительный ход хлебозаготовок в этом районе объясняется, в основном, наличием право-оппортунистических настроений и саботажа со стороны некоторых районных руководящих работников. Это подтверждается следующими фактами:

Секретарь РПК Слонь не принимает мер к форсированию хлебозаготовок и на одном из заседаний бюро РПК заявил: «Лучше мы не вывезем сегодня хлеба из колхоза, а вывезем позже, но чтобы настроение было хорошее».

Зав. Орготделом Дрибинский отказался работать по хлебозаготовкам и вместе с пред. Райпрофсовета членом бюро РПК Смолкиным дезертировал из района. Перед выездом из района Дрибинский и Смолкин высказывались: «Пусть дураки здесь мучатся, а мы не из числа таких. Уедем на производство, где нет хлебозаготовок и других сельхозкомпаний».

Подобные настроения отмечаются и среди сельских работников, часть которых бездействует, не осуществляя необходимого нажима на кулацко-зажиточные хозяйства, уклоняющиеся от выполнения хлебозаготовок.

В с. Ордынка пред сельсовета Нетецкий, предпотребкооперации Чернышенко и секретарь партчейки Балоновой пьянствуют и хлебозаготовками не занимаются. Они ведут разговоры: «Хотя у многих членов партии заберут партбилеты и отдадут под суд, но плана хлебозаготовок ни в коем случае не выполним».

В с. Княжное секретарь партгруппы Лойко считает план хлебозаготовок нереальным и ничего к выполнению плана не делает. То же отмечено в сс. Ракитное, Ст. Водолага, Новоселовка, Просьяное, Станичное и др.

Правооппортунистическими настроениями проникнут также руководящий состав отдельных колхозов.

Предколхоза с. Ордынки Чернышенко, член партии, хлеб в счёт хлебозаготовок не вывозит, заявляя: «План нереален, если его выполним, колхозники будут голодать». Под его влиянием ряд колхозников — Пилипенко и др. на собраниях открыто выступали против хлебозаготовок.

В порядке оперативного нажима за сопротивление хлебозаготовкам, спекуляцию и хищения арестовано 27 человек, из них:

кулаков — 7 середняков — 11

спекулянтов и быв. торговцев — 9. В числе арестованных 5 членов правлений колхозов. В район выехала комиссия обкома КП(б)У с участием представителя ГПУ.

8. XII. — 32 г. № 1302/с Предс. ГПУ УССР Реденс

3-е отделение СПО
Совершенно секретно

Справка о ходе хлебозаготовок по Кобелякскому району

Кобелякский район является одним из наиболее отстающих в области по хлебозаготовкам. На 6 декабря хлебный план по району выполнен только на 38,7%, между тем как средний процент выполнения по области — 64.

Основная причина срыва хлебозаготовок в районе это оппортунистические настроения руководящих районных работников.

Характерны в этом отношении такие факты, отмеченные в последних числах ноября.

Предрайисполкома Бема говорил: «Многие колхозы уже не имеют семян, самое большее мы сможем выполнить план на 15%. Пусть приезжают из обкома резники и начинают сами заготавливать хлеб».

Журко, пред. Райпрофсовета, член бюро РПК заявлял: «План хлебозаготовок по району нереальный, мы в этом году будем голодать, а вместе с нами колхозники, так как на колхозы наложили столько хлеба, сколько они даже не намолотили».

Зам. Пред. РИК'а член партии Гарагуля среди служащих Райисполкома высказывался: «План хлебозаготовок мы не выполним, план провалится. Я не пойду на то, чтобы забирать последнее, как это имело место в прошлом году».

Уполномоченный РПК по Комаровскому Сельсовету вместо усиления темпов хлебозаготовки говорил: «Сначала мы должны обеспечить тех, кто будет гонять тягловую силу во время весеннего сева, а потом вывозить хлеб».

Аналогичные факты оппортунистических настроений и проявлений выявлены в 18 сельсоветах и 30 колхозах района.

Таковыми настроениями проникнута часть низового партийно-советского и колхозного актива. Председатели и члены правления некоторых колхозов вели анти хлебную агитацию, умышленно срывали хлебозаготовку, разбазаривали и скрывали зерно-хлеб, активно противодействуя хлебосдаче.

В с. Маячка секретарь партячейки Дроботько не допустил вывоз из села 150 цнт. хлеба, заявив: «Можно вывезти только 20 цнт. яровой пшеницы. Пока этого хватит».

В колхозе им. Косиора Павловского сельсовета правление вместо усиления темпов хлебозаготовок решило срочно выдать колхозникам новые авансы хлеба с тем, чтобы уменьшить хлебные ресурсы колхоза.

Колхозный хлеб разбазаривался в больших размерах, что нередко происходило при участии и по прямым распоряжениям районных руководящих работников.

В колхозе им. Яковлева правление в лице Калиберды, Каракутя и др. роздало незаконно колхозникам 500 цнт. хлеба. Для себя члены правления взяли по 40-50 пудов. Аналогичные факты имели место в колхозах «Вірний шлях», «Червоні квіти» и др.

В большинстве сел района твердосдатчики к хлебо-сдаче фактически еще не приступили. Нажима на твердосдатчиков не было.

Нашими органами арестовано за саботаж и срыв хлебозаготовок, разбазаривание и расхищение хлеба, по второй пятидневке декабря, 24 человека.

Всего по району арестовано 160 человек, в том числе 49 кулаков и 18 твердосдатчиков.

Необходимо отметить, что за 2-ю пятидневку декабря аппаратом ГПУ обнаружено 11 ям с 240 п. хлеба.

Зам. пред. ГПУ УССР Карлсон Нач. 3-го Отделения СПО Илюшин декабрь 32 г. г. Харьков

Сообщение тов. Булата

Областной комитет о Золочевском деле узнал только 15 апреля утром, а события происходили 14 ночью. Узнали мы об этом по информации т. Горяника, который сюда специально приехал, в это же самое время т. Мулявко сделал сообщение об этом и по линии ГПУ.

Оказывается, что в Золочевском районе на Золочевских заводах, которые находятся примерно в 4 километрах от ст. Одноробовка, начиная с апреля месяца идёт систематическое хищение кукурузы. Надо сказать, что там было больше 200 вагонов кукурузы, причём почти вся кукуруза лежала под открытым небом, приходили группы крестьян по 20-30, а иногда 50-60 человек и забирали оттуда кукурузу. Областком об этих случаях не знал и никаких информаций о том, что там ежедневно идёт систематическое разгромление кукурузы, не было. Надо ещё сказать, что при заводах имеется откормочный пункт и как нам удалось выяснить, на этом пункте работает десятка два чуждых антисоветских элементов — кулаки и всякая сволочь. Причём они оказывали некоторое содействие в разгромлении этой кукурузы. Нами установлены такие факты, когда они давали знать в отдельные села, приглашали крестьян и когда крестьяне приходили, они помога-

ли им брать эту кукурузу. Во время этой волынки все эти люди никаких мер не принимали к тому, чтобы охранять кукурузу, они ходили и посмеивались. Таким образом, на самом заводе был такой центр, который, по сути дела, вел антисоветскую работу и способствовал расхищению кукурузы и организовал это дело. В ночь с 11 на 12 на этом заводе было также большое хищение кукурузы — подошла туда толпа в 300 человек, забрала кукурузу и ушла. Об этом факте в области мы ничего не знали.

Но кроме того, что в эту ночь забрали кукурузу, они на ст. Одноробовка условились выступить, причём составили определённый план организации этого выступления, договорились таким образом, что надо вовлечь в это дело все окружающие села, не только Золочевского района, но и части Харьковского района, пригородную полосу и части Богодуховского района. И вот, 14 с раннего утра велась оживлённая подготовительная работа, при чем были использованы даже телефоны, какие имеются в сельсоветах, чтобы организовать массы на это выступление. Примерно с 2-х часов дня со ст. Одноробовка по обе стороны железной дороги двинулась огромная толпа. В этом деле участвовало 14 сел Харьковского, Золочевского и один сельсовет Богодуховского района.

Надо отметить, что во время этого сбора здорово помогал наш транспорт. Два состава, переполненные этими крестьянами, приехали на ст. Одноробовка, причём один состав товарный, а другой – рабочий поезд. Как нам удалось выяснить, вся железнодорожная администрация, которая обслуживала эти поезда, она во-первых не поставила в известность об этом, а ведь на поезд набрасывалось 500-600 че-

ловек без билетов, люди садились на буфера, крыши, это являлось совершенно ненормальным, но они об этом не сообщили и это свидетельствует о том, что люди помогали. Из опроса арестованных мы выяснили, что железнодорожники даже сами помогали садиться в эти поезда. Один поезд, совершенно переполненный, дошел до ст. Одноробовки, а другой, благодаря усилиям местных организаций не был допущен до ст. Одноробовка, его пустили дальше километров на 7, в результате чего выступление задержалось примерно на два часа, так как собравшиеся в балке люди ждали прихода людей со второго поезда. К 8-9 часам вечера в этой балке собралось свыше двух тысяч человек. Начался митинг, причем руководили этим митингом и всем этим выступлением люди из сельсоветов Харьковского района, большинство из них это железнодорожники — стрелочники, путевой, обслуживающий персонал.

Сами они живут в селах, тесно связаны с антисоветскими кулацкими элементами этих сел и руководили этим делом.

Причём самый главный руководитель, как оказалось, был в том составе, который опоздал и, как указывают люди, все ждали этого руководителя. Когда он прибыл, сейчас же с каждого сельсовета был выделен один руководитель и все они ушли на совещание. После совещания они предложили строиться каждому селу отдельно. К этому времени из района прибыл туда председатель райисполкома т. Михайлов и т. Горяник. Когда доложили секретарю РПК об этом деле, он отказался туда поехать, мотивируя тем, что мол ничего особенного нет, что это нормальное естественное явление, мол, они привыкли к таким делам. Надо отметить, что тт.

Михайлов и Горяник сделали все возможное, чтобы предотвратить эту волынку, причём рисковали жизнью, потому что толпа была чрезвычайно возбуждена. Вся она была вооружена кольями, дубинами, а руководители были вооружены оружием, там было несколько обрезов и револьверов. В результате же дело дошло до того, что т.т. Михайлову и Горянику самим нужно было спасать свою шкуру и они убежали, причём их отпустили, главным образом потому, что они дали слово, что стрелять не будут. Это дало им возможность убежать, а толпа двинулась на завод, находящийся в 4-х километрах от станции. Наши ребята на заводе были совершенно не организованы, никакой охраны на заводе не было, там два несчастных милиционера и больше никакой охраны, оружия на заводе не было. В этом же районе имеется сахарный завод, куда дали знать об этом деле и оттуда прибыла подмога. Тут же надо отметить прямо таки геройство одного парня. Он там сидит уполномоченным по посеву, в посеве он ничего не понимает, это старый большевик, но в этом деле он проявил большое знание, он наспех сколотил кавалерию, с этими дохлыми лошадьми, посадил на этих лошадей людей, вооружил их кое-чем, и они двинулись в наступление, причём толпа это наступление отбила, начала ломать замки и брать кукурузу.

Характерен факт, что руководители говорили охране: «Вы не бойтесь, по вас мы стрелять не будем, дайте только кукурузу, а если будет из вас кто-нибудь стрелять, то и мы будем стрелять, оружие у нас есть». Сами руководители кукурузу не брали, один из главарей стоял у ворот и не давал никому уходить пока все не наберут кукурузу. Когда кукурузу забрали, этот самый старый большевик собрал

своих кавалеристов, прокричал «ура» и они, стреляя в воздух, бросились на толпу. Эта атака была ночью, примерно в 2 часа. Когда они бросились на толпу с этими криками, крестьяне говорят, что они думали что наступает примерно тысяча кавалеристов, они бросили мешки и бежали километра четыре. Кое-кто унёс кукурузу, а почти половину кукурузы они бросили. Там собрали около 600 мешков с кукурузой. После всего этого толпа разошлась и больше не собиралась. К следующему утру мы уже знали всех людей и к 12-ти часам следующего дня все главари были забраны.

...Начальник ГПУ во время этой волынки не присутствовал. Он утром того же дня уехал в другие села района по другим делам, и, видимо, совершенно не знал о подготавливающейся волынке. Директор завода, хоть и говорят, что он бывший партизан, это весьма вероятно, но во время волынки с ним случилась истерика и его отвели домой. Никаких мер он не мог принять в борьбе с волынкой. Когда мы приехали, он ещё тоже лежал в постели. Вообще директор этого завода и раньше никаких мер не принимал, чтобы очистить завод от этих негодных элементов, чтобы установить соответствующую охрану, чтобы наличную кукурузу поместить в амбары, а у них были там пустые амбары. Причём ещё характерный случай, что когда мы приехали, то там было около 130 вагонов кукурузы, и по моим подсчётам это примерно 2,5–3-месячный запас. Директор получил ещё наряд на 200 вагонов кукурузы и собрался эту кукурузу перевезти. Мы это дело приостановили. Значительная часть кукурузы там испорчена, потому что она лежала под снегом, сейчас она гниёт, крестьяне все это видят и, я бы ска-

зал, что некоторые из них совершенно правильно заявляли, что — ну вот вы нас ругаете, что мы пошли за кукурузой, а ведь мы пришли взять только для прокормления. Дальше указывали, что кукуруза гниёт, пропадает, а мы голодаем. Такое преступное хранение кукурузы, гибель этой кукурузы в значительной мере подогрело также крестьян на эту волынку.

...По Богодуховскому заводу 2-3 раза в неделю бывают волынки. В Краснополыи демонстрация была довольно внушительная, около 200 человек, там также напали на завод, забрали кукурузу, была перестрелка...

ЦДАГОУ. — Ф. — 1. — Оп. 20. — Спр. 5482 — Арк. 1-34

Справка

«Об обнаружении антисоветских листовок»

В Славянской школе ФЗУ 29 декабря 1931 года на доске для объявлений была обнаружена ученицей школы Гугель (член ЛКСМУ) листовка антисоветского содержания (копия листовки прилагается). Гугель листовку передала преподавательнице школы Белоконь (член партии).

Приблизительно в тоже время Зав. учебной мастерской Берман (член партии) получил почтой анонимку и листовку также антисоветского содержания. Берман передал полученное секретарю партийной ячейки Петренко (копии прилагаются). Петренко полученные документы от Бермана и Белоконь, желая скрыть политическое состояние школы, никому не передал. Обе листовки написаны от руки чернилами, печатными буквами.

Копия с копии

«Эй, товарищи, братья, сестры, отцы и дети, все пролетарии советской страны. Кто хочет жизни, свободы, любви, наслаждения благами земли и человечества, тот бери оружие и наступай на буржуазию, на большевиков. Это — наши враги. Буржуазия всегда обманывала и большевики обманули, обдурили народ. Большевики — это наша буржуазия, только в другой форме, возьмите например Ленин, Карл Маркс, Энгельс, Сталин, это типы крупной ярой буржуазии. В момент борьбы пролетариата с буржуазией, смогли сесть на трон с помощью оружия, денег и обмана, беря все прибыли, хлеб, золото с рабочих и крестьян, отдают заграничной буржуазии, оттого у СССР не хватает хлеба, мяса, съестных продуктов и разного снаряда и деньги не имеют цены. Ходят рабочие оборванные, полубосые, голодные, худые, желтые и безсильные, угнетённые, невольные, радости нет, смеха нет, тоска, угрюмость, наши стоны и плач, что и было при буржуазии, а теперь у вольной социалистической радостной красной страны советов.»

Штаб: Напутёвский, Войлок, Гурбики

С копии верно:

Уполномоченный ЮЖОКТООГПУ Брауль

«Оговорка»

Багато раз ми чуємо «Наша школа червоного прапора, ми завоювали червоний прапор. Така достойна, така гарна, а тепер розглянемо, чим же вона гарна, чим вона достойна, чим вона завоювала прапор и первенство.

Чим завоювала — це насильство.

а) приклад — в комсомол — насильно, в «ОСО», «Безвірник», «Геть неписьменність», в «МОПР» — насильно.

б) Залізна лапа дисципліни і насильство — учні не хочуть іти на суботник (на хозроботу, але їх заставляють адміністративно, 100% комсомолізація, 100% у вільних організацій) це принудительний вступ, але зате червоний прапор має над школою. От чим завоювали прапор. Учні обірвані, босі і схожі вуркаганів, але не всі, через голод, малокрів'я, хвороби цього не видно, але найясніше виділяється червоний прапор гордості і достоїнств школи. Учень — в мене пальці з чобіт повилазили, у мене штани рвані, сорочка, піджак і т.д. Нагла відповідь: не займайся упадничеством, симуляцією, зривом труддисципліни і т.д. Оціми словами вже і ошаршили червоний прапор. Соціалізм для дураків.

*(Писав учень Бучучий) С копії верно:
Уполномоченный ЮЖОКТООГПУ Браул*

Совершенно секретно т. Коссиору

**Спецсводка № 21 Южного Округного
транспортного отдела ОГПУ «Об антисоветских
проявлениях на транспорте»
По состоянию на 25.IV. 1932 года**

Последний отрезок времени характеризуется ростом количества распространяющихся на транспорте антисовдокументов в форме: листовок, воззваний, писем, резолюций, анонимных записок (Белгород, Лиман, Купянск, Волочиск, Полтава, Люботин, Бирзула, Днепропетровск, Мелитополь, Глобино, Ромодан) — данные за конец марта и апрель месяц с.г.

По содержанию эти документы носят резко выраженный антипартийный, антисоветский и антисемитский характер с упором на «голод в стране», на

«издевательства партии и Соввласти над крестьянством» и с призывами к погрому и восстанию.

По Полтаве обнаружен был в апреле с.г. целый ряд листовок (5, 8, 1, 13, 16 апреля), преимущественно в Полтавском паровозо-ремонтном заводе. Листовки носят петлюровский характер.

5.IV. на ст. Полтава при изъятии писем с почтового ящика обнаружен конверт, на котором вместо адреса напечатано к.-р. воззвание следующего содержания:

«Голодный люд, пора повстати, годі під пресом комуністів умирати».

Внутри, на самом же конверте рукой написано другое воззвание следующего содержания:

«Одеса. «Союз Вільної України»

Паразити

Як не покинете знущатись над робітником і селянином, та наладим радвладу по... (нецензурное выражение) мішалкою. Смерть комуністам».

IV. учеником ФЗУ Полтавского ремонтного завода Эпштейн и Иофе в 6 часов утра обнаружена на Пушкинской улице в Полтаве антисоветская листовка, наклеенная на водосточную трубу, написанная рукой, чернилами. Литовка приклеена была слюною. Содержание следующее:

Відозва

До держ. політ, управ, та Червоної армії. Люди гинуть. Станьте на захисту. Село пухне. Робітнику не дають. Боріться із контр-революц.

Робітник

IV. на ст. Ромодан Полтавского района по прибытии товарного поезда № 930 со ст. Ромны вагонный мастер Державицкий обнаружил в одном порожнем вагоне к.-р. листовку следующего содержания:

«Досить голодної муки, досить голодної смерті. Де наш хліб? Єднаймося проти тих, що за нашу працю мучать нас голодом...»

Указанная листовка написана наборным шрифтом на маленьком клочке линованной бумаги.

Зав. школой ст. Волочиск партиец Семенов обнаружил среди служебной почты листовку, написанную от руки, неразработанным почерком, следующего содержания:

Прокламація

Жити стало неможливо. Нічого їсти. На Україні кров, каліцтво. Відправляють наших предків, дітей і братів на Сибір... Не можна мовчати — всі на боротьбу... Під червоні прапори революції. Всю колгоспівську землю - народові. Всі на боротьбу.

Кулацкие настроения и проявления

«Сеять нечего. У крестьян забрали все и они бегут из колхозов и деревень. Кто ж пойдёт защищать соввласть, если будет война? Рабочие голодные, босые. А у крестьян одна злоба» (ст. Одесса, рабочий склада Вольчик — демоб. красноармеец, тоже ст. Залесье — кондуктор Мараковский — а/с элемент).

Распространение провокационных слухов

За последнее время усилилось распространение провокационных слухов о «якобы» начавшихся военных действиях СССР с Японией, о «восстаниях» на селе, о предстоящем значительном «ухудшении» состояния снабжения, которое «перерастёт в голод» и т.д.

«У нас в стране произойдет война на почве голода. В Киевской и Одесской губерниях хлеба не дают. Жители бросают дома и вещи и бегут на Донбасс» (Депо Илловайск, машинист Токайчук).

Слухи о «начавшемся наступлении» японцев

на СССР отмечены по станциям: Лиман–машинист депо Молчанов, Илловайское — слесарь депо Лештованский, ст. Кисловка — стрелочник Коваленко». Уже проводят мобилизацию по несколько человек с каждого села» (Депо Лиман — машинист Сушко).

«Соввласть 8.III. с.г. послала Японии маршрут с военным снаряжением, чтобы только Япония не воевала с СССР» (Конград, весовщик Бутко).

Пораженческие агитация и настроения

Носителями пораженческих настроений являются преимущественно а/с часть транспортников, из среды специалистов и служащих, которая оживлённо комментирует события на Д.-Востоке, с удовольствием рассматривает эти события «как неизбежность» войны и высказывается о желательности поражения в этой войне СССР при помощи интервенции со стороны западных держав.

«Морите голодом и душите. Социализм ведёт к гибели. Лучше быть в капиталистической стране, где есть сало и хлеб. Я был командиром Красной Армии, но теперь воевать не пойду. Кого мы будем защищать? Правителей, которые нас прижимают? Не наши они. А чуждые нам». (Выступление 8.IV. на собрании 70 транспортников, рабочего ст. Таганаш Южн. Филиппенко). Отпора это выступление не получило, хотя в числе присутствующих было 10 партийцев и 5 комсомольцев.

«Воевать не сможем. Соввласть потеряла доверие рабочих и служащих. Гибель соввласти неминуема» (ст. Мелитополь — плательщик Артеменко).

«Как только начнётся война, то весь народ пойдёт против СССР и сразу соввласть уничтожит» (Мелитополь — носильщик Буйный — евангелист).

«Скорей-бы перемена власти... Иностранцы державы помогут нам избавиться от этих советов и большевиков» (ст. Користовка, рем. раб. Ждан).

«Мы выступить не можем. Крестьянство на 90% против большевиков и внутренний фронт будет опаснее внешнего» (Служ. тарифно-нормировочн. Бюро Киевского района).

«Красная Армия воевать не будет. Она знает, что даст война» (Славянск, кондуктор Серобаба. Депо Мелитополь, дежурный по депо Дитрих).

«Война нам необходима, чтобы уничтожить неправду, которая существует при совласти» (Депо Симферополь, автогенщик Обутовцев, бывший коммунист).

Активность а/с элемента на транспорте сказывается в наличии ряда фактов агитации за необходимость а/с восстания.

«Крестьяне голодают. Нужно ждать скорого восстания. Крестьяне восстанут, безусловно, присоединятся рабочие» (Николаев — машинист депо Василенко, меньшевик).

«Совласть долго не просуществует. Народ восстанет. Красная Армия осознает, что их отцы и братья голодают и тоже восстанет» (ст. Нежин — грузчик Деменчук).

Аналогичные факты агитации за необходимость восстания зафиксированы: ст. Одесса — кондуктор Черкасс; ст. Белополье — машинист Проценко; ст. Конград — зав. маг. ТПО Шпигун; ст. Користовка — счетовод Мирошниченко; ст. Алмазная — осмотрщик вагонов Мурзак; ст. Киев — инженер Корогид; ст. Харьков — кондуктор Завадовский.

Забастовочные настроения

Ряд выдержек из а/с настроений транспортников обнаруживает наличие среди последних забастовочных тенденций:

«Если бы рабочие забастовали, то дали бы всё» (ст. Одесса, порт-грузчик Мельников, бывший подрядчик, агитировал среди грузчиков).

«Хлеб уменьшили, денег не дают... Надо бросать работу» (ст. Смородино, грузчик Дуденко).

Антисоветские и антипартийные выступления со стороны отдельных членов партии

В ряде случаев отмечаются антисоветские и антипартийные настроения среди отдельных членов партии и являющиеся в форме распространения провокационных слухов, пораженческих заявлений и т.д.

«Скоро будет война», «Доправились, закрутились... Остаётся одно — достать бомбу и кого следует уничтожить» (секретарь партячейки ст. Камышеваха Перечаенко, старший кондуктор Курявский, кандидат партии).

8.IV. с/г на собрании ст. Тагамаш Синельниковского района была зачитана телеграмма об урезке норм продуктов, выступивший партиец Лут заявил:

«Морите наших детей... урезываете хлеб... Как я могу идти воевать, если семья голодная. Всё промотали, добились колхозы. А теперь за рабочих берётесь».

Инженер сектора Узлов Гипротранс'а в Киеве — Черный — партиец, распространяет провокационные слухи упаднического характера:

«Страна в безвыходном положении. Провести весеннюю посевную кампанию невозможно, так как нет семян...

Есть постановление забрать у колхозников даже тот хлеб, который они получили за работу... Хлебозаготовки с громом сорвались».

*Начальник ЮжоктоГПУ Друскис
Начальник П-го отделения Коломиец*

Совершенно секретно

Специальное сообщение о характерных проявлениях на Украине по данным на 22 июля 1932 года.

Преждевременные и самовольные покосы.

Ляховенкий район. В некоторых селах района с 12.VII. по индивидуальному сектору началась преждевременная уборка урожая как со стороны бедняков, так и зажиточной части села.

Случаи преждевременных покосов отмечены в сс. Мокро-Воля, Сосновка, Гулевцы, Семёново, Денисовка, Жемалинцы, причём в последнем снимали по инициативе твердосдатчика Салагацкого... Твердосдатчик Салагацкий осуждён в показательном порядке на три месяца принудительных работ по линии раймилиции и райколхозсоюза, приняты меры к охране полей с целью недопущения преждевременного снятия урожая (Винницкая область).

Краснокутский район. В с. Мурафа 14.VII. все колхозники «Червона Зірка» явились к правлению колхоза с членами семейств для выхода в поле по уборке озимых. На предложение правления части колхозников отправиться на обработку сахсвеклы и уборку сена, последние отказались и все направились в поле производить уборку ржи. В течении дня было накошено 150 копен ржи. Характерно, что колхозники отказались от общественного питания

и записи трудовой. По окончании работы было организовано собрание по вопросу о том, делить ли скошенную рожь в копнах среди колхозников или после обмолота. К конкретному решению не пришли и колхозники разошлись, оставив в поле двух сторожей.

В этот же день из 120 обобществлённых лошадей было разобрано 60 с упряжью и повозками (Харьковская область).

Выходы из колхозов и разбор обобществленного имущества

Диканский район. В с. Шишаки по данным на 12 июля подано 150 заявлений о выходе из колхоза.

Кременчукский район. В артели им. Коссиора За-рельского сельсовета в связи с антиколхозной агитацией отдельных лиц, подано больше 30 заявлений о выходе из колхоза, при чём были попытки производить уборку озимых в индивидуальном порядке.

Нужно отметить, что в последние дни многие колхозники обращаются в Коллегию защитников, которые пишут им заявления о возврате имущества, ссылаясь на § 9 СР сборника Указаний 1931 года, на основании чего подавшие заявления о выходе настоятельно требуют выдачи имущества и выделения посевов.

Путивльский район. В ряде сел отмечен массовый выход из колхозов, разбор обобществленного скота и инвентаря. Так, в колхозе «Ударник» Стрельниковского сельсовета из 36 хозяйств в колхозе осталось 6, при чём вышедшие разобрали обобществленное имущество. В день разбора секретарь партячейки и председельсовета, зная об этом, в колхозе не появлялись. Проведённая

VI. после разбора имущества массово-разъяснительная работа результатов не дала.

В колхозе «Красный боец» Бывалинского с/с, подано 20 заявлений о выходе из колхоза и на работу колхозники не выходят.

В с. Стрельники из 107 хозяйств в колхозе «Красный Октябрь» 40, преимущественно бедняки, подали заявления о выходе из колхоза, мотивируя тем, что в течении двух лет не было отчёта правления, а полученное за трудодни в колхозе не даёт возможности существовать (Харьковская область).

Цебриковский район. По вновь поступившим сведениям в районе с 3 по 8 июля по 22-м колхозам, включая сюда наиболее крупный разбор обобществлённого имущества в колхозе «Вільна праця» — М.Чегадарьевского сельсовета, о котором сообщалось, что из 213 вышло из колхоза 200 хозяйств, разобрано 339 хозяйствами, 211 лошадей, 112 коров и 26 шт. пр. скота (Одесская область).

Золочевский район. В с. В.Басове 15.VII. колхозницы до 80 человек отказались выйти на работу и пришли в правление колхоза с требованием выдать хлеб. После проведения массовой работы колхозницы разошлись (Харьковская область).

Бершадский район. В Лесничанском свеклосовхозе на почве невыдачи муки 9.VII., выдававшейся по распоряжению пом. директора совхоза Стефановича с 5.VII. ежедневно всем работающим возникла волынка: до 100 человек женщин вечером пришли к зав. отделением Боричевскому с категорическим требованием выдачи муки. Боричевский вынужден был роздать до 10 пудов муки, после чего женщины разошлись (Винницкая область).

Зампред ГПУ УССР Карлсон 23 июля 1932 г. г. Харьков

Совершенно секретно т. Коссиору
Специальное сообщение О террористических проявлениях на Украине.
По данным на 10.XII. 1932 года
Убийства

Печенежский район. 8.XII. в с. Печенеги выстрелом через окно убит уполномоченный по хлебозаготовкам, кандидат партии Тищенко (Харьковская обл.).

Песчанский район. В ночь на 3.XII. в селе Батрацком выстрелом из обреза через окно убит председельсовета Гуменный; в его кармане обнаружено анонимное заявление в адрес сельсовета о том что местный крестьянин, зажиточный середняк Асавулов имеет наган и что он вёл переговоры с какой-то бандой об убийстве Гуменного, за что предлагал 100 рублей.

Асавулов арестован; устанавливается, что он поддерживал связь со скрывающимися на территории Песчанского и Крыжопольского районов беглыми кулаками Дидуком и Зайкой. Ведётся следствие.

Махновский район. В селе Жежелево 2.XII. убит председатель сельсовета. На место для расследования выехал спецработник ГПУ.

Тепликский район. В селе Б.-Мочулка за время с 22 по 28.XI. имели место 3 активных антисоветских проявления. 22.XI. группой беглых кулаков, возглавляемой кулаком Гичко, убит милиционер Тюх, возвращавшийся в раймилицию после сопровождения арестованных.

В ночь на 25.XI. было совершено покушение на убийство зампредколхоза им. 8-го марта, кандидата партии Помайбо (Винницкая область).

Переяславский район. В ночь на 2.XII. в селе Девички убит член сельсовета Андрияш, принимавший активное участие в работе по хлебозаготовкам. По подозрению в убийстве задержан один середняк. Ведётся следствие.

Звенигородский район. В селе Яблоневке 3.XII. убит неизвестным председатель сельсовета Андрейчук.

Лысянский район. 3.XII. в 4 часа ночи убит председатель Яблоневского сельсовета Андрощук, комсомолец, при следующих обстоятельствах:

Андрощук, руководя бригадой по хлебозаготовкам в составе активистов Шульги и Онуприенко, явился к зажиточному середняку, единоличнику Левченко для производства обыска и изъятия сокрытого хлеба.

В момент обыска Левченко по указанию Андрощука стал копать яму, где был спрятан хлеб, а активисты Шульга и Онуприенко в это время производили обыск во дворе и на чердаке.

Этим воспользовался Левченко и нанёс Андрощуку смертельный удар лопатой по голове. Шульгу, спускавшегося с чердака, Левченко ударил ручкой от лопаты, но тот выхватил лопату и бросился бежать на улицу вместе с Онуприенко, которого стала избивать жена Левченко. Следом за ними погнался Левченко, но их не настиг.

Когда эти бригадиры возвратились на место происшествия, в доме никого не было, вырытая яма была зарыта. Труп Андрощука обнаружен в 25 шагах от дома Левченко, а последний найден в саду повесившимся на дереве. В яме, которую в момент убийства копал Левченко, обнаружено 14 пудов ржи.

Золотоношский район. 25.XI. в заброшенном колодце в поле обнаружен труп секретаря партячейки Канивщанского совхоза Лысенко. Судебно-медицинским осмотром на трупе обнаружены 3 огнестрельных раны и 3 раны, нанесённые, по видимому, топором.

Ранения

Базарский район. В ночь на 3.XII. в селе Калиновке выстрелом через окно ранен комсомолец, селькор Степаненко. По подозрению задержаны 2 середняка, один из них бывший бандит (Киевская область).

Богодуховский район. В гор. Богодухове 2.XII. выстрелом из нагана через окно ранен член партии колхозник Оксенич. По подозрению в совершении теракта арестован единоличник Жиленко (Харьковская область).

Конотопский район. В селе Козацкое 3.XII. во время общего собрания ранен присутствовавший на собрании член партии, член бригады РПК Наводничий.

За день до ранения Наводничий принимал активное участие в изъятии хлеба у своего родственника Яковенко. В первую минуту после ранения Наводничий, теряя сознание, сделал на стене надпись: «Меня ранил небож, у которого я забрал позавчера жито, ячмень и кожи». Арестованы Яковенко и его 3 соучастника. Следствие продолжается (Черниговская область).

Затонский район. В селе Н.-Нетечинском 2.XII. середняк-единоличник Непийвода зашёл в помещение сельсовета и, набросившись с топором на уполномоченного РПК Фигиля, нанёс ему тяжелые ранения. Задержанный присутствовавшими в сель-

совете активистами, Непийвода заявил: «Я пришёл в сельсовет с целью изрубить вас всех за то, что у меня забрали хлеб». Непийвода арестован. Ведется следствие (Винницкая область).

Покушения

Сновский район. В ночь на 4.XII. в селе Кучиновке было совершено покушение на убийство зампред-сельсовета Семёнова и колхозника Примера. Покушение на Семёнова совершено второй раз: 25.XI. в него был произведён выстрел из обрезка, Семёнов остался невредим.

В результате проведённой агентурно-следственной работы установлено, что на убийство Семёнова и Примера покушался зажиточный середняк Гордейко, осуждённый за активное участие в волынке в марте месяце с.г. на 3 года и бежавший из ДОПР'а. Гордейко арестован, ведется следствие.

Примечание. В селе Кучиновке в 1932 г. совершено 4 теракта, из них 2 раскрыто. Арестовано по терактам 4 чел. По всему району за 1932 г. совершено 5 терактов (Черниговская область).

Нападения на сельактивиста

Копайгородский район. В селе Хреновке 5.XII. на комсомольца Стратия, возвращавшегося домой со списками хлебосдатчиков-единоличников, набросился неизвестный, сбил его с ног, порвал на нём одежду и, уничтожив списки, скрылся. Приняты меры к установлению и аресту преступника (Винницкая область).

Поджоги

Ржишевский район. В ночь на 5.XII. в селе Медведевке поджогом уничтожена скирда колхозной соломы в 550 цнт.

Володарский район. В ночь на 8.XII. в с. Топорище поджогом уничтожена хата секретаря партячейки.

Обуховский район. В селе ст. Безрадици в ночь на 5 XII. загорелся сарай единоличника, расположенный рядом с колхозной конюшней и хлебным амбаром. Установлено. Что пожарный инвентарь был попорчен: шланги от насосов перерезаны, вода из бочек выпущена. Арестовано 6 чел. (Киевская область).

Жмеринский район. В ночь на 5.XII. в селе Севериновка сгорела скирда соломы около 300 тонн местного колхоза. По подозрению задержано 4 распроданных твердосдатчика и беспризорный, который, по непроверенным данным, спал под скирдой. Ведется следствие.

Чечельникский район. В селе Бандуровке в ночь на 2.XII. сгорели от поджога 2 подводы соломы, принадлежавшие предсельсовета Бунчаку; в ночь на 4.XII. поджогом уничтожена хата и другие постройки бригадира по хлебозаготовкам Власенко и 2 постройки его соседей; в ночь на 5.XII. — 2 клуны члена комиссии по хлебозаготовкам Тодорашко.

Следствием установлено, что потерпевший бригадир Власенко производил изъятие скрытого хлеба у середняков Танащенко и Хоменко. Последний вместе с 10-ю односельчанами (в том числе 7 твердосдатчиков) после принятия ряда репрессивных мероприятий к злостным несдатчикам из села скрылись.

В селе Червона Гребля 3.XII. совершён поджог хаты старшего бригадира по хлебозаготовке, члена президиума сельсовета Полищука.

В поджоге подозреваются 2 сына осуждённого на 6 лет за злостную несдачу хлеба твердосдатчика

Голощука, у которого Полищук производил изъятие утаенного хлеба (Винницкая область).

Белопольский район. В ночь на 6.XII. в колхозе «Червоногвардеец» хут. Яценково Воронковского сельсовета поджогом уничтожено 260 цнт. овсяной соломы. По подозрению в поджоге арестованы 2 кулака, у которых за несколько дней до поджога был изъят хлеб (Харьковская область).

Борзнянский район. В ночь на 4.XII. в с. Синявке подожжена клуня колхозника-активиста Силенко, в которой находился табак колхоза «Украинец» (Черниговская область).

Володарский район. В ночь на 8.XII. в селе Дворище пожаром уничтожена колхозная конюшня с находившимися там 40 лошадьми (Киевская область).

Зампред ГПУ УССР Карлсон 12 декабря 1932 г.

ЦДАГОУ. — ф. — 1. — Оп. 20. — Спр. 5487. — Арк. 2-78

«Протоколы заседания Политкомиссии по рассмотрению следственных дел»

Протокол засідання Політ. Комісії для розгляду слідчих справ з 5 січня 1932 р.

Слухали: 1. Справу Грушівського РайДПУ зазвин. Гук Олекси Пантелеева, Михенка Сидора Климова, Гамази Івана Володимирового, Кобця Івана Вастильового, Гук Пилипа Андр., Хитрук Никодима Семенового, Запоро-жець Івана Микитовича, Гук Темніша Олексовича, Хитрук Пантелія Івановича, Гук Єфрема Дорофійовича, Ткачука Спиридона Івановича, Заїка Мотра Климовича, Мельника Гильна Антоновича, Ланошука Якима Тимофійовича, Мельника Антона Антоновича, Федорчук Сидора Андрійкового, Кобець Михайла Васильовича, Кобець Олександра Васильовича та Політоченко Андрія Тимофі-

йовича за арт. 56-16 КК, перші три експерт-ники, останні середняки за те, що 6-8 серпня в селі Тавіжня вчинили повстання проти активістів, що проводили кампанії.

Ухвалили: Справу передати на розгляд суду. Міру соцзахисту обрати відповідно до обставин справи.

Слухали: 12. Справу Нарслідчого Черняхівського району по звин. гр-на Григору Василя Федоровича, заможного твердоздатчика, за 54-8 арт. КК в тому, що 19.IX. в с. Андріївні підпалив сільського активіста — голову комісії сприяння хлібозаготівлі, згоріло все майно (Арк. 4).

Слухали: 15. Справу Брусиловського РайДПУ за звин. Сябрука Михайла Федоровича, Перестюка Зіновія Євстратовича, Сябрука Семена Дмитровича та Литвина Федора Пилиповича — заможні середняки, за 54-8 арт. КК в тому, що 23.VIII.-31 р. в селі Вітрові увечері кинули в криницю члена партії – голову С КНС (Арк. 5).

Голова Вікторов Члени: Іванов

Протокол засідання Політичної Комісії для розгляду слідчих справ з 5.1.1932 р.

Слухали: 14. Справу Житомирського Опер сектора ДПУ УРСР за звин. гр. Огірчука Андрія Онуфрійовича, народження 1898 р., селянина, середняка, малописьменного, українця, хлібороба за 170 п. 2 арт. КК був засуджений до 3-х років, позбавленого права голосу, колишній політ, бандит; звинувачується у тому, що з класової помсти забив активістів, злочин передбачено 54-13 ар. КК.

Ухвалили: Вважати за можливе застосувати найвищу міру соцзахисту — розстріл.

*Народному комісару юстиції
та Генеральному прокурору республіки
ТВО начальника УПТУ Воеводи
Рапорт*

Доношу, що плян відправки в'язнів на Північ виконано, а саме:

1. Замість запланованих до відправки з 28.XI. по XII.32 року 1570 в'язнів, відправлено у зазначений термін 1759 в'язнів.

2. За пляном відправки 4.XII1932 р.:

Назва пересильного пункту	Передбачена кількість за планом	Фактично вивезено	З них засуджено органами ДПУ
Київський	1670	1679	77
Харківський	1900	1836	72
Дніпропетровський	800	801	141
Херсонський	1200	1252	21
Артемівський	1130	1144	50
Житомирський	1230	1230	-
Разом	7930	7942	371

Разом замість запланованих — 9500
Відправлено — 9701

*6 г. ранку 5 грудня 1932 року
Тво Начальника УПТУ Воевода*

Протокол засідання Комісії при Чернігівському обл. оргбюро КП(б)У 3 декабра 1932 г.

Слушали: по обвиненію керівників колхоза «Револуція» Путивльського р-на Бирюкова и др. за сокрытие действ, положения с хлебом в колхозе,

Работников Сокирицкого к-за Варвинского р-на Предревкомиссии Болотняка за разбазаривание и невыполнение хлебозаготовок (арк. 52)

Предсельсовета Богача и предколхоза Герасименко (члена партии) из с. Срибное Варвинского р-на за сознательный саботаж выполнения хлебозаготовок

То же руководство к-за «Новая жизнь» с. Ковтуновка Прилукского р-на: предколхоза Бузия, завхоза Разовского, предкооперации Загребельского, председельсовета Авдеенко за саботирование хлебозаготовок (арк. 53) Руководство Рудовского к-за Прилукского р-на «За разбазаривание под видом общественного питания».

*Таємно
До генерального секретаря ЦК КП(б)У т.
Косіора*

Повідомляю, що директива про відправку на Північ другої партії позбавлених волі виконана у визначений термін, себто до 12 годин ночі 15 грудня.

Розпочато підготування до відправки на Північ третьої партії позбавлених волі в кількості теж 10000 чол. Термін відправки визначен 25 грудня 1932 р.

*Н.К.Ю. та Т.П.Р.
В. Поляков*

*ЦДАГОУ. — ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 5489. — Арк. 11-95
Цілком таємно*

**Інформаційний лист VII Волинки
Характерні волинки мали місце**

В радгоспі «Оренбург» Ново-Троїцького району залишилося біля 3000 га, недбайливо убраної кукурудзи. Кукурудзу, що залишилася у полі, дирекція радгоспу вирішила зібрати силами околишнього населення на умовах: 50% зібраного — радгоспу, 50%

— за збір. Оскільки була на полі лише одна вага і не могла задовольнити 1000 осіб, що працювали у полі, почали брати кукурудзу «на глаз» 50%, — потім взагалі почали тягнути всю кукурудзу. Безладдя почало збільшуватися, в юрбі почали кричати, що треба не лише кучі брати, а треба розбивати і амбари. Довелося викликати загін міліції в 40 чоловік, але цю волинку шляхом роз'яснювальної роботи вдалося зупинити ще до прибуття загону.

В Погребищенському районі в низці сел, колгоспниці, зібравшись, напали на кагат і розграбували картоплю і буряк. Попередньо вони озброїлися топорами, ломачами тощо.

Такі самі напади мали місце в Хорольському, Оболонянському районі і в селі Гуляй Пілі, причому в Хорольському районі під час нападу на радгосп «9 січня» було забито двох нападавчих.

В с. Шестовиці Чернігівського району юрба в 500 осіб, переважно жінок, напала на бригаду, що вилучала майно у куркуля, відібрала всі речі і побила бригаду.

В Золочівському районі (ст. Одноробівка) натовп приблизно в 1600 осіб в ніч з 14 на 15 квітня зробила напад на Інашківську гуральню.

*ТВО Народнього комісара юстиції
та генерального прокурора республіки
А. Приходько
складено 5 травня 1932 року*

Інформаційний лист

Прокурор Хорольської дільниці інформує:
а) Оболонянський район перебуває в тяжкому продовольчому стані. Спостережено, що вживають зелений очерет і населення ходить гуртами і вириває

та використовує стеблі від коріння, маються випадки смертності та опухлости від голоду. Загальне навчання по низці сіл зірвано, школу відвідує 50%, є випадки втікання вчителів за відсутності харчів.

б) мав місце заколот студентів технікуму по м. Хоролу на ґрунті поганого харчування. Спостерігаються по району організовані напади на колгоспний хліб, кагати і т.і.

III Волинки

Пулінський район Київської області. Волинкою було охоплено 12 сел і таку супроводилося розграбуванням склепів і посівматеріалом. Всього по району розібрано 336 центнерів.

Під час цих дій було нанесено побої уповноваженим РВК Локтікову і Петровій, і голові РВК Майстру. В селі Солодиці під час волинки намагалися забити секретаря РПК т. Остера та зам. голови РВК т. Кауля, але їм пощастило врятуватися. Деякі характерні штрихи з Пулінських волинок: В основному натовп волинщиків — це жінки і лише в поодиноких випадках були і чоловіки. В окремих селах до цих волинок приєднувався і актив села; в складі волинщиків і навіть за ватажків були, наприклад, в с. Карпові, активістка біднячка Виговська, що до цього часу працювала 2 роки головою с/р, в с. Адамівці на чолі натовпу в 70 жінок була член сільради активістка Бондаренко, в с. Юльянівці приймали участь у волинці дружини червоно-армійців і навіть мати двох членів партії, що працюють за-раз на ударних будівництвах в БССР. Вимоги, що їх виставляли волинщики — це негайна видача хліба і взагалі харчів. В окремих селах було чути з натовпу вимоги повернути куркулів, переобрати сільраду, надати всім виборчих прав тощо. Колгоспники в окремих селах

хоча й прямої участі у волинках не брали, все ж співчували їм. Серед волинщиків різко виділяється велика кількість осіб, надто виснажених та попухлих.

В Оболонянському, Хорольському і В.Багачанському районах масові натовпи селян прибувають до с/р з вимогами хліба. В Устивицькій с/р розігнали керівників села, нанесли побої активу і переводячи у активу обшуки, забирали все майно і продукти і нарешті натовп жінок біля 500 осіб затримали голову с/р, якого під чорним прапором повели до ст. Гоголево, розташованої за 7 кілометрів від села, де є склепи Союзхлібу та намагалися розгромити склепи і забрати зерно.

В селі Пісках Лохвицького району за ініціативою розкуркулених відбулася волинка тричі. В ній брало участь кожного разу по 200 жінок, ходили до сільради, вимагали хліба, намагалися на ст. Лохвиця розібрати і розграбити пакгаузи і вагони з хлібом. За сигнали до початку волинок було те, що били на сполох в церковні дзвони.

В багатьох районах також занотовано розібрання силоміць корів, що теж носило характер волинок.

*Заст. Народного Комісара Юстиції та
Генерального прокурора Республіки А. Приходько*

*Цілком таємно ЦК КП(б)У особисто Зайцеву
Інформаційний лист 5.IX.-32 р.*

Матеріали цього листа охоплюють період
червень-липень

Стан в колгоспах

В околицях Христинівського району Київської області було викрито розповсюдження контрреволюційних відозв і прокламацій. Відозви підписані «Український революційний комітет». Ці проклама-

ції були в трьох різних видах: перша з них — заклик до селян, друга — до робітників, а третя складена у віршах з малюнками про голодних — до всіх. Основний зміст — не давати хліба, виступати до боротьби, руйнувати телефон і телеграф, залізничні шляхи, з написом зверху: «передавати з рук в руки хата в хату». Відозви виявлені у одного залізничника — зараз проводиться слідство.

Але на ґрунті цього як в Христинівському, так і сусідньому Монастирищенському районі почалася шалена агітація проти хлібозаготівельних плянів, за вихід з колгоспу, за невихід на роботу тощо.

В Гадяцькому районі, як інформував прокурор, невихід на роботу прийняв загрозливий характер: особливо це спостерігається по селах Ціпки і Харківці.

В с. Говорах Задонського району Вінницької області частина колгоспників, протестуючи проти наданого пляна хлібозаготівель не вийшли на роботу, а частина, покинувши роботу на полі, пішли додому, мотивуючи тим, що їх праця даремна, бо плян хлібозаготівель великий, увесь хліб заберуть і для них нічого не лишиться.

В с. Катеринівці Покровського району Дніпропетровської області колгоспники розібрали снопи з поля і возили додому. Брали скільки хто хотів і скільки міг. Ініціаторами цього розбору було правління колгоспу «Нове життя».

В с. Новоселівці того ж району в артілі «Комуніст» оголосили страйк і не виходили два дні на роботу, мотивуючи спочатку кепським громадським харчуванням, а потім вимогою, щоби їм роздавали хліба на цілий рік.

У Васильківському районі Дніпропетровської області голова артілі замість роздати 10% фактич-

ного обмолоту роздав членам артiлі бiля 95%, цеб-то з 70 центнерiв було роздано 64 центнера. Голову артiлі вiддано до суду.

Кобеляцький прокурор iнформує про випадки одноразової подачі 200 заяв про вихiд з колгоспу на ґрунті недостатнього харчування (невидачі продуктів на утриманців тощо).

Гадяцький прокурор iнформує про часті випадки вiдмовлення прийняти хлiбозаготiвельні плани, цей опiр зустрiчається не лише вiд несвiдомих колгоспникiв, а є випадки, коли окремі комуністи пасивно, а iноді i активно протидiють прийняттю пляну. Наприклад, голова колгоспу с. Харкiвець прибув до РПК, залишив партквиток iз заявою, що виконати план хлiбозаготiвлi він не забезпечує.

Особливо серйозного характеру набирали такі явища як розiбрання худоби i майна, вихiд з колгоспiв. Ці явища переростали у волинки. В с. Ухово Путивльського району юрба чуть не порубала серпами i косами уповноважених села. В цьому ж селi подiлили на полi колгоспне жито i почали його жати.

До Заславського РВК 18.VII. надвечiр прибуло з серпами бiля 35 жiнок i вимагали виключити їх з колгоспу, роздати реманент, дозволити їм жати на колгоспiвських ланах. Коли їм в цьому було вiдмовлено, вони пішли додому i тiєї ж ночі без дозволу сiльради провели збори, а ранком всі вийшли на колгоспiвське поле жати. Виявилось, Що цiєю волинкою керували два куркуля.

В середніх числах липня та декiлькох селах Гайсинського району Винницької облaстi мали місце волинки, що були скеровані на розбор всього колгоспного майна, тяглової сили i т.і. Найбiльших розмiрiв волинка набула у с. Заткiвцях. Юрба жiнок до 400 осiб

одного дня прийшла в господарство колгоспа i розiбрала майно, тяглову силу i увесь реманент. До колгоспникiв приєдналися i одноосiбники, в яких раніше було вилучено майно i передано до колгоспiв. Того ж самого дня ця юрба ввiрвалася до пiдрайону Гайсинської мiліції в Заткiвцях i звiльнила всіх ув'язнених, серед яких було декiлька засуджених за волинку — розбiр майна в с. Кибчичi цього ж району. Другого дня ця юрба пiд загрозою вбивства забрала голову колгоспу, а потiм голову сiльради на поле, примушуючи їх розподiлити участки землі i врожай i т.і.

Красноградський прокурор Харкiвської облaстi пiвiдомляє: «при прийнятті плянiв хлiбозаготiвель в районі, абсолютно всі сiльради i колгоспи заперечували проти контрольних чисел пляну для них, доводячи велику напруженiсть їх. Голова Добрянської сiльради Красник разом з головами колгоспiв вiдмовився прийняти визначений для них плян хлiбозаготiвель. Вiдмовилися вiд прийняття плянiв колгоспи Таветнянської сiльради Сахневщанського району (нiмецька сiльрада), один з голiв колгоспу виїхав невідомо куди. Також вiдмовилася прийняти пляна одна артiль Огiївської сiльради, що складається виключно з червоних партизан.

Народний комісар юстиції та Генеральний прокурор республіки В.Поляков

*Цілом таємно
Інформаційний лист № 6
Народнього комісаріата юстиції
т. Косіору*

IV Терористичні акти та волинки

Останнім часом число терористичних актів збiльшилось.

12-го жовтня недалеко від села Слав'янки Межівського району Дніпропетровської області забито на смерть трьох осіб: секретаря партгрупи, полевода та конюха. 10.X. на хуторі Миколаєвка Васильківського району Дніпропетровської області пострілом поранено голову с/ради.

24.IX. о 12-ій годині ночі в с. Райках Бердичівської міськради Вінницької області забито пострілом студента-активіста.

30.IX. в Маловадській с/раді Рубежанського району було вчинено напад на бригадира по політ, кампаніям кан-дидата партії Лебеда, якого було поранено.

5.1.-го жовтня в с. Рябухіно Змієвського району Харківської області на голову с/ради, що повертався додому, було зроблено два постріли.

Щодо волинок, то наведемо такі яскраві факти:

В Оболонянському районі Харківської області секретар РПК т. Верба при об'їзді встановив, що під видом громадського харчування розбазарено багато хліба в колгоспах і тому він запропонував місцевим керівникам видавати хліб лише тим, які ходять на роботу і в залежності від виробленого дня, але ж не було чіткої установки, як це проробити. Партосередок та правління колгоспу в с. Худолієвці зробили так, що ранком, коли колгоспники прийшли на роботу, оголосили їм, що хліба немає, міркуючи видати хліб увечері за пророблений день. Колгоспники, знаючи, що хліба напечено на 3 дні, стали вимагати, кинули роботу, зібралися до колгоспу, підняли галас, що, мовляв, хліб вивозите, а нас не годуєте, розігнали правління і пішли до сільради. Був базарний день і на базарі зібралось чимало народу, який скупився біля с/ради; з натовпу чулися вигуки — бити

керівників с/ради, а останні, розгубившись, стали тікати; декого натовпом затримано, як то уповноваженого РВК Овсієнка, якого натовп побив. Можливо, його були б вбили, але йому пощастило втекти.

По Хорольському району Харківської області теж мали місце волинки по ряду сіл. Так, наприклад, в с. Соф'їно жінками організовано опір вивозу хліба, який тривав декілька днів. Терористичні акти та волинки були ще в низці інших місць, але їх недоцільно тут всі вміщати.

Зам. Народнього комісара юстиції та Генерального прокурора республіки А. Приходько

Цілком таємно Ген. секр. ЦК КП(б)У т. Косіору Спец, зведення № 5 8.XI. — 32 р.

Боротьба органів юстиції за хліб

По 53 районам Харківської області засуджено за нездачу хліба 672 особи. Пересічно припадає на один район 13 справ. За останню п'ятиденку листопада по 42 районам області засуджено 407 осіб, пересічно 10 справ на район.

Отже за останню п'ятиденку натиск збільшено порівняно з останньою п'ятиденкою листопада.

Із засуджених:

куркулів та заможників — 215 (32%);

контрактантів — 353 (51%);

чл. управ колгоспів і апарат колгоспів — 104 (17%).

Порівнюючи з останньою п'ятиденкою листопада збільшилась кількість засуджених з керівництва колгоспів та сільрад (за останню п'ятиденку листопада засуджено 86 осіб з керівництва колгоспів та сільрад).

Репресія залишається досить твердою, як і за останню п'ятиденку листопада.

Розстріл — 1;
Позбавлення волі — 628 (97%) (всі на реченець понад 2 роки);

Примусові роботи — 18 (2,8%).

За цілий період хлібозаготівельної кампанії засуджено за нездачу хліба близько 700 осіб з керівного складу колгоспів, а за першу декаду грудня 1932 — 286 осіб. По цілій УСРР за цю декаду засуджено щонайменше 6000 осіб.

Всього за цілий період хлібозаготівельної кампанії до 25 листопада засуджено близько 19 тисяч осіб за неспрацювання хліба, отже ця декада дає близько 30% всієї дуже значної кількості засуджених за цілий період хлібозаготівель.

ЦДАГОУ. — ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 5490. — Арк.22-29

Цілком таємно

Секретарю ЦК КП(б)У т. Хатаєвичу

Спецзведення № 7 10 грудня 1932 р.

Боротьба органів юстиції за хліб Судова репресія за декаду з 25.XI — 5.XII. 1932 р.

Дані наводяться по 65% районів УСРР (в зведенні № 6 дані наведені по 50% районів України).

Всього засуджено по 65% районах України за цю декаду: а) за нездачу хліба — 4049 осіб (по 50% районів — 3200 осіб).

Отже, передбачення НКЮ, що по цілому УСРР за цю декаду засуджено за нездачу хліба найменш 6000 осіб підтверджується.

Із засуджених:

куркулів та заможників — 1140 контрактантів — 2054 членів управ колгоспів — 313

службових осіб колгоспів та сільського апарату — 122

колгоспників — 59

Застосовано таку репресію

розстріл — 19 (0,6%)

позбавлення волі — 2879 (95%)

примусові роботи — 145 (5%)

Зіспецзведення № 8

11 грудня 1932 р.

За першу п'ятиденку грудня місяця у Вінницькій області засуджено 307 осіб. Пересічно на район припадає 7 справ. Найбільш засуджено по Любарському (34), Полянському (24), Крижопільському (16) районах.

По 35 районах УСРР у 95 селах за час з 15 листопада по 1 грудня застосовано адмін. штрафів (грошевих) на загальну суму в 4066500 крб., отже, на кожне село припадає штрафів на 42800 крб.

По 20 районах Київської області ухвалено постанов на вислання 120 господарств.

Окремі теракти за грудень місяць Київська область

Макарівський район. В селі Ковилові підпалено хату одноосібника, де зібралася куткова бригада по хлібозаготівлі, де і був голова сільради. Було зав'язано з надвору сінешні двері та підпалено хату. Згоріло 2 хати, жертв не було.

В селі Мотижині підпалено хату члена с/ради активіста. Хата згоріла.

Конотопський район. Пострілом через вікно забито Червоного партизана, члена колгоспу, що брав активну участь у виконванні господарсько-політичних кампаній.

Прилуцький район. В хут. Турківському на загальні збори селян з'явилися 3 невідомих, озброєні і

вимагали видачі їм представників району. Упевнившись, що таких на зборах не було, злочинці розігнали збори і зникли.

*ЦДАГОУ. — ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 5852. — Арк. 14-75
«Информации Бердичевского горкома КП(б)У
в ЦК КП(б)У о состоянии и проведении
политических и хозяйственных кампаний по
району»
25 апр. 1932 — 25 ноября 1932 г.
До облбюра КП(б)У Конії: ЦК КП(б)У та ЦК
ВКП(б)*

**Інформаційна збірка про політстан та перебіг
найважливіших політично-господарчих
компаній на Бердичівщині
І Політстан району**

В додаток до наших інформистів про політстан району та настрої окремих соцгруп, що зв'язані з тимчасовими нашими продовольчими труднощами, — ці настрої мають місце як по самому місту, так і на селі й на сьогоднішній день.

По підприємствам міста за останній час помітно підупала труддисципліна та разом з тим продукційність праці. За останній час збільшились невиходи на роботу по окремих підприємствах без уважливих причин та поруч цього спостерігаються все більше намагання виїхати в більш крупні центри. Така тенденція спостерігається і з боку окремих членів та кандидатів партії, що почали пасувати перед нашими тимчасовими труднощами.

Особливо масовий невихід на роботу за останній час спостерігається з боку кооперованих кустарів, який сягає до 80% загальної кількості робітників тої чи іншої артілі.

Так, приміром по артілі «Червона Зірка» на 1 .V. було 617 роб., а на 1.VI. було на роботі лише 394. По артілі «Червоний швейник» із списочного числа 220 з'являється лише 120.

В зв'язку з нашими труднощами, зменшенням норм хліба та незадовільного харчування по столовим, з боку окремих нерозвинених робітників продовжують мати місце різні антирадянські балачки та балачки забастовочного характеру, які нами висвітлювалися в попередніх наших листах.

В добавок до наведених уже нами розмов поміж собою робітників, що були зафіксовані попередніми інформзбірками, з більш характерних, що мали місце за останній час можна навести наступні:

По заводу «Прогрес» — робітник в розмові з робітника — ми в цеху: «Дураки рабочие, что не сделают общую забастовку в отношении общественного питания. Когда я работал в Кривом Роге и рабочим не давали хлеба, они сделали забастовку и налёт на эшелон, отправлявший скот. Забрали половину скота, перерезали и кушали сколько хотели..., а здесь отправляют на глазах рабочих стадами на станцию и рабочие дураки молчат».

По 1 ДШЗ — робітник поміж робітниками: «Надо завтра привести сюда всех своих детей и наделать скандалу, тогда что-нибудь будет. Взял детей, пришёл в столовку — они не пропускают. Чего вы нас мучите, не даёте нам жить. Вся семья и так с голода пропадает. Ну вас к чорту с вашей советской властью».

Проробка рішень ЦК та РНК про хлібозаготівлю, м'ясозаготівлі та радянсько-кооперативну та колгоспну торгівлю.

Поруч цього за повідомленнями з місць по окремим селам під час популяризації постанов були

поодинокі намагання клясового ворога-кулака та його агентури і тут використати наші труднощі для зриву міроприємств щодо успішного виконання завдань по закінченню сіву.

Як от по с. Радзівіловці під час обмірковування постанов з маси були такі репліки: «Раньше заготовляли всього 600 млн. пуд. хліба і він скрізь був дешевий, а зараз забрали більше мільярда пудів, а хліба нема і люди пухнуть з голоду. Зараз зменшили хлібозаготівлю тому, що вже довели до голоду, врожай зовсім поганий зараз і не буде з чого взяти хлібозаготівлі, — тому і зменшили її».

В цьому ж селі при розмові з жінками про колгоспну торгівлю вони так заявляють: «Яка тут може бути торгівля, коли у нас нічого вже нема і діти сидять без хліба, мені потрібно купувати, а не продавати».

По с. Скраглівці під час обмірковування постанов виступавший по ним вчитель виявляв своє незадоволення проти партійної та коморганізацій, виступи якого зводилися до сліду чого: «Партійна та КСМ організація зовсім непотрібні і їх потрібно розігнати, бо як би не вони, то було б краще. Партійці довели до того, що зараз голодають діти, та в час фізкультури не можуть підняти рук».

Як повідомляє наш уповноважений, в цьому ж селі настрій та балачки одноосібників носять такий характер, що мовляв, «комуністи та актив села забезпечили й вони живуть, а ми голодаємо, бо все забрали. Засіємо ще в цьому році — побачимо, що з цього вийде, що нам зостанеться». Деяка частина не вірить в постанови й висловлює свої думки, що це лише балачки, а коли ми засіємо, то все рівно заберуть усе.

В окремих випадках такі агітації мали певний вплив на частину бідноти проти наших міроприємств, прикладом цього можна навести такий факт, що коли одноосібним господарствам по с. Половецькому було роздано посівматеріал гречки для посіву її, то останні замість висіву викроїли її на харчування.

*Інформатор МПК Предворський
7.VI.-32 p.*

*Цілком таємно
До облбюра КП(б)У
21. VIII.-32 p.*

Інформаційна збірка

Окремими робітниками на підприємствах розпускаються чутки, що нібито колгоспники уже розподіляють поміж собою землю і виходять з колгоспів, тому що у них забирають увесь хліб з нового врожаю і їм прийдеється голодати.

Треба сказати, що ці контрреволюційні провокаційні агітації кулацького елемента та його підголосків мали певний вплив по окремих селах району — в таких селах маємо випадки подачі заяв про вихід з колгоспів, а саме: по селу Обухівка подано 6 заяв про вихід з колгоспів, по с. Сингаївці — 10 заяв, Жидівці — 38, Іванківці — 18, Маркуші — 35, Кикишівка — 20, В.Гадомці — 57, Садки — 10, В.П'ятигірка — 10, Нізгурці — 8, Семенівка — 6. Так само із маючихся відомостей по інших селах хочь подачі заявок про вихід із колгоспу і не маєть, але ж тенденція до виходу з колгоспів є.

В с. Жидівцях, де подано 38 заяв про вихід з колгоспу, виявлено, що керівна частина колгоспу з чужого ворожого елемента, який сам вів розкладниць-

ку роботу щодо руйнації колгоспу та просував серед колгоспної маси нездорові настрої.

За останній час мають місце ширення чуток про повернення з висилки кулаків та повернення їх майна, що було розпродано як експертних господарств за невиконання зобов'язань, також намагаються просунути контрреволюційні чулки, що нібито в інших районах колгоспи уже розпущені, а тому і тут потрібно виписуватись з колгоспів, бо колективізація довела до голода і в дальнішому приведе до загибелі.

В с. В.Нізгурцях один з колгоспників, бувший церковний староста, що вступив до колгоспу, щоб уникнути твердого завдання, розповсюджував агітації такого змісту: «Забрали увесь хліб, але коли б люди не дурні і організовано не виконували б всіх компаній та повиписувались з колгоспів, то держава мусіла б забезпечити селян». Цим агітатором підтримується тісний зв'язок з своїм братом, бувши поліцейським урядником, який хоть відкрито і не виступає, але скрито проводить свою роботу. По маючимся відомостям він підстрикав жінок виходити з колгоспу та кинуть обробку буряка.

В с. Дмитрівці 2 антирадянські елементи, що вступили до колгоспу також аби скритись від експертного обкладання, ширять такі агітації: «Скоро всі колгоспники лопнуть, позаяк всіх бідних селян, що вступили до колгоспу, обдирають. Війни тепер не буде, но повстання в середині має бути обов'язково. Армія, що складається в більшості із селян тоже підтримає повстання і тоді буде кінець мученню людей».

В липні місяці по окремих селам мали місце випадки смерті окремих колгоспників та одноосібни-

ків. Такі факти ще в більшій мірі ускладнили настрої на селі і стали фактором для ще більшого ширення агітацій контрреволюційного характеру з боку чужого елемента серед основних мас села.

За останній термін дійсно мали випадки опухолі та смерті від недоїдання по таких селам:

В с. Слободищах — 4 випадки смерті колгоспників, 2 одноосібн.

В с. Швайківці — 2.

В с. Жидівцях — 2 випадки смерті.

Крім того, ці випадки були і по інших селам.

Що ж до випадків опухолі, то вони займають більше місце і особливо по с. Слободище, Швайківка, Райки і ін., де опухших нараховується, по неточним даним понад 100 чол. в кожному селі.

В зв'язку з наявністю випадків опухолі та окремих випадків вмирання, знову такі виникають різні антирадянські балачки та незадоволення серед колгоспної маси, не говорячи вже про одноосібників, які зводяться до того, що в цьому є винна Радвлада та її міроприємства в частині хлібозаготівель.

Приміром, по с. Швайківці мають місце такі балачки: «В час хлібозаготівель по селам були представники з району, то забирали хліб, а тепер коли нас постигла голодна смерть, то влада не дає ніякого порятунку».

В с. В.Гадомцях: бідняк так реагує в гущі колгоспників: «Нас Советская власть довела до того, що приходиться Умирати з голоду. Хто видумав цю власть — щоб йому добра не було. От обдурили. Селянин працює день і ніч, а за це приходиться помирати з голоду». Аналогічні балачки ведуться і по іншим селам.

Поруч цього в липні місяці мав місце факт агітації і політичного змісту в формах писаних листівок-відозв антирадянського змісту, а саме:

В адресу Сингаївської та Хажинської сільрад невідомо ким через пошту було направлено по 1 примірнику листівок-відозв антирадянського змісту за підписом «Городской Комитет рабочей партии».

Листівки, як видно по почерку, писані одною і тією ж особою від руки, чорнилами, печатними буквами.

У одному із сел листівка була вскрита головою сільради, який прочитавши цю відозву, дав її прочитати і секретарю сільради (обидва позапартійні), після чого ця листівка була із'ята Уповноваженим МПК, що перебував у селі по переведенню політгосподарських кампаній.

Аналогічного змісту листівка була направлена і в адресу завкому ДШЗ, але прийнятими заходами відповідних організацій вона не була доставлена адресату.

Інформатор МПК Предворський

Таємно

До Вінницького облпаркому

Інформаційна збірка

III Хід хлібозаготівель

Незважаючи на те, що вже кінчається серпень місяць, протягом якого мусіло б поступити 38% річного пляну хлібозаготівель, розгортання роботи та здачі хліба по району ще не набрало ударних темпів та проходить зовсім повільно. Серпневий план по району виконано станом на 27 серпня на 17%, та по відношенню до річного пляну на 6%. Зрив серпневого пляну пояснюється ще й безвідповідальним

ставленням до цього частини сільгоспосередків, як і чималої частини уповноважених МПК.

По селу Кукільні, за повідомленням нашого уповноваженого п/о майже ніякої роботи не проводить щодо організації колгоспної маси навколо здійснення плянів хлібозаготівель, внаслідок опортуністичного ставлення самого секретаря партосередку, який при обмірковуванні пляну на осередкових зборах сам попав під сумнів реальності пляну й так орієнтував весь партосередок. Тут мав місце той факт, що кандидати партії намагалися не прийняти плян, а крім того, в своїх виступах так заявляли: «Коли б ми знали, що серед нас буде така робота, що нам прийдеться виконувати такі обов'язки — ми б зовсім не пішли до лав партії».

Секретар п/о тов. Кухарець, член партії з 1924 року при обмірковуванні списку твердозавданців заявив, що в селі таких осіб немає й всіх твердозавданців минулого року зі списків потрібно виокремити та вдобавок вніс таку пропозицію: «Треба всіх твердозавданців загнати в одну яму, налити водою та угноїти їх всіх».

На засіданні Правління колгоспу взагалі не було винесено ніякої ухвали в справі прийняття плану, а засідання закінчилося з настроєм не здавати хліба.

В селі Журбинцях голова сільради в розмові з уповноваженим МПК заявив: «плян нереальний, ми хліба не дамо, наші жінки візьмуть вила й поубивають тих, що захотять взяти хліб».

В селі Садках одним з виступавших колгоспників було так заявлено: «Потопимось в крові, а хліба не дамо», а другий колгоспник на цих же зборах закликав присутніх зовсім не обмірковувати пляну: «Доки нас будуть дурити і мучити». Там же в селі

Садках, коли зібралось багато людей, один з громадян — Хомич накинувся на голову сільради, взяв його за груди й почав кричати: «Або тобі смерть, або нам смерть, доки будеш дурить нас, ти плян хлібозаготівлі прийняв, а хто його буде виконувати. Ви з головою колгоспу хочете нас подушити, нам таких непотрібно, давай збори, щоб їх повикидать (голова сільради і колгоспу в село надіслані), а поставити своїх. Бий його, коли вилами, вони всі гади». Голова с/р примушений був втікати.

В селі Кустині член партії Розмариновський на зборах п/о також різко виступив проти прийнятого пляну хлібозаготівель. Цей виступ був підтриманий комсомолкою — студенткою II-го курсу ІНО, яка також в своєму виступі доказувала про нереальність пляну та що його непотрібно приймати. До цих виступів цілком приєдналися всі комсомольці.

Аналогічні виступи як проти пляну хлібозаготівель, що мали місце ще при обмірковуванні плянів, так і в сучасний момент, при розгортанні хлібозаготівель, мають місце й по іншим селам, як от: Чехи, Скаківка, Хмелище, Жидівці, Рея та інші.

Інформатор МПК Предворський 31. VIII.-3 2 р.

Таємно

*До Вінницького облпаркому Копії:
ЦК КП(б)У і ЦК ВКП(б)*

Інформлист

Про перебіг найважливіших політгосподарчих кампаній на Бердичівщині (за станом на 25.X.-32 р.)

IV. Виконання хлібозаготівель Перебіг хлібозаготівель по нашому району проходить все ще повільно. Не дивлячись на те, що серпневий плян було зірвано, а вересневий недовиконано на 15% і жов-

тень мусів бути вирішальним у виконання річного пляну — він все ще не дав необхідного зламу і район продовжує відставати по всім секторам.

За станом на 25.X річний плян виконано по секторам в таких показниках:

колгоспи виконали плян на 52,8%; контрактанти-одноосібн. — на 31,2%; твердозавданці — на 42,5%.

Таким чином, район в цілому спромігся виконати свій річний плян на 45,2%. Ми маємо в окремих селах навіть такі факти, що замість пошквдження темпів та форсування задачі хліба, темпи знижуються проти тих темпів, які були спочатку кампанії (Гальчин, Чехи, Журбинці, Жидівці). Так, Гальчин виконав плян лише на 16%, Журбинці — 23,8%, Бистрик — 29,7%, Чехи — 28,2%, Жидівці — 24%.

Інформатор МПК Грінберг 29.X.-32 р.

ЦДАГОУ. — ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 5851. — Арк. 53
«Информации Житомирского городского комитета КП(б)У о ходе выполнения постановлений ЦК ВКП(б) и Совнаркома о ходе уборочной кампании и работе на селе» 15 апреля 1932 — 29 окт. 1932.

До ЦК КП(б)У (інформсектор)

Київському областкому (інформсектор)

**Інформаційне зведення Житомирського МПК
«Про проробку постанов Раднаркому та ЦК
ВКП(б) з 6.V.—32 р.**

Поруч із здоровими виступами мали місце в деяких селах виступи антирадянські з боку окремих селян, як то: «Радвладі вірити не можна, закони в них сьогодні одні, завтра другі. Сьогодні зменшили, а завтра збільшать» (Пси ща); «Вводять вільну торгівлю тоді, як нічим торгувати» (Вереси); «М'ясозаго-

твілю зменшили тому, що нічого вже заготовляти» (Янушевичі); «Хоч плани хлібозаготівлі зменшено, але додатковими планами все одно до решти заберуть» (Вацьків).

Секретар міськпаркому Маєв

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 4736. — Арк. 16-17

Річний план хлібозаготівлі становив по району 8318 тон, що розбивався по секторам в такому вигляді: колгоспи мали заготовити 2558 тон, від індивідуальних господарств мали заготовити 5172 тон та від куркульськозаможних груп в порядку твердого завдання 875 тон. Початки хлібозаготівлі давали надто незадовільні наслідки, куркульська частина села вжила всі заходи спрямованих як на початках так і протягом всього часу на зрив хлібозаготівельної кампанії, а особисто свій хліб спродуючи на приватній ринку та підборкуючи бідняцько-середняцькі маси не здавати хлібні лишки.

Ще більшої загрози завдало невір'я у частині членів парторганізації виконання хлібозаготівельного плану, явний опортунізм, що повнотою підспівував куркульні про неможливість виконання плану, так, приклад. Нехворощанський осередок, бюро якого переводило кулацьку ідеологію, виступаючи на відкритих зборах про відсутність в селі хліба: секретар Іваницького осередку, що заховав від членів останній додатковий план хлібозаготівлі, перетворившись в хода куркульського до району за зменшенням пляну; села Степок, Ляхівці та ціла низка інших — були впевнені в своїх твердженнях правоті нереальності пляну, поруч цього 2-га частина окремих членів парторганізації допускала ліві закрути, доводячи тверді завдання до бідняцько-середняць-

ких дворів, допускаючи голе адміністрування (Степок, Гарапівка, В.Мошківці, Іванків, Н.Котельня).

На фронті м'ясозаготівельної роботи повний прорив, навпаки, деякі члени партосередків (Війтовці, Ст. Котельня, Ляховці) своєю поведінкою дискредитували партосередки та демобілізували колгоспівські і бідняцько-середняцькі маси в справі м'ясозаготовок і ллють воду на млин клясовому ворогу.

По деяких селах низький % виконання річного завдання: Вербів — 37%, Волиця і Гальчин — 36%, Крилівка — 37, Миньківці і Червоне — 32%, тому що було допущене кричущі перекурчення, прикладом: Іваницька сільрада, довівши тверде завдання до двору, бідняцько-середняцьких господарств і внаслідок опіру голова сільради допустив побої бідняка, чим викликав в селі велике незадоволення.

В 1930 році малось голів худоби: у радгоспах — 1500, у колгоспах — 3086, у одноосібних господарствах — 37989.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5401. — Арк. 2-85

«Постановление бюро, докладные записки областных, городских и районных комитетов партии об искривлении линии партии при проведении хлебозаготовок, о непорядках в селах, террористических актах на советских и парт, руководителей»

*Сов. секретно
секретариат ЦК КП(б)У В.Срочно*

Специальное сообщение о «волынке» в селе Добрянском Больше-Писаревского района

4 января 1932 года в ... час дня в селе Добрянском возникла «волынка». Село Добрянское насчитывает

642 хозяйства из которых всего 54 хозяйства находятся в колхозе. Из числа коллективизированных хозяйств недавно распущен один колхоз, как лжеколхоз. Большинство хозяйств имеет три лошади. Весной 1930 года дважды «волынило» во время подготовки к посевной кампании, будучи еще в составе бывшего Кириковского района.

На протяжении всего периода хлебозаготовок кулацкая зажиточная верхушка села упорно не сдаёт хлеб, систематически его припрятывая. Село Добрянское к началу декабря месяца в основном выполнило свой план, но за счёт фуражных культур. Когда был дан дополнительный план, озверевшая кулацко-зажиточная верхушка пыталась еще 7 декабря 1931 года организовать волынку. С участков были прогнаны бригады, гонялись за сельактивом с кольями и вилами, пытаясь спровоцировать волынку.

После Постановления ЦК, что январь ударный месяц заготовок, бюро РПК с 1 по 4 января форсировало работы по хлебозаготовкам, это и послужило поводом к волынке.

В 2 часа дня 4 января неизвестный гражданин забрался на колокольню местной церкви и ударил в набат. Спустя 10-15 минут возле сельсовета собралась группа с комплекса до 20 человек, вооруженных кольями и вилами. Члены сельсовета, заперев канцелярию, разбежались. Волынкой руководил Псурцев Онуфрий Яковлевич, зажиточный середняк, злостный неплательщик хлеба. Его брат звонил в колокол. Толпа выпустила арестованного задержанного за прошлую ещё волынку, ворвалась в сельсовет и стала бить окна и гоняться за бригадами. Всего возле сельсовета днём было до 500 чел.

пришедших на колокольный звон, который продолжался до 1,5 часов. В сельсовете заперлись милиционер и пом. уполномоченного ГПУ Ларин, они открыли огонь, убили 3 человек, одного тяжело ранили. Среди убитых организатор волынки Псурцев. По агентурным данным в селе Добрянском имеется группа лиц, являющихся членами повстанческой организации, связанных с полит, бандой Трохова, имеющая оружие и даже пулемет.

В ночь с 4 на 5 января мобилизованы лучшие выдержанные коммунистические силы. Выехали все члены бюро РПК и члены президиума РНК. По сведениям к 12 часам дня 5 января состояние в селе Добрянском уравновешенное.

*Секретарь райпарткома Коломийцев
Уполномоченный ЦК КП(б)У Белоцерковский
5 янв. 1932 г.*

О волынках в Золочевском районе, в которую были втянуты 13 сел этого района Докладная записка

14 апреля 1932 года стало известно, что на Ивашковский винокуренный завод ночью собирается идти масса крестьян для разбора кукурузы и посевного материала. Подготовка к этому «походу» велась уже, как установил тов. Торяник продолжительное время и все же на это не было обращено внимания ни партийным, ни советским руководством.

К заводу, где ожидался приход толпы, выехали т. Торяник, уполномоченный обкома и предРИК'а, секретарь РПК отказался поехать.

По дороге к заводу, не доезжая станции Одноробовка примерно часов в 5-6 вечера увидели идущих

щие по линии железной дороги и по полю группы человек по 50 и больше.

На Ивашковском винокуренном заводе группой членов партии и комсомольцев человек в 40-50 были немедленно приняты меры к охране этой кукурузы и посевного материала. До 12-ти часов ночи стало известно, что примерно уже в километре от станции Одноробовка в ложине происходит 2-х тысячный митинг, которым руководят приезжие из Харькова антисоветские элементы и что на митинге решено разобрать зерно из амбаров Ивашковского винокуренного завода, Конгрессовского сахарного завода и одноробовского пункта Союзхлеба, а в случае, если не хватит хлеба для всех, то разобрать кукурузу.

В волынке принимали участие крестьяне таких сёл: Пересечная, Вилианы, Кут, Сенное, Петровка, Барановка, Уды, Одноробовка, Лютовка, Золочево, Перевозовка, Должик, Сотенный-Козачёк. С антисоветскими выкриками, криками толпа двинулась по направлению к станции. Торяник вместе с председателем РИК'а остановили толпу, начали говорить с ними. Толпа не давала говорить, выкрикивая: «Довольно нас кормить политикою», «Колхозы довели нас до голодной смерти», «При царе было лучше, долой советскую власть, давай царя». Толпа двинулась по направлению к заводу. И в это время произошёл выстрел, по сведениям местных активистов, со стороны толпы. В ответ на выстрел вооруженные коммунисты и комсомольцы дали залп вверх, примерно из винтовок и ружей 15-20. Это еще больше разъярило толпу. Они захватили Торяника и с криками «Пойдем брать зерно» повели с собой на завод. Толпа разобрала 2-3 вагона

кукурузы. Из актива человек 5 были избиты кольями. Волынка продолжалась примерно с часа ночи до 5-ти часов утра.

Секретарь Харьковского обкома КП(б)У Терехов

*Вінницький обласний комітет
в ЦК КП(б)У ц. таємно № 143 23.IV.-32року*

За последнее время нами выявлено ряд моментов, характеризующие о наличии болезненных явлений и фактов искривления линии партии в ряде районов области.

Наиболее характерными фактами являются

В Хмельницком районе: Пред РайКК РКИ тов. Косынюк пытался снизить план хлебозаготовки индивидуальным хозяйствам села Кожухова на 2000 центнеров и переложить тяжесть выполнения на колхоз.

В Старо-Константиновском районе: партийное руководство проводило массовые обыски крестьян, не обходя бедняков-колхозников, незаконно конфисковывали имущество и распределяли меж «активом» села, штрафовали крестьян по несколько раз в день каждого. Напуганное крестьянство не находило другого выхода как выезжать из села: за осень и зиму из села Иршики выехало 53 хозяйства.

В с. Кашланы Ильинецкого района во время хлебозаготовки были допущены: побои середняков и бедняков, незаконные аресты по «штабах» (Кутки), издевательства (раздевали, сыпали в рот табак и т.д.).

Перечень указанных фактов далеко не полный.

С ком. приветом Алексеев

*Секретарю ЦК КП(б)У и Харьковского обкома
КП(б)У від 17. V.1932.*

Докладная записка

Розповідаємо про волинку у селі Устивиця Велико-Багачанського району, а також у селах Чорнухинського, Миргородського, Лубенського району. У 3-х районах волинками було охоплено 15 сіл. Загалом у цих волинках взяло участь до 3-4 тисяч осіб і волинки продовжувались з 5 по 11-12 травня 1932 р. Переважали жінки (60-70%), але очолювали, як правило, чоловіки. Організаторами і учасниками були індивідуальні господарства, колгоспники становили незначну частину. У селі Устивиця організатор — Макаренко, син заможного середняка, висланого на Соловки, у с. Попівці Миргородського району — колишній церковний староста і два колишніх голови сільради, одного з яких судили за зв'язок з куркулями.

Найбільшою за кількістю учасників і часом тривання була волинка на станції Сінча. Перший виступ натовпу в кількості 200-300 осіб відбувся 5 травня. Вони розібрали близько 500-700 пудів зерна, але значну частину вдалося у них відібрати. Натовп кинувся на зав. пунктом та інших працівників. Наступного дня близько 12 години дня, натовп селян із навколишніх сіл зробив другий напад на склади і розграбував від 200 до 300 пудів кукурудзи. У вечір того ж дня натовп 100 осіб знову підійшов до станції. Їх вдалося зупинити шляхом агітації і умовляння. Очільники виступу поставили умову: «якщо до 12 години наступного дня в їхні села не буде завезено хліб для роздачі населенню і в достатній кількості, то на станцію прибудуть полки селян і все що є на складах, буде розібране».

На 3-1 день, тобто 7 травня із самого початку почали прибувати на станцію з різних сіл селяни групами по 5-10 осіб, особливо багато прибуло їх зі станції Корсунівка (близько 300- 400 осіб), всього на станції зібралося до 800 осіб. Їх закликали повернутися у свої села, але з криками «ура» люди кинулися

на охорону, почали виривати гвинтівки з рук міліціонерів, кинулися до вагонів і складів. У цей час зі сторони сіл Хомаки і Черніковка наближався ще один натовп. Людей однак вмовили повернутися в села, а наступного дня ДПУ арештувало 214 осіб — організаторів виступу. В селі Устивиця напередодні волинки поширювалися листівки із закликком братися до зброї і боротися за хліб і за волю. На усьому протязі залізничного шляху від ст. Полтава до Пирятина перед 1 травня також розповсюджувалися листівки із закликком до повстання.

В багатьох селах вказаних районів метою волинок був грабунок колгоспних складів з посівним матеріалом, а також зерна, яке зберігалося у млинах, технікумі, лісництві і т.д.

У ряді сіл Миргородського району для збору натовпу били у дзвони. У селі Попівці кинули гасло: «ліквідувати колгоспи як клас», закликали розібрати майно і розподілити корів, порізати їх і роздати м'ясо. Селяни йшли із чорним прапором. Селяни говорили: «Радянська влада обманула селян», «Більше одержати хліб не удасться».

Харків 16 травня 1932.

Члени комісії: Голуб'ятников, Двінянінов, Брон

*Вінницький обласний партійний комітет
V.32р. до ЦК КП(б)У таємно (Алексеев)*

Про терористичні акти в районах Вінницької області

Робота по переведенню хлібозаготівлі та підготовки до посівної кампанії викликали шалену боротьбу куркульсько-ворожого елемента, який в своїх спробах зірвати наші міроприємства переходить до активних метод боротьби: підпалів колгоспів та окремих активістів села, збройних нападів і вбивств.

З 15.XII.-31 до 28.I.-32 р. в нашій області мало місце 37 терактів, з яких вбивств радянського і колгоспного активу — 8, поранень — 2, покушень — 1, підпалів — 26. Зокрема, у ніч на 9.V. підпалено солому Юрівського колгоспу Любарського району; 4.V. у Коростках, теж Любарського району, з обріза поранено уповноваженого по бурякосіяння по одноосібному сектору і уповноваженого Коровинецького комбінату. У с. Севериновці Любарського району убито голову Березівської сільради. У с. Горопаях в ніч на 12 травня вбито секретаря комсомольського осередку Павловського, який із зборів повертався додому.

У Дзержинському районі протягом 8-ми днів квітня було 4 збройних напади на колгоспи. Під час нападу поранено міліціонера, одного члена сільради і одного колгоспника.

*Секретарю ЦК КП(б)У
тов. Косиору*

На території Черниговської області на почве острої класової боротьби в зв'язі з текущими хозяйственнополитическими кампаніями совершено с 1 .XI. по 30.XII. 48 террористических актов

на советских и партийных, главным образом, руководящих сельских работников и колхозников-активистов.

В результате этих актов 18 человек убито, 21 ранено, всего пострадавших 39 человек и 9 неудавшихся покушений. Форма теракта в подавляющем большинстве случаев — это выстрел через окно на собрании или на квартире, совершённый кулаками или их агентурой — жителями того же села.

За это время вскрыто 39 терактов, по которым арестовано 130 человек, среди которых преобладают кулаки, твердосдатчики и уголовно-бандитский элемент. Закончено уже дел и по ним приговорено к расстрелу за совершение терактов 26 человек.

*31.XII.-32 г. Секретарь облбюро КП(б)У
Маркитан*

До секретарів ЦК КП(б)У та тов. Шкадінова В жовтні місяці в Чернухінському районі мав місце такий факт. Голова РВК, Нач. РайДПУ, нач. міліції, агент розшуку та ще 5 членів партії та комсомолу були в с. Корсуновці (на хуторі) по хлібозаготівельній роботі. Будучи спровоковані, не перевірявши даної їм інформації, направились до середняцького господарства, як до куркульського, забрати хліб. Під час обшуку зібралась юрба, яка вимагала припинити репресивні заходи до середняка та оточивши з усіх боків районних представників, вивела їх із села. Чутки про це розповсюдились по району.

Бюро РПК не обговорило як слід цієї справи та не дало їй політичної оцінки, а також своєчасно не інформувало ЦК про цю справу. Майже всі радянсько-адміністративні робітники району на чолі з головою РВК не зорієнтувались в селі та не зуміли

провести правильної роботи по хлібозаготівлях, а, навпаки, викликали волинку та ізгнаніє з села рай-
влади. Необхідно їх в цьому районі змінити.

М. Левковіч

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5406ю — Арк. 6

**«Заявления коммунистов, комсомольцев
и беспартийных в ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)**

**У о нарушении рев. законности, тяжелом
материальном положении крестьян...»**

Шановний і дорогий ЦК партії України

Робітники й селяне скинули кайдани царату. Прагнучи кращого культурного і матеріального становища, взялись за побудову соціалізму в нашій країні і у важких умовах вивершують його. ЦК партії ж не знає, які труднощі переживає зараз село. В селі сьогодні не труднощі, а явна контрреволюція та гнилий «лівацький» заскок поганих партійців-кар'єристів, по Леніну «невартих щербатої копійки». Влада на місцях довела до того, що сама одержує з розподів, а нещасні бідняки-колгоспники гинуть з голоду (виділено у копії листа. — М.Г.). Селяне по багатьох колгоспах з грудня місяця не одержують ні одного грама харчів, не те що ледарі, а кращі ударники. Зараз у день гине по 10-20 чоловіка в сільраді з голоду, діти голодні і пухлі. Коня дохлого рвуть люди, як соба-ки, на харчі. Пляни не виконуються сівби тому, що люди голодні, нездатні підвестися. Партія-проводирь, чому ж так дискредитує себе, по колгоспах зараз голодні бунти, на збори селян збирають міліцією наче злодіїв яких, і то не можуть зібрати.

Все селянство вороже настроєне проти радвлади і в разі війни тил наш буде проти нас, а тил — це здоров'я армії. Село зараз у руках недобитого кур-

куля і воно є порохова яма, яка при недогляді може взірватись кожну хвилину.

Бідняк-селянин жде війни. Бідняк говорить: «Я бився за землю, за хліб, а за що ж зараз буду битися? Хіба за те, щоб пухнути з голоду?»

Підпису я не даю тому, що зараз зажим критики. Ми, партійці, не говорили правди, а все прикрашуємо. На селі наша біднота гине, а ми говоримо, що задоволена.

Член партії з 1919 року, маю орден Червоного Прапора за бій в Перекопі і не хникаю, чим ми звикли дзьобати у очі, коли хто почне правду говорити.

18.V. 1932 р.

Використані джерела

1. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки/Голова редакційної ради В.А. Смолій. Відповід. ред. В.М. Литвин. Керівн. автор, кол-ву В.І. Марочко. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 109.
2. Там само. – С. 110.
3. Тези доповідей та повідомлень V Всеукраїнської конференції «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України». – Кам'янець-Подільський, 1991. – 720 с.
4. Там само.
5. 33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал / Упоряд. Л.Б. Коваленко, В.А. Маняк. – К: Радянський письменник, 1991. – 584 с.
6. Кульчицький С. Ціна «великого перелому». – К: Україна, 1991. – 430 с.
7. Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К.: Либідь, 1991. – 340 с.
8. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 120.
9. Голодомор 1932-1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 771.
10. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – К.: Вид. дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.
11. Кульчицький С. Ліквідація господарств заможних селян // Голод 1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 352-366.
12. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К: Наш час, 2008. – 424 с.
13. Там само. – С. 396-415.
14. Там само. – С. 422.
15. Марочко В. Голод на Україні (1931-1933 рр.): причини та наслідки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Республ. міжвід. збірник наук. праць. Випуск 1. – К, 1991. – С. 59-65.
16. Марочко В. Національний аспект голодомору 1932-1933 рр. в Україні // Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: причини і наслідки. Міжнар. конференція. Київ. 9-10 вересня 1993 р.: Матеріали. – К., 1995. – С. 66-74.
17. Голодомори в Україні, 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу / О. Веселова, В. Марочко, О. Мовчан. – 2-е вид., допов. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. – 274 с.
18. Там само. – С. 83.
19. Там само. – С. 98, 129, 141.
20. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – 888 с.
21. Там само. – С. 440-447.
22. Там само. – С. 446.
23. Гриневич Л. Методи хлібозаготівель 1928/1929 р. по-сталінському // Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 295-311.
24. Марочко В. Голодомор 1932-1933 рр. – К., 2007. – 64 с.
25. Там само. – С. 4.
26. Марочко В. Творці Голодомору 1932-1933 рр. – К., 2008. – 64 с.
27. Васильєв В, Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929-березень 1930 рр.). – Вінниця: Логос, 1997. – 536 с.
28. Там само. – С. 459-494.
29. Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932-1933 рр. / За редакцією Васильєва В., Шаповала Ю. – К: Генеза, 2001. – 399 с.
30. Там само.
31. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. історичні нариси / Голова ред. ради – В.М. Литвин. Відповід. ред. В.А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2002. – 952 с.
32. Там само. – С. 360.
33. Там само. – С. 388.
34. Смертю смерть подолали: Голодомор в Україні 1932-1933 / Авт. колектив: П. Панченко (керівник), М. Вівчарик, А. Голуб та ін. – К.: Україна, 2003. – 352 с.

35. Там само. – С. 20-39.
36. Там само. – С. 39-49, 125-146.
37. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 604 с.
38. Там само. – С. 23-29.
39. Там само. – С. 47, 48.
40. Там само. – С. 63, 78-82.
41. Там само. – С. 56.
42. Дровозюк С. Висвітлення духовних аспектів голодомору 1932-1933 рр. в українській історіографії // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Республ. міжвід. збірник наук, праць. Вип. 7. – К, 2003. – С. 254.
43. Дровозюк С. Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-30-х рр. ХХ століття: історіографічний нарис. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 364 с.
44. Мацько В. Джерельна наповненість з історії Голодомору в Україні: проблематика досліджень на сучасному етапі // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення / Українське історичне товариство, Інститут історії України НАН України, Кам'янець-Подільський державний університет, Світова наукова рада при Світовому Конгресі Українців. Редактори: Любомир Винар, Олександр Завальнюк. – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острого: Вид-во НаУОА, 2005. – Т.1. – С. 438-443.
45. Яценюк Т. Дослідження Голодомору 1932-1933 років: здобутки і проблеми // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення / Українське історичне товариство, Інститут історії України НАН України, Кам'янець-Подільський державний університет, Світова наукова рада при Світовому Конгресі Українців. Редактори: Любомир Винар, Олександр Завальнюк. –

Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острого: Вид-во НаУОА, 2005. – Т. 1. – С. 461-466.

46. Калитко С. Голодомор 1932-1933 років на Східному Поділлі в історико-краєзнавчих публікаціях // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення / Українське історичне товариство, Інститут історії України НАН України, Кам'янець-Подільський державний університет, Світова наукова рада при Світовому Конгресі Українців. Редактори: Любомир Винар, Олександр Завальнюк. – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острого: Вид-во НаУОА, 2005. – Т. 1. – С. 444.

47. Шульга І.Г. Голод на Поділлі. – Вінниця: Континент-Прим, 1993. – 223 с.

48. Шульга І.Г. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства 1920-1932 років. – Вінниця: ВАТ «Віноблдрукарня», 1997. – 152 с.

49. Там само. – С. 8.

50. Рибак І., Матвеев А. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 140 с.

51. Там само. – С. 119.

52. Рибак І. Детермінанта Голодомору на Поділлі та Південно-Східній Волині у 1930-1932 рр. // Держава та армія. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2004. – С. 165-170.

53. Маркова С. Голодомор 1932-1933 років на Поділлі. – К.: МАУП, 2003. – 116 с.

54. Там само. – С. 95, 96.

55. Там само. – С. 97.

56. Голодомор як засіб політичного терору: Матеріали наук.-практ. конф. (Вінниця, 29. XI. 2002 р., 26. XI. 2003 р.) / Ред. кол.: С. Гальчак (гол.), М. Баландюк, В. Лазаренко та ін. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – 156 с.

57. Там само. – С. 11-15.

58. Там само. – С. 89-95.
59. Там само. – С. 235-27.
60. Там само. – С. 27-42.
61. Там само. – С. 42.
62. Там само, – 156 с.
63. Політичні репресії та голодомори на Вінниччині в ХХ столітті у контексті національної пам'яті. Матеріали обл. наук.-практ. конф. (Вінниця, 24. XI. 2005 р.) / Ред. кол.: І. Гамрецький, Ю. Зінько, В. Лациба та ін. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 200 с.
64. Подолян В, Рекрут В. Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах Голодомору 30-х років ХХ ст. – Вінниця: ПП Балюк, 2008. – 420 с.
65. Там само. – С. 313.
66. Там само. – С. 209-276.
67. Воронцов О., Кичак А. Подільські діти 1933-го / Вінницький державний техн. ун-тет. – Вінниця, 1996. – 14 с.
68. Голод 1932-1933, 1946-1947. Вінницька область: Документи і матеріали / Авт.-упоряд. Ф. Винокурова, Р. Подкур. – Вінниця: Антекс-У ЛТД, 1998. – 224 с.
69. Там само. – С. 28-34.
70. Гальчак С. «Білі плями» скорботи: причини голодомору 1932-1933 та голоду 1946-1947 років на Поділлі. – Вінниця: Логос, 1999. – 51 с.
71. Трагедія голодомору на Вінниччині 1932-1933 рр.: Бібл. покажчик / Уклад. О. Ніколаєць; Вступ, ст. В. Петренка; Вінницька ОУНБ ім. К.А. Тімірязєва. – Вінниця, 2003. – 84 с.
72. Петренко В. Голодомор 1932-1934 років – Геноцид народу України// Трагедія голодомору на Вінниччині 1932-1933 рр. – С. 7-20.
73. Рудий В. Розп'ята Тиврівщина (Голодомор 1932-1933 років у Тиврівському районі Вінницької області). – Тиврів, 1993. – 60 с.
74. Дорош М. Зламани колоски: Публіцистика. Документи. – Вінниця: Велес, 2003. – 128 с.
75. Нагребецький А. Трагедія мого краю: Етапи «великого» шляху на Шаргородщині: розкуркулення, колективізація, голодомор. – Вінниця: ПП Балюк, 2008. – 476 с.
76. Там само. – С. 464.
77. Роговий О. 1932-1933. Ніч над Брицьким. – Липовець, 2007. – 14 с.
78. Там само. – С. 4-6.
79. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вип. 2. Серія: історія: Збірник наукових праць. / За заг. ред. проф. П. Григорчука. – Вінниця, 2000. – С. 284.
80. Там само. – Випуски 2-12.
81. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2003. – Т. 11. – С.2.
82. Там само. – С. 225-239.
83. Там само. – 2004. – Т. 12. – С. 361-368, 490-495.
84. Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 6: Матеріали другого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у ХVІІІ – на початку ХХІ ст.». – С. 363-367.
85. Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля (Відповід. ред. проф. Л. В. Баженов). – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 1.: Десятиріччю Центру дослідження історії Поділля присвячується. – С. 382-420.
86. Завальнюк К. Лицарі волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті роки ХХ ст.). – Вінниця, 2000. – 268 с.
87. Завальнюк К. Провісники волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті роки ХХ ст.). – Літин, 2005. – 352 с.
88. Верига В. Листопадовий рейд. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1995. – 192 с.
89. Зінченко А, Петров Л. Селянство Поділля у повстанському русі 1919-1926 рр. //Сучасність, 1997. – № 12. – С. 74-85.

90. Малигін А. Ішла війна з народами. – Вінниця, 2001. – 60 с.
91. Коваль Р. Завальнюк К. Трагедія отамана Волинця. – К.: Діокор. – 288 с.
92. Сторожук Я. Збунтоване село: повстанський рух на Поділлі в 20-х роках ХХ ст. – Летичів, 2006. – 112 с.
93. Калитко С. Голодомор 1932-1933 років на Східному Поділлі в історико-краєзнавчих публікаціях // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення / Українське історичне товариство, Інститут історії України НАН України, Кам'янець-Подільський державний університет, Світова наукова рада при Світовому Конгресі Українців. Редактори: Любомир Винар, Олександр Завальнюк. – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог: Вид-во НаУОА, 2005. – Т.1. – С. 444-449.
94. Голодомор в Україні 1932-1933 рр.: Бібліографічний покажчик / Упоряд.: Л. Бур'ян, І. Рікун; Редкол.: О. Ботушанська, С. Кульчицький (відп. ред.), В. Мотика; Ред.: М. Десенко, І. Шелестович; ОДНБ ім. М. Горького, Ін-т історії України НАН України, Фондація українознавчих студій Австралії. – Одеса, 2001. – 656 с.
95. Шультін О. Без території. Ідеологія та чин уряду У.Н.Р. на чужині. – Париж: Меч, 1934. – 352 с.
96. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 152.
97. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках: Спогади 1941 рр. – Новий Ульм: Прометей, 1947. – 93 с.
98. Олешко Н. Аграрна політика большевиків: (Спроба історичного аналізу). – Б.м.: Наша книгозбірня, 1947. – 103 с.
99. Гришко В. Москва сльозам не вірить: Трагедія України 1933 року з перспектив 30-річчя (1933-1963). – Нью-Йорк: Вид-во ДОБРУС в США, 1963. – 67 с.
100. Голод 1933 року в Україні: Свідчення про винищення Москвою українського селянства / Упоряд. Ю Семенко. – Мюнхен: Вид. газ. «Український селянин», 1963. – 80 с.
101. Кононенко К. Україна і Росія: Соціально-економічні підстави української національної ідеї 1917-1960. – Мюнхен: Сучасність, 1965. – 535 с.
102. Майстренко І. Сторінки з історії Комуністичної партії України. Ч. 2. – Мюнхен: Сучасність, 1969. – 107 с.
103. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 153.
104. Там само.
105. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. – К: Либідь, 1993. – 384 с.
106. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 153.
107. Мейс Д. Політичні причини голодомору в Україні (1932-1933 р.) // Голодомор як засіб політичного терору: Матеріали наук.-практ. конф. (Вінниця, 29. XI. 2002 р., 26. XI. 2003 р.)... – С. 11-14.
108. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. – К: Либідь, 1993. – 384 с.
109. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 78.
110. Там само. – С. 79.
111. Там само. – С. 80.
112. Воля О. Мор. – К.: Поліграфкнига, 1993. – 432 с.
113. Злочин / Упоряд. Петро Кардаш. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – 2-ге вид. – 560 с.
114. Портрет темряви. Книга 1 / Асоціація дослідників голодоморів в Україні. – Київ – Нью-Йорк: М. П. Коць, 1999. – 705 с.
115. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 136.
116. Трагедия Советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы. В 5-ти т. /Т. 2. Ноябрь 1929-декабрь 1930/ Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, В. Виолы. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – 927 с.

117. Там само. – Т. 3. Кінець 1930-1933 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннінг, В. Виолы. – М.: Російська політична енциклопедія (РОССПЭН), 2001. – 1008 с.
118. Там само. – С. 7-47.
119. Политбюро и крестьянство: высылка, спецпоселение. 1930-1940: В 2 кн. Кн.1. / Отв. ред. Н. Покровский. – М.: РОССПЭН, 2005. – С. 9-28.
120. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 132.
121. Парламентські слухання щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років... – С. 28.
122. Нагребецкий А. Трагедія мого краю... – С. 14-17.
123. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. П-136. – Оп. 3. – Спр.124. –Арк. 7.
124. ДАВО. – Ф. П. 136. – Оп. 3. – Спр. 61. – С. 53.
125. Там само. – Спр. 8. – Арк. 29-48.
126. Там само. – Арк. 29.
127. Там само. – Оп. 1. – Спр. 371. – Арк. 15.
128. Нікольський В. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003. – С. 119.
129. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К: Політична література України, 1990. – 605 с.
130. Голодомор 1932-1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р. Пиріг; НАН України, ін-т історії України. – К: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1128 с.
131. Там само. – С. 153, 297, 844-846, 851.
132. Подкур Р. Вінницький обласний відділ ДПУ повідомляє (Суспільно-політичне життя Поділля на початку 30-х років за матеріалами ДПУ) // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К., 1997. – С. 90-108.
133. Подкур Р. За повідомленнями радянських спецслужб. – К.: Рідний край, 2000. – 230 с.
134. Парламентські слухання щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років. – К. 2003. – 204 с.
135. Смертю смерть подолали: Голодомор в Україні 1932-1933 / Авт. колектив: П. Панченко (керівник), М. Вівчарик, А. Голуб та ін. – К.: Україна. – С. 239.
136. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 604 с.
137. Там само. – С. 32, 520-532.
138. Там само. – С. 33, 539-573.
139. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» (голова І. Гамрецький, заступники голови В. Лациба, С.Нешикта ін. Авт.-упоряд.: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, і. Мельничук, В. Петренко. – Вінниця: ДП «ДФ», 2007. – 704 с.
140. Там само.
141. Голод на Поділлі: Книга свідчень / Ред.-упоряд. В. Мацько; Авт. вступ, ст. Л. Коваленко-Маняк; Хмельницька обл. універс. б-ка. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 104 с.
142. Советская деревня глазами ВЧК – ГПУ – НКВД. 1918-1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 2. 1923-1929 /Под. ред. А. Бареловича, В. Данилова. – М.: РОССПЭН, 2000. – 1168 с.
143. Сталин и Каганович. Переписка. 1931-1936 гг. / Сост. О. Хлевнюк, Р. Дэвис, Л. Кошелева, Э. Рис, Л. Роговая. – М.: РОССПЭН, 2001. – 798 с.
144. Там само. – С. 51.
145. Там само. – С. 179.
146. Политбюро и крестьянство: высылка, спецпоселение. 1930-1940: В 2 кн. Кн.1. / Отв. ред. Н. Покровский. – М.: РОССПЭН, 2005. – 912 с. (Серия «Архивы Кремля»).
147. Там само. – С. 13.
148. Там само. – С. 25, 26.
149. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: Труднощі усвідомлення. – К., 2007. – С.252
150. Центральний державний архів громадських

об'єднань України. Далі ЦДФГОУ – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5481. – Арк. 48

151. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – ф. 1. – Оп. – Спр. 5481. – Арк. 62, 63

152. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – ф. 1. – Оп. – Спр. 5481. – Арк. 471, 72

153. ТТДАГОУ. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5852. – Арк. 49, 50

154. ЦДАГОУ. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5852. – Арк. 75

155. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: Труднощі усвідомлення. – К., 2007. – С. 257

156. Голодомор 1932-1933 років в Україні. Документа і матеріали. – К, 2007. – С. 505, 509

157. Голодомор 1932-1933 років в Україні. Документа і матеріали. – К, 2007. – С. 498

158. ЦДАГОУ. – Ф. 1, Оп. 20. – Спр. 5851. – Арк. 76

159. ЦДАГОУ. – Ф. 1, Оп. 20. – Спр. 5852. – Арк. 30

160. Там само. – Арк. 31

161. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К., 2007. – С. 204

162. ЦДАГОУ – Ф. 1, Оп. 20. – Спр. 5852. – Арк. 35

163. ЦДАГОУ. – Ф. 1, Оп. 20. – Спр. 5852. – Арк. 37

164. Там само. – Арк. 37

165. ЦДАГОУ. – Ф. 1, Оп. 20. – Спр. 5480. – Арк. 37

166. ЦДАГОУ. – Ф. 1, Оп. 20. – Спр. 5482. – Арк. 1–10

167. ЦДАГОУ. – Ф. 1, Оп. 20. – Спр. 5482. – Арк. 9, 10 зв

168. ЦДАГОУ. – Ф. 1, Оп. 20. – Спр. 5406. – Арк. 269

169. Махорін Г., Оленська І. Край над Унавою. – Житомир, 2005. – С. 32

170. ЦДАГОУ. Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5482. – Арк. 1

171. ЦДАГОУ. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5852. – Арк. 37

172. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5852. – Арк. 39

173. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5480. – Арк. 32

174. Там само. – Арк. 33, 34

175. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – С. 158

176. Подається за: Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К., 2007. – С. 262

ЗМІСТ

Розділ I. Історіографія та джерельна база дослідження	3
Розділ II. Зовнішньополітичні чинники Голодомору 1932–1933 рр.	14
Розділ 3. Преса про зовнішньополітичні відносини у 1927–1932 рр.	23
Розділ 4. Форми опору українського селянства: тенденції загострення	49
Додатки: архівні документи.	74
Використані джерела	154

Форми опору українського селянства у часи Голодомору 1932–1933 рр.

Дослідження проведене за фінансової підтримки
Канадського інституту українознавчих студій
Альбертського університету

Автор Геннадій Махорін

Дизайн та верстка
Олена Тунік

Формат 84x108/16. Ум. друк. арк. 12,56.
Зам. № 346, 2017 р.
Наклад 300 прим.

Видавець О.О. Євенок
м. Житомир, вул. Мала Бердичівська, 17а
тел.: (0412) 422-106

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції України
серія ДК № 3544 від 05.08.2009 р.

Друк та палітурні роботи